

AZ ALKOTÓ LÉLEK ÉS A HÁBORÚ

ÍRTA

SÍKABONYI ANTAL

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG KIADÁSA

1918.

Apám emlékének

Szíven raj. Erősen megvontam szememet.
Ébresztem magam, de nem lehet, nem lehet !

Less-e költő, ki az édes anyanyelven
Rólatok korának csudát énekeljen? . . .

Arany János.

I.

A háború és a művészetek kapcsolata.

Sok kérdésre, melyet a világháború és a művészetek kapcsolata felvet, talán csak később alakulhat ki a felelet, ha e világégés pernyéit végleg elfújja a szél a kultúra omladékairól. Sok kérdésre talán még az sem lelhet tiszta feleletet, ki majdan késő jövőben már edzettebb lélekkel próbálja utánérezni a mai kor szü-
löttének az érzéseit, hogy a megmaradt nyomok segítségével megalkossa a mai önmagába roskadó világot lelki életével egyetemben.

De mindez csak annál kevésbé teheti fölöslegessé még e forrongó, izzó napokban végzett vizsgálódások legkisebb adalékait is.

Sőt a háború és a közeledő béke mesgyéjén talán alkalmas és sietős is az idő az ily munka megkísértésére, mikor még benne vagyunk teljesen a háború borzalmában, de érezzük már sokszorosan növekvő vágygyl a békének, eddig valóban csak: Ígéret földjét. Mikor a szívünk még összeszorul, de már tudunk és sza-

bad látni, beszélni nyíltabban egyformán a háborúról és ennek a művészetekre tett hatásáról.

A három év előtt sűrűn tartott háborús előadások és értekezések, melyek a háború, a költészet s általában a művészetek egymásra hatását is egy-egy nézőpontból vizsgálták, annyira a köznapi lelkesedés hatása alatt íródtak, az akkori ilyenén kényszerű hangulat előmozdítására, hogy szerepüket e hivatással, úgy látszik, be is töltötték. Ma azonban, amikor a frázisokon és a háborús mámorokon mégis már túl vagyunk és pesszimizmusra nincs ok: tisztultabb felfogások és ítéletek érvényesülhetnek.

Ha talán munkánk terjedelmes a háború művészeti eredményeinek áttekintésében, kitérve a költészen kívül a művészetek egyéb fajaira is, az aktuális vonatkozásokban és azokon túl keresve a marandó nyomokat a mulandó eseményekben: még mindig kevesebb, mint a mennyit e kérdésekből el lehet, el kellene, s a kutató a jövőben bizonyára el is fog mondani.

*

Az immár több mint három éve tartó háború talán még hozhat számunkra meglepetéseket, a művészetek azonban már alig. Az egymásra torlódó világeseemények a megtépett érzékeny idegeket folytonos rezgésben tarthatják, de jó ideje már nem a költemények, a műtermékek egyre szaporodó tömege. Épp ezért: ha a hadvezetőség fölött a jövő van is hivatva bírálatot mondani, érezzük bár a cselekedeteit ma: a háborús művészeteket, ha talán a jövő jobban fogja

is élvezni tudni, a mai napokba belehelyezni, már ma teljes egészében tekinteni a jelen hivatott. Hisz egyes, a lelkekben rejtőző, lappangó indulatokat, amelyek például a költészetet olyanná tették amilyen, a jelen jobban ösmerheti, mint a jövő. Sőt a szigorúság is megokoltabb ma, mint egyébkor; ma amikor a háborúnak minden művészeti megnyilatkozása figyelemre méltó a háborúval való kapcsolatánál fogva, de megfigyelésre érdemes az is, kik minő, a korábbi eszközöknél hatásosabb, háborús eszközökkel igyekeztek jelentőséget tulajdonítani maguknak. Mert ezen a ponton ma kiváltkép megszűnnek a silány művészeti termékek ártatlan játékok lenni.

Ha előkeressük a háború elején — mily öröklét telt el azóta! — megjelent „egykorú” lapokat, az akkori idők nem is annyira igaz, mint inkább hű dokumentumait: szinte azonnal, mintegy a jövőből a múltba tekintő nyugodt szemmel, kutathatjuk, nyomon követve az első versektől: mily szerepet töltött be a költészet a világháborúban.

Ki szólaltatta meg ezerek és milliók érzéseit e súlyos napokban? Melyik költő melyik versében találtak ezerek és milliók lelkesülést a lelkesedés napjaiban, felemelést a csüggedés óráiban, vigaszt a kétségbeesés idején? Melyik költő melyik versében találjuk meg megrendítő szóval a kor hangulatát a hirtelen jött lelkesedéstől a lélekzetvisszafojtó megdöbbenésen át az elfojtott békevágyakig? A dicső tettek-től a csúfos nyomorúságokig! Melyik költő a vates, a jós, ki a kor ihletét hordozza keblében, hogy villám-

lásszerűen világítson bele a háborút megelőző napok fülledt levegőjébe, nyomasztó sötétségébe? kit nyugodtan követhetnénk, kinek ihletét lesnénk ma, amint áhítoztuk, hiába, a háború előtt? Megérezhettük-e valamely művészeti termésben a közelgő világfordulást, mint ahogy egy kis levélen rezgő hajnali vízcsöppben is megsejthetjük azt a parányi erőt, mely hozzá fog járulni napszállta idején a felettünk képződő viharfelhő kialakulásához?

Minden igazi művészetben, kivált nagy eseményektől terhes időkben, van valami az imádságból. A léleknek egy vallomásos, áhítatos pillanatában az alkotó lélek nagy érzései, nagy gondolatai mindig össze szoktak találkozni a kort betöltő nagy érzésekkel, nagy gondolatokkal. És a mikor az ily összetalálkozásokkor a lélek, valamitől, ami a *vates-t* teszi, megremeg: megterem a kor remekműve, a kort kifejező, híven tükröző remekműve. Természetesen ehhez nemcsak a kornak kell telítve lennie eszmével, hanem a művésznak is. Épp ezért a művészet szempontjából nemcsak a költő lelki alkata fontos, hanem a kor talaja is, amely a művészet befogadására kész.

A háború bösz forгатaga mögött hömbölyög tovább csendesesen az élet örök árja. És a vacl zúgás el fog múlni. Minő hangokat nyelt el, minő hangokat hozott a boldogabb utókor számára: mintahogy a zuhatag dübörgése tovább hangzik a csendes völgyben tova kanyargó hegyi patak mormolásában.

II.

A háború előtt.

Jóval a háború előtt már a demagógia, egyaránt a felfelé és a lefelé való demagógia, a politikai pártok majd minden részén szembeállította egymással nemcsak a jóhiszemű népet, hanem a legjobbakat is. Ennek a demagógiának mindkét oldalon egyformán csillogó jelszavai a politikai pártok majd minden részén jó ideje elnyomták a józan belátástól sugallt szavakat. Ha egy nagyobb rikoltás, ha egy kilőtt revolvergolyó villanása bevilágította a közéletet, a kevésbé edzett szemnek a látványtól el kellett kapnia tekintetét. A könnyebb lelkek felelőtlen tüzelése szemben a fórumon levő megfontoltabbak konzervatív szkepticizmusával. A fórumon kívül a munkának, sikernek keserű lemondása a könnyen, dicstelenül elért sikerekkel szemben. A lelkek erőssége, a kérések szemben az igazságosságban annyiszor megingott hittel.

Az irodalomhoz menekülőben is az irodalomból

átszármazott szkepticizmus, rezignáció. Mert itt csak a színek mások, a kavarodás ugyanaz. Vak gyűlölet a múzsák máskor nyájas berkeiben. Érthetetlen torzszülöttek a jobb időkben elment óriások visszfényében sütkérező ügyes epigonok munkáival szemben. Eszme, hit nincs, de mélység sem. Szomorú kép: mintha valami szörnyű aránytalanság lenne a századra váró feladatok és a tehetségek között. Vészes eltolódások a társadalmi rétegekben és a lelkekben, amit mintha az egész megromlott emberiség fogna megszenvedni. Kevesekben talán mély sejtéssel életre keltek Hamlet szavai: Kizökkent az idő, oh kárhozat! Anélkül azonban, hogy ekkor még arra kellett volna gondolni: Oh de ki született helyretolni azt?

És ha felrázzuk magunkat a kábulás füstjéből, hogy kissé messzebbre tekintve keressük az utat ide vissza? A 67-es kiegyezést követő kor egyáltalán nem volt alkalmas az irodalomban a lelkes, hittel teli, hazafias költészet dús virágzására, amilyen kivirult a kuruckor idején is, avagy a 48-as és az azt követő években; bárha egyébként ebben a korban talált is magára leginkább az irodalmunk.

A jobbak lelkére, a legjobbakkal az élükön, az irodalomban, a politikában egyaránt, valami láthatatlan, csendesen szítáló rezignáció szállt. Az eszmék forrongását, az eszmékért való hősi, sőt vértanúi önfeláldozásokat, a hősi nagy tetteket az aradi emlékek, elnyomatások, testi, lelki egyformán megalázó megvesszőztetések, szenvedések, Prottmannok, mélységes, tompa fájdalmak, s a talán mindennél kínosabb meg-

alkuvások váltották fel. Ekkor termettek a kétségbeesett keserűség legművészeibb hangjai.

Ne járj a mezőn, temető van ott:
 Ne menj a tóba, vértől áradott;
 Toronytetőkön nézvéen nyughelyet:
 Tüzes üszőkbe léphetsz, úgy lehet...
 Sokra sír, sokra vak börtön borul,
 Kik élünk: járunk búsan, szótlanul...
 A menyasszony meddőségért eped,
 Szüle nem zokog holt magzat felett,
 A vén lelke örömmel megtelik,
 Hogy nem kell már élni sok ideig.

Szegény harcfik, kiknek kezük, lábuk Versecen,
 Szolnokon maradt, küszöbről küszöbre járnak, kérni
 egy falatot és kérve, hogy ne essék pirongás a koldu-
 lás miatt, más piruljon, hisz

Ha tisztét mindenki tette volna, mint én,
 Falatomhoz e sós könnyet nem vegyíteném...
 Azt mondták, mikor harcban ömlött vérem,
 Tíz holdnyi örökség lesz valaha bérem,
 Tíz arasz is jó lesz, gondolám magamban,
 Korántsem gyanítva, milyen igazam van.

Az első idézett sorokat Tompa Mihály, az utána
 következőket Arany János írta, akiknek a háborútól
 úgy irtózó, a háborút úgy érező költészetébe ma, szü-
 letési évük századik fordulóján, különösen jól esik
 elmerülnünk. Úgy hangzik felénk az ő szavuk a mai
 káoszban, mint a Memnon-szobor örök misztikus
 hangja, fölötte minden csendnek, zajnak a hajnali
 sivatagban; mintha a föld szíve, a nemzet lelkiisme-
 rete dobogna felénk.

A kétségbeesés tompító fájdmájára aztán hideg zuhanyként hatott a kiegyezés. Lehetett ez bölcs a politikára, de nem a költészetre. A legjobbak lelkében megnyugvás a változhatatlanban. Az adott keretek között békén készíteni elő a legjobbat, ami lehetséges. A politikai szónoklatok ideje ez, nem a költészeté, a hazafiasé, ami most bennünket első sorban érdekel. Arany János, ki még néhány hónappal azelőtt örök-mély sorokban eszmélt a békekongresszus felől, elénk állítván Isten méltó képmásában az ideális embert: ki békében, harcban egyformán ember: most a közönyös világról dalol, melyben az ember önző falékony húsdarab, ki mikép a hernyó, tehetetlenül mindig előre mász és harap. Oh a társadalomnak csak a külső képe alakuljon át? a lélek, a szellem, amely azt fűti, ne?

A megszaporodott élni lehetőségeknek még gyenge falait az élni akarások már durvább öklei döngetik. Valami ridegebb, önzőbb világ jön, melyben a múlton merengés úgy hat, mint manap az utcán verseit kínáló, árvalányhajás népköltő. Egy-egy költő magára kapja még a hazafiaskodás cifra mentéjét, de szava már nem teszi a régi hatást. Az idealizmus és a realizmus küzdelme ez, hogy az első végre is a porondon maradjon.

A régi lelkesedés mind leolvadóban; a hideg, kényszeredett józan számítás jégburka alatt csergedezik csak a hit, a vágyakozás az eszmék, a demokrácia után. Míg messzi tőlünk gigászi erővel, hatalmas, szent célokkal küzd, agitál hol itt, hol ott, mindenütt,

de mégis csak meddön a végső eredményeiben; egetverő lelkesedést keltve a szívekben, de mégis csak szalmalángot, egy óriás, kinek visszatértét a népdalok mindhiába várják: azalatt itthon a tépelődő Arany János szavaival, kinek verseiben oly annyira hűen követhetjük a kor lelkének mozdulatait „Vár tétován a nép, remegve bölcse, Vakon előtte kétség és homály”.

De a pesszimizmus tekinthet a földre is és az égre is. A sóhaj mögött jöhet káromló gondolat és jöhet fohász is. Arany Jánost bármily magasra ragadják is álmai, lába mindig erősen a földön áll. És bármily kétségbeejtő hangokat csaljon is lantjára a talán részben betegeskedéseiből fakadó s nem mindig megokolt sötéten látása s ha ő maga a honfibútól elzsibbad is a „kifáradt küzdelemnek hanyatló korszakán” merengve: azért ekkor is mindig küzd az általános csüggedés ellen. Hiszi, hogy a „fájdalom vigasztal” is és „egy nemzet gyásza nemcsak leverő.”

A jobbak tudják, hogy csak csöndes kulturmunkával érhetni el azt és nem kevésbé anyagi erővel, amit másrésről a hazafias szólamok ostromával gondolnak életre kelteni. Róluk énekli a legtalálóbban ugyan csak Arany János:

Nem mondom: a hont ők nem szeretik;
De jobban a tapsot, mint a hazát.

Közben pedig egy harmadik rész a tömegek szervezésével próbál az eljövendő átalakulás munkájában részt venni. Ez hallat még legtöbb „költői” hangot, mert itt az illúzióért, az eszményi jóért, a még elérhe-

tétlenért a legtöbb ideális küzdés folyik; de ez a költészet meg jórészt pártköltészetté süllyedt, mivel több benne a program, mint a költészet.

A 67-ik év átalakulása, melyről tíz évvel utóbb Arany János ily sötét sorokat ír: „Hogy reméltünk! s mint csalódánk! És magunkban mekkorát!... Vagy már nekünk így is, úgy is Minden módon veszni kell? Egy világ, hogy ránk omoljon? Kül-erőszak elsodorjon?... Vagy itt benn rohadni el?” — meghozott mindent, életet a már előbb újból megnyílt Akadémiába, amely felé később egy Jókai kedvéért, hogy más nevet ne is említsünk, szívesen tekintenek a világ legnagyobb szellemei is; díszes cifra parlamenti szónoklatokat, amelyek később jól fognak hangzani a nagy ékeskedő gótikus palotában; mozgásba hozta a vagyonekat, amelyek ily átalakulásoknál mindig érzékenyebbek és kevésbé szemérmetesek a lelkeknél; hozott életet a hivatali szobákba, egyelőre csak a szobákba; hozott mindent, csak egyet nem: hitet, lelkesedést, eszmét, ami legalább is annyi, mint ez a minden együtt, amihez még hozzátartozik a lelkek fenekén szerte eluralkodó cinizmus, ami legalább is úgy sorvasztja a társadalmat, mint a láz a különben egészséges testet. Ezt a cinizmust, amely a nihilizmussal annyira rokonságban áll, míg lassan örölt, alig érdemesítette valaki is figyelemre, de amikor egy fordulónál gátja szakadt és elöntött mindent, s mikor mindezek legtermészetesebb folyományaként az irodalomban előbukkant Ady is: felszisszentek annyian, szeretni kezdték egyszerre hangos szóval a hazát,

amely egyszerre nemes cégérű üzletnek is jónak bizonyult. Pedig Ady, kinek népszerűségét is épp ez a nagy változás magyarázza meg, épp oly természetes tünete, reakciója volt ennek a lelkéből kifosztott, demokráciájában elfojtott, ezer felé tagolt társadalomnak, mint Petőfi ama bittel, eszmékkel telített, szétrobbanásig fűtött kornak, avagy ez a mai háborús költészet, később majd meglátjuk milyen, ennek a háborús korszaknak.

A háború tüze csupán új, világosabb és vésesebb fényt vet a társadalom és az irodalom mindeme háborúelőtti válaszfalaira. Amit ebben a háborúban gyorsan lepörögve látunk a szemünk előtt, ugyanaz történt a háború előtt is az örökös fegyverkezések alatt, lassabban, észrevétlenebbül a háttérben. Vagyonban, érzésben a társadalom mély szakadékainak, ha a mait meg nem is közelítő, de előkészítő s még mindig elég merész mélyítése. S ez minden oldalról más-más formában és érzésekkel maga után vont a mai napokéhoz annyiban hasonló, oly féktelen étellel együtt járó testi-lelki leromlásokat. Nem kell végig visszamennünk a világ során, az újabb francia irodalomnak is például olyannyira erotikus vonatkozásai vájjon nem voltak-e kapcsolatban a népesség folytonos csökkenésével, és vájjon ez is nem eredményezi-e nagy részben ennek, az emberiség sorsára oly dicső múltú szerencsétlen nemzetnek mai rettenetes elvérzését / így kapcsolódnak egymásba, hol hatásukban, hol eredményképen az irodalom és a nemzet politikai története.

Csak egy dologban találkozik szemlátomást mindenféle politikai hitvallás, mindenféle világnézet, az idealizmustól az anarchiáig: az erkölcsiség látszatának minél nagyobb fenntartása mellett az erkölcstelenségben. A múlt század második felétől ez nálunk is jobban és mindjobban észrevehető, mint annakelőtte. A 67-es politikai eseményeknek volt-e ebben szerepük? Vagy az általános kiábrándulásoknak, kijózanodásoknak? Haladtunk mindenben, csak ebben estünk volna vissza? De látnivaló, hogy a politikában is egyre jobban érvényesül az erősebb igazságának az elve. S ez, íme, egyenes vonalban fejlődve, ebben a világháborúban kulminál, mikor minden nemzet az igazságot előre a saját győzelme, vagyis a saját ereje és hatalma oldalán látja, nem gondolván meg, vajjon fönntartaná-e saját hirdetett meggyőződését akkor, ha mégis gyengébbnek bizonyulna.

És végig egész Európán is nagyjában ez a kép. Az irodalomban is ugyanilyen atmoszférában: köd, fojtott, feszült levegő. Egy-egy nagy szellem, ha — ez a háború rávilágított — nem is nagy ember, kimagaskodik mindenütt. Különbözik posvány, viszályok, nyilván a közhangulat kifejezéseiképp. De például a barbárok beözönlése előtt a mindenfelől egyszerre megtámadott Rómában is nem ugyanez a levegő, még az irodalomban is? Romlottság, fékevesztettség, egymás vádolása mindenért. És nálunk is nem így van-e minden nagy, annyiszor végzetszerű sorsfordulásunk előtt? A színjáték a rémes végtelenre bővült ma. Nemzetek lettek a szereplők, de a szöveg nem változatlan?

Mintha a római Museo Nazionale híres szoborcsoportját, a hitvesét s önmagát megölő Gallust látnánk Európában. A háttérben a tanulékony, ravasz sárga faj és a telhetetlen Amerika friss erőiben. És az irodalom kórusa?

Nem lehet, hogy a művészet, az irodalom kis hangulatok pepecselésével foglalkozzék végig. Ha nem is akar a l'art pour l'art-tól messze, a másik végletbe távozva, aktív részt venni a jövő kialakulásában, még mindig annyi jelentős feladat vár rá. Nem lehet, hogy ne siessen megörökíteni ennek az öngyilkos Európának a történetét alakokban, szereplőkben; éppúgy, mint vonaglását az izmok játékában, mint szenvedését a lelkek küzdelmeiben. Lehetetlen., hogy ne siessen. Ki tudja, mennyi ideje van erre. Nem újságcikkekre, nem deklamáló versekre, nem üres száözönökre, nem színpadi dekorációkra, amikből van elég, hanem a renaissance képeire, a Parthenon frizei τ, Dante terzináira gondolunk

Nagy alkotásokra; szóban, kőben, színben, érzésben, gondolatban. Nem utánzásra, mert ez a művésztől függ. És amint ezek a szörnyű évek megteremtették az egyszerű népfölkelőben az új, XX. századbeli hőst: mintha meg kellene teremtnie a költőnek, a művésznek is, kire az új feladatok megoldása vár.

III.

A háború érzelmi légköre és a művészetek

Az irodalom különböző pártjai jóformán megegyeznek abban, hogy háborús költészetünk értéktelen, Ha az egyik párt ki is emel valakit, mint a háború énekesét, a másik párt annál inkább él a kiközösítéssel, ha szembe nem áll- állít vele senkit. Mindkettő jobbra anélkül, hogy az ésemények és a költészet egymásra hatását mélyebben fekvő okokból szemlélné. Nem gondolnánk, hogy mindkét párt ily módon annyi tekintetben elfogult ítéletében sok igazság lenne. Az egyik pártról halljuk, hogy nint szava a mai hősi küzdelmek mellett; de varjjon nem hallhatni innen a másik párt felé; hogy nem volt szava a háborúelőtti korrupciók ellen, melyek nagyságát az mutathatná legjobban, hogy íme mindenki szemeláttára mekkorává nőhettek a háború alatt; hogy hallgatagon elmerült a vihar előtti poshadt szélcsöndben; hogy mindent, úgy amint volt, a belenyugvás kényelmes módszerével jónak, helyénvalónak talált. Ha amott a túlzás fájó, rikoltó, még hagyományos érzéseinket sértő szavakban is kirobbant volt, vájjon nem vethetni-e szemére az innenső pártnak, hogy unos-untalan ismételi

frázisaival, a meglevő korrupst viszonyok hízelgő pállástolásával, mindent jónak találásával aligha segítette a háborút, amely bizonyára csak a győző részén fogja megtalálni a magyarázatát, mentségét, csak elodázni is, a közelgő fergeteget akárcsak szelídíteni is.

Mindenesetre a közönség esztétikai ízlése is sokban alkalmazkodott a háború mindent átalakító hatásához. Amint megszokta a zsírtalan ételeket, a kukoricás kenyeret, élvezhetőnek talál sok olyan irodalmi terméket is, amiktől békében, rendes irodalmi viszonyok között talán mégis elfordult volna. Hozzájárul ehhez, hogy ma a klikkek is jobban összetartanak, ami a közös veszedelmek ismert tünete. Amint például a kukoricás kenyeret a hivatalos kommunikék jónak harangozzák be jó előre, úgy tesz ma ugyanazt a régi állapotoknál sokkal erősebben az irodalmi klikkek, s ez egyik magyarázata a mai „kritikai” állapotok örvendetesnek tetsző fellendülésének. A jövő kritikusa mindez alig épületes dolgok láttán könnyen tévedésbe eshet ítéletében. ítéletét, sőt ízlését is megingathatják az utánérzés, a jövő számára hihetetlenül bonyolult mai viszonyokba való beleképzelés tévedései, elfogultságai. Szépnek találhat valamit csupán a tárgya miatt is. Ez magában nem lenne baj, ha a költő nem ezzel akarna magának fontosságot tulajdoníttatni és ha a témával ütött zajba nem fojtódnának bele a tisztább hangok.

Nem azt mondjuk, hogy a hazafias költészet nem művészet, avagy hogy akár programmeszmék nem

lehetnek a művészet tárgyai. Minden lehet a művészet tárgya. Csak művészi legyen az eredmény, a lelket lássuk rajta, az embert mögötte. Ha a szerelem a költészet legnagyobb megtermékenyítőjének van általánosságban tudva, a bábon!, a külső-belső lelki mozgalmak e legóriásibb felkavarója, irányítója, mely az életnek legparányibb megnyilvánulásait sem hagyja érintetlenül, ne lenne az? Csak a közhelyek és újságcikkek versbeszedése nem volt semmikor sem művészt.

S mikor a hazafias érzés nyilvánítására annyi temérdek alkalom kínálkozik a lövészár kóktól az itthoni kötelességek becsületes teljesítéséig; mikor a hazafias érzés nem érdem, hanem kötelesség; mikor milliók szenvednek srappellek sivítása alatt és Szibéria havas mezőin s nem kevésbé itthon ezernyi megpróbáltatások között; és amikor itthon az anyagi áldozatokon kívül is annyi a mód a lelkiismeret megnyugtatóására annyi lelkiismeretlenség ellenében: nem fog hazafiatlanságnak feltűnni, ha a háborús évek költői, művészeti termésében legalább annyira figyeljük azt, hogy mennyi benne a művészet, mint azt, hogy mennyi benne a hazafiság.

*

Az első kérdés, amely mindenekelőtt felvetődik: minő érzelmeket hozott hullámmásba a háború s mint rezonáltak ezek az érzelmek a lelkekben, főképp a költői lelkekben!

Az első napok mámorát, extázisát nem is oly hosszú idő múlva valami látatatlan, lassan terpsz-

kedő csalódás követte. Csalódás a nemzetekben népekben, kik nekünk kedvesek voltak; a diplomatákban, akikre rábíztuk magunkat; a hitben, amely békében másra tanított; a természetben, amely annyiszor ellenünk fordult; saját magunkban, ami a legkeserűbb volt, hogy állatok tudtunk lenni. Lehetetlen, hogy ennek a sok csalódásnak végig ne lett volna valami maradandóan léhűtő hatása a művészetek minden fájára.

Már maga az az esemény, ami a háborút közvetlen megindította, az sem volt alkalmas a mű- vagy akár a népköltészet és a művészetek felajzására. A rémséges szerajevói tragédia, mely egy kis nemzet elvetemült fiával tört ránk, nem hathatott oly mélyen a teremtő lélekre és a felszínesebb népi lélekre sem, amely pedig annyiszor előbb érzi meg a költői hatásokat, mint a műköltészet: — hogy abból dal fakadjon. A tragédia, mely megdöbbenett, megrázott minden kulturlelket, szenvedést hozott nekünk; de jaj, a szenvedést, kivált a nemzeti szenvedéseket a mi nemzetünk már nagyon megszokta. Zokogott felénk a lélek tárogató szóban a Mármora tenger partja felől századokkal ezelőtt már; sírtunk mi sokat nem lelt sírok halmán, melyek száma elfojtotta a hangot is lelkünkben: oh, „a mi nemzetünk sokat sírt már, sokat szenvedett már. A szerajevói tragédia mártírok tragédiája volt, de a mártírokat misztikus köd burkolta be a nép, a költői lelkek előtt. A költői lelket pedig, kiváltképen a népit csak a lelkéből lelkedzett valóság ragadja meg, különösen ha történelmi eseményt is

érez benne. Ez a szomorú tragédia a világháborút megindíthatta, de nem lehetett kezdeményezője a költészet és általában a művészetek megtermékenyítésének. (Tudtommal csupán Gyóni Gézának egy gyöngye versében találjuk nyomát.)

Régi közhely: egy nemzet irodalma sincs úgy áthatva a kor politikai vagy legalább annak tetsző eseményeinek, törekvéseinek, küzdelmeinek a szellemével, rajzával, mint a mienk.

És elvitathatlan, hogy a költészetnek, még pedig az úgynevezett hazafias költészetnek nagy szerepe van a nemzet belső, történelmi életében mint a nevelés s még inkább mint a hazafias szuggesztívó egyik eszközének. Az, hogy a költészet, kiváltkép a tömegre való hatásában inkább az érzelmre hat, mint az értelemre, az nem baj. Sőt talán ez a világháború a jó példáját adná, hogy minden nagy mozgalomban nagyobb szerepe van az érzés, szinte hipnotizáláshoz közeljáró, szuggesztíválásának, mint az értelem szuggesztíválásának. Az értelem kristályos eszközeivel a nép és a költői lelkek előtt, legalább úgy, hogy hasson a költészetre, bajos is lett volna megmagyarázni ezt a szörnyű világrengető hekatombát s abban a mi részvétünket. A politikusok úgy mondják: benne vagyunk, hát viselni kell a győzelemig... De mit szóljon a költészet ehhez a definícióhoz? És semmiképen sem lehet úgy felfogni ezt a háborút, ahogy egyes irodalmi értekezők teszik, mint egy felsőbb hatalomnak a végzetét, mely a legnemesebb értékeket váltja ki a nemzetből. A példák igazolják: talán az egyik leghamisabb szóvirág ez.

Ez a háborús költészet nem mutatja a felsőbb hatalmaktól mozgatott ideálok erkölcsi motívumait, mint egy Zrinyiász; de ez a háború nem is egy Zrínyinek a felfogása szerint történik. És égiek, azok sincsenek jelen itt.

A történelem régebbi, eseményekkel teljes nagy fordulóin a költészetben az az érzés lüktetett, azok az eszmék, azok a jelszavak visszhangzottak, amik a nép ajkáról szálltak szerte. A nép ajkára pedig azok a szavak tolnak, amik a lapokba kerülnek a legjobbak tolalából. És a lapok érzelme ugyanaz, amit a hivatalos nyilatkozatok sugallnak. A 48-as évek klasszikus példát nyújtanak minderre. De ma! A hivatalos nyilatkozatok és a lapok csak megegyeznek, ha ma már nem is annyira, mint a háború elején, mert muszáj, de a nép ma oly csendes, inkább hallgatásával beszél; s hol van a költészetben, egy kis részt, a leggyengébbet, leszámítva, a nyoma annak, ami a szónoklatokból, lapokból, hivatalos írásokból hangzik a nép felé! „Önvédelmi harc”, aminek a jelentőségét is inkább a háború második évében lehetett megérezni, „balkáni érdekek”, „gazdasági háború”, „revanche politika”, „konstantinápolyi kérdés”, „Hamburgtól Bagdadig” és a többi: mély jelentőségű szavak lehetnek, a nép előtt azonban inkább mint valami kabbalák tűnnek fel, amiknek rejtélyességéhez sejtelmük nem ér el.

Azok az „eszmék” pedig, amelyekkel a diplomaták, minden nemzetnél, magyarázzák a háború szükségességét, annyira bonyolultak a formában, titkozatosak az értelemben, keresettek a szavakban: hogy

a tömeghez el nem juthattak, a vérévé nem válhattak, és így meg sem teremthették, meg sem termékenyíthették azt az *érzelmi légkört*, amelyben a művészeti termékek ragyogó virágzásba szökkenhetnek.

De az újabb, a ma már békét siettető jelszavak sem sokkal, biztatóbbak e tekintetben a jövőre nézve. Az újabb népszerűsködőbb, világosabb diplomatái beszédek is még sokkal kevésbé őszinték, a való okokat sokkal inkább leplezők, s bennük éppúgy annyi a rejtély, mint a korábbiakban, hogy alig látszanak alkalmasoknak helyreállítani a háborgó népléleknek ezáltal is csak még jobban megzavart egyensúlyát. A népnek azt a, sorsára ható idegen s bensejében elhatározott szubjektív célokkal tisztában levő, lelki egyensúlyát, aminek nemcsak a hazafias népköltészetre van meg a hatása, hanem általán a művészetek emez érzelmi légkörére is.

Mindezek együtt teszik, hogy amit legkevésbé találunk meg a háborús művészetekben, első sorban a költészetben, az a monumentalitás. De nem találhatjuk meg, mert hisz, és ez az irodalom szempontjából eléggé nem hangsúlyozható, a háborút mozgató, a háború körül kerengő eszmékben sem találunk semmi nagyszabásúságot. De nem is annyira eszmék voltak ezek az ékes szólamok. Nem nemzedékektől örökölt, elődök elnyomása alól felszabadult, avagy az új idők sugallatára támadt eszmék: amilyeneket megtalálunk minden eddigi háborús mozgalmaknál, nevezzük azokat forradalmaknak, vagy bármiként, legalább is az olyanoknál, amikkel egyidőben az irodalom is mindig

belső átalakuláson ment keresztül. Minő monumentális volt például a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméje, amely három szóban kifejezett a nép előtt minden vágyódást, értéket, értelmet, amiért küzdeni érdemes. De nem találjuk meg az indítóokok között a fizikai, a testünkön érzett megtámadással járó fenyegetettség visszahatását sem, amely gyorsan előidézheti az úgynevezett nemzeti érzelmek kitörését; amire a legheterogénebb érzelmű tömeg is mindig kész, ami nagy dolgokra képes az érzelmekben és a tettekben. Hisz gondoljunk csak egy rövid pillanatra, aztán feledjük el, azokra a szólamokra, amelyek a háború legkezdetén a harctérre indulókat kísérték az újságok hasábjain és a szónoklatokban. Visszaemlékezni is fáj e dadogó szavakra: „büntető hadjárat!” A jövő alakulásait fürkésző tekintetünk előtt, a múlt teméntelen szenvedései után hová foszlottak e szavak 1 Mikor hallottuk utoljára őket? Hogy elmerültek még a hivatalos nyilatkozatok tengerében is, jóval előbb, mintsem a büntető h adj árat büntető része tényleg befejeződött volna. De még azt a monumentalitást sem találjuk meg a mai költészetben, mert nem találhatjuk meg a háborúban sem: amely egy hatalmas, lángeszű ember szemeiből, tetteiből sugározik a tömeg lelkébe. Amikor ez a tömeg nem kieres eszmét, csak vakon követ. De ilyenkor a tömeg lelkében akár eredendően, akár a kor viszonyainak hatásaképen, akár a szuggesztio eredménye gyanánt: (megtalálhatjuk az atomjait annak az óriási erőnek és érzésnek, amely a világok mozgására elhivatott

zsenit, például egy Napóleont, Kossuthot, akár rosszra vagy jóra, de hatalmas energiával vezeti.

Monumentalitást csak ott várhatunk a küzdőtéren és nemcsak a tettek küzdőterén, ahol eszmék is jelen vannak, viaskodnak létükért, Ennyi vér bizonyára nem folyt még a világon, mint ma. Műkincsek, könyvtárak rombolásában is minden eddigi háború fölött előnyben van ez a már negyedik évbe átharapódzó borzalom. De világokat alapjukban megrázkód-tató szavakért és tettekért, hiába, a nagy francia forradalmakig, avagy akár ezeknek, nem is oly rég mögöt-tünk elmúlt kisebbszerű, másáig, a mi 48-as szabadság-harcunkig kell visszamennünk. De itt meg is találjuk ezeknek a háborúknak, avagy csak a mienket nézzük, a költészeti képviselőit a népdalokban is és mindenek-előtt a hasonlíthatatlanul minden időkből legnagyobb Petőfi Sándorban. Ő ujjongva megy elébe a közelgő viharoknak, beleveti dalait a csaták süvöltésébe, hogy aztán az elzúgó véres fergeteggel eltűnjön maga is, harci dalait fájó jelnek hagyván örökül, mert vész és vihar nemesebb prédát még nem ragadott el soha, mint ő volt.

Nehéz szabadulni a gondolattól, hogy a mai vér-áradattal megközelítőleg sem lesz arányban a változás, ami Európa arculatán esni fog a háború után s nyomába sem ér azoknak a változásoknak, sem rendkívüliség, sem nagyság tekintetében, amik az eddigi világrengéseket kísérték. Mintha csupán azok az eszmék várnák a feltámadást, hogy újból előkerül-jenek megedzve, megerősödvé, melyek már megvol-

tak, ha elnyomva, ha olykor bizonytalan tévelygésben is, a háború előtt már.

A háborús költészet irdatlan rengetege ugyanazt a kaoszszerű benyomást teszi, mit a háború. A világ alakulására befolyással bíró majd valamennyi háborút, a keresztes háborúkat, a hűbéres mozgalmakat, egész a múlt századbeli szabadságeszméktől vemhes háborúig, valami, egymástól élesen elkülönülő eszme irányította. A mi századunk a szociális eszmék jegyében született. De ezt a jelen századot mozgató és kétségtelenül óriási erőket felhalmozó s a jövő alakulására, hiába, döntő befolyású szociális eszméket hol találjuk meg e háborúban és a háborút előidéző okokban? Volt-e vajjon legparányibb köze is, avagy bensőbb szerepe a mesterséges izgatás alatt derengő népléleknek és a szociális eszméknek az egész háborúban? Ennek nem a tagadását bizonyítja-e és nem melléttünk szól-e: hogy íme a magára hagyott világ véres vergődésének a népek fellázadt akarata készül végre is véget vetni? Ha egyáltalán bármily eszmék lettek volna jelen s így az eszmék tisztázódásáról lehetett volna szó: nem kellett volna-e már rég véget érni e szörnyű háborúnak, amelynek — minő jellemző — minden nemzet a vérengző jelzöt adja. Holott az ideális célokért folyó háborúk, amelyek az emberiség tökéletesbülése felé mutatják az utat, bármily véresek legyenek is, vérengzésnek nem nevezhetők. Hisz a történelem régi tanítása, hogy ez eszmék vérben születnek, így azonban ez a vérengző szó mintha csupán a tömegek előtt rejtett okokra célozna, amelyekről

nem tudunk, amelyek nem előre megadvák, hanem, a háborús évek elég tisztán mutatják, mindig alkalmazkodók a háborús helyzethez. Ez teszi, hogy amint a háború fölött nem hintik szét megbékítőbb fényüket világos, ragyogó eszmék: a költészet is tévelygő, homályos, legtöbbször nem őszinte, ködös, szürke.

Ezért van, hogy e háború költészetében talán élvezhetünk, szép családi hangulatokat, szomorú, keserű, bánatos, epedő verseket; megrezegtetve láthatjuk az érzelmi világ eddig ösmert húrjait, de alig találunk megütve új húrú s nem találunk lelkeket átjáró, megrázó erejű, monumentális verseket. Úgy tekintve természetesen a monumentalitást, hogy az nemcsak egy Faust-terjedelmű munkában, de egy négystrófás versben is megtalálható.

Ezért van, hogy a mai háborús költészet, nemcsak a mienk, hanem a németeké még sokkal inkább: terjedelmére gazdag, mélységére sekélyes. A színek sokféleségére talán még változatos, de a színeknek erősségében kifejezéstelen. Az olvasók lelkében széles barázdákat szánhat, de nem mélyeket. A politikai nemzetnek büszkesége lehet, de kevésbé az irodalomnak.

És a népköltészeti termés is, első tekintetre máí, ugyanilyen mesterkélt, színtelen, eszmenélküli. Még sem közelíti például a kurucköltészetnek vagy a szabadságharcnak a lelkek legmélyéből előtörő hangjait. Ámde történelmünkben olyan két mozgó erő, mint amely Rákóczi szabadságharcában és 48-ban a világ legforróbb jelszavai alatt a léleknek oly tiszta, nemes rőptét eredményezte, több aligha is fog jőnni. De ez

meg is teremtette az érzésekben, színekben dús népköltészetet, olyannak, amilyen sem előtte, sem utána nem volt.

Petőfi, Jókai, Arany János is ennek az utóbbi ideális kornak a szülöttei. Reális, anyagias kor közepeszerű jeleseként igen, de mély alkotó lelkeket nem szülhet. Bankárokat, még hadvezéreket is, zseniálisokat akár, de lélekbeli, igaz nagy embereket nem.

De ettől eltekintve is, hogy egy eszme megtermékenyítse, átjárja a tömegeket, a tömegben rejtőző, a tömegnek legtöbbször öntudatlan érzéseit kifejező költői hangulatok letéteményeseit, ahhoz idő kell. Bármennyire is előrelátható és közszájon forgó volt az Európára leselkedő vész: mégis annyira váratlanul jött, hirtelen csapott le, hogy erre idő nem volt. Ezt bizonyítja az, hogy mindaz a társadalomformáló gondolat, ami addig a levegőben volt, nem hogy elevenebb, megtermékenyítőbb életre kelt volna mindjárt a háború kezdetével, de, látnivalóan, elfojtódott, elraktározódott a háború végére vagy utánra. A költészet tehát meglepetve találta magát szemben a háborúval s az ezt mozgató erőkkel. Az első időkben megjelenő versek a legüresebbek, a legpuffogóbbak, a legtartalom nélküliebbek. Holott ha lelkiekben is megfelelő talajra találtak volna a háború „eszmei”, akkor éppen a legelső, a legközvetlenebb hatás váltotta volna ki a megdöbbentő napokhoz leginkább méltó, mély, igaz, őszinte, lélekbekapó hangokat.

Íme a disszonancia: a háborút megelőző eszmék, a háború hivatalos eszméi és a költészet között. S bár-

mily nagyszámú is a versek tömege s bármennyire is mélyült volna el, bár inkább ellaposodott, a háború folyamán a háború költészete: az első pillanatra is szembetűnő, mily idegenül érzi magát a költészet a mostani háborúban. Mintha valami láthatatlan cenzúra keze érződne a művészeteken is.

Mindezek figyelembe vételével ebben a háborúban egy dologban lett volna várható a művészetek megtermékenyülése. Oly irányban, amelyhez nem kellett előkészítés, mert nem is lehetett; amelyhez nem kelhettek új, sem már meglevő eszmék; mert amikre célozunk, mióta ember van, mindig megvoltak, csak hogy mióta a föld forog, az emberiségre nem hatottak oly rettenetes mértékben, mint ma, tehát oly impulzív erejük sem lehetett: és ez a szenvedés és a halál gondolata.

Ha elhangzanak az égzengető mozsarak, ha kialszik az utolsó tűzcsóva fénye is, de még mindig és beláthatatlan időig morajlani fog a szenvedések sóhaja: a köznapi fénynél mit fognak látni a háború földidézői a tömegek ijedt szemeiben, mit fognak leolvasni fáradt, sápadt arcszínén? S ha ez a tömeg a költészet-hez menekül majd, bárha unokáiban is, mit fog találni abban! A szenvedéseken kívül meg fogja-e találni abban a feleletet arra: miért szenvedett! Miért volt e szörnyű sok halál?

A nép képzelete, a termelő lélek ihlete épp oly pillére az államhatalomnak is, mint a költészetnek, a művészeteknek. Ez a háború, legalább eddig, minden jel szerint kijózanítója volt a nép költészetének és a műköltészetnek is. A népi lélek forráságának ez a lehü-

lése éppoly vesztesége a költészetnek, mint a mindenkori államhatalomnak. Hogy mint veszi ezt az államhatalom, majd elválik. Minket az érdekel, mint érinti ez a költészetet.

A költészetet, amelyre pedig mintha, valahogy úgy érzem, ebben a végtelenül sivár világban nagyobb szerep várt volna, mint minden eddigi olyan korban, mely választó az emberiség történetében. Akiknek a kezében ma a sorsunk van, milliók sorsa, azoknak a szavában, amely pedig elég bőven folyt e háborúban, nem találunk egy olyan szót, amely az eszméktől megszállottak benső, roppant hitére vallana. Amely forna, röpitene, magával ragadna. Mintha teljesen a hideg, önmagára tekintő önző ész vezetné a világot. Hol a témérdek hit, amelyet egy Rákóczi, egy Kossuth sugároztak ki magukból. A mindeneket átalakító tettek nagy ideje mindig nagy hitet követelt. Mert nagyra, nagy érzelmek felszítására csak a hit képes, már akár vallásos, akár politikai, akár szociális, akár elvont eszményekért lelkesedő. Természetesen, mivel az eszme, amit a hit fűt, absztrakt, megfoghatatlan valami: a népre, a költészet szempontjából is, közvetlenebbül és könnyebben hat mindig az eszmék megtestesítője. Ezért, ami a tömegekből érzelmi, költői kitöréseket vált ki, az legtöbbször: egy-egy hős, akit istenként „emelhet maga fölé, amint tette ezt egy Rákóczival, egy Kossuthal. De ki legyen ennek a háborúnak a hőse, akiben a nép vakon bízhat! Akit isteníthet? Akinek a lelkében megtalálhatja magát! Hindenburg talán az lehetne a német népnek. De ki legyen a mi Hindenbur-

gunk? És melyik az az eszme, amely úgy végigvonulna a háború költészetén, amint Hindenburg keze végig vonul a csaták terein? Mindez nagyon hozzájárul, hogy a háborús költészetnek a monumentalitás hiánya meglett második fő jellem vonásaként az tűnjék fel, hogy: hitehagyott.

És ez talán a legvisszásabb jellemzője a mai háborús költészetnek. Hitehagyott! De micsoda hit lelkesítse a háborús költészetet, ha nem látunk semmit, ami a tömegeket lelkesítse a háborúra! Hogy mégis mi az, ami ily végtelen hosszú idő óta egyre küldi a halálba az ifjakat, a véneket? Ne feszegessük e kérdést. De tény: ebben a költészetben a hitnek pislákoló fényét is alig találjuk meg, nemhogy az oly óriásit, ami Vörösmartyval oly kétségbeejtő hangok végén is vigasztaló sort iratott.

Véred forrjon, mint az örvény árja,
Rendüljön meg a velő agyadban,
Szemed égjen, mint az üstökös láng,
Húrod zengjen vésnél szilajabban,
És keményen, mint a jég verése,
Oda lett az emberek vetése —

A vak csillag, ez a nyomorú föld
Hadd forogjon keserű levében,
S annyi bűn, szenny s ábrándok dühétől
Tisztuljon meg a vihar hevében,
És hadd jöjjön el Noé bárkája,
Mely egy új világot zár magába.

Húzd, de mégse, — hagyj békét a húrnak,
Lesz még egyszer ünnep a világon.

Hol van ehhez megközelítőleg is hatalmas hang, mely a legvelőttépőbb keserűségből felemelkedik a leg-hitteltelibb világba, a mai háborús költészetben! Oh, a kis szavalnokok mai ünnepélyeket, termeket, füleket betöltő harsogó hite, páthosza egészen más. Ezek-hite az: ami a hadseregszállítóké. Ők a költészet hadseregszállítói. Az ő hitük gyenge kis mécs, de még ennek a tűzét is úgy tudják fűjni, hogy ne világítson rá arra, hogy nekik a háború üzlet, éppúgy, mint a hadseregszállítóknak. Alkalom a szavalásra. Tollász-kodó népszerűsködékre.

Pedig mintha tisztán a költőkre várt volna, hog}' a hitet, az illúziót megmentsek az emberi lélekben nemcsak a családi tűzhelyek számára, hanem a nemzet, a faj, az élet számára is. Mert jaj annak a nemzetnek, és százszor jaj annak a költészetnek, melyben nem találjuk meg azt a hitet, azt az illúziót, természetesen egyre fejlődöttebben, más szavakkal és más formákban, ami századokon át táplálta; jaj annak, amely elveszíti ezt a hitet, s amely nem kelt többé illúziót.

IV.

A háborús költészet alaptípusa.

Minden nagy esemény működésbe hozza a fantáziát. Minél nagyobb az esemény, annál jobban. A háború kitörése az elmúlt békés kor békés idegzetére oly erővel csapott le, oly mérhetetlen terjedelemben, hogy egész *költői tömeghangulatot* teremtett. Úgy, hogy a mai költészet nagy kórusában a műköltészet a népköltéssel szemben egy sajátos tömeg-költészetet tár elénk. Amilyen új a mai milliókkal harcoló tömegháború, éppolyan szokatlan ez a tömegköltészet is, amelyet kiválóan alkalmasan vizsgálhatni abból a nézőpontból azért is, mivel a háború hosszú időtartama a költői érzékekre nem pillanatnyi, ha nem is szószerinti értelemben vett, hatásként szerepel, hanem mint valami tartósabb szuggesztio. S amint a tömeg könnyen szuggerálható, úgy volt sugallható a költői érzések tömege is. Innen van: hogy amennyire egyhangulatúak, egyézésűek a tömegek az egyes ellenséges frontokon belül: éppúgy a mai tömegköltészetben, az egyéni, a teljesen szubjektív érzéshullámokon kívül, egy hangulat, egy szürke, egyfor-

mán lelkesedő, egyformán búsuló, egyformán síró hangulat vonul végig. A háború szürke uniformist szabott a költőkre és a költészetre is. S mivelhogy a szuggesztió az érzelmekben mindig egységet teremt: a szerzőket, egy-kettő kivételével, kölcsönösen fel is cserélhetjük minden versnél. De vájjon megtalálható-e a versek tömegében, hogy a tömegek lelke mit beszél. A tömeg, ez a roppant erő, amelyben rejlik a hadi jelentések „túlereje” az ész vívmányaival szemben is; ez a hatalmas túlerő, amely bizonyára a háború után is meg akarja majd mutatni a hatalmát; amely most a frontokon együtt van, képviselve minden kor által; amely együtt teszi a hősokeket; amely együtt szenved, együtt suttog, együtt hallható és kihallgatható. Aminek az eredményét a műköltészetnek nyomatékosabban, tisztábban, erősebben kellene kifejeznie, mint akár magának a népköltészetnek.

Nemcsak az irodalmat, hanem a lélekbúvárokat is mélyen érdeklő tünet, hogy ebben a tömegköltészetben mindazokat a vonásokat föllelhetni, amik a tömeget jellemzik. Elsősorban is: az egyéniség elvesztését, aztán ami ezzel együtt jár: a szuggerálhatóságot. Amint a kiválóbbak is elvesztik egyéniségüket, egyéni jellemvonásaikat, ha sokan együtt vannak, és a háború nemcsak a tömeget, a tömegköltőket, hanem a kiválóbbakat is egymásra utaltan együvé terelte: éppúgy ez érte ezt a tömegköltészetet is. Nemcsak nálunk; Maeterlinck, D'Annunzio, G. Hauptmann, Verhaeren és a többiek is hogy áthasonultak, hogy elveszítették az egyéniségüket! És nem rosszakarat, nem szándé-

kosság ez, még talán a háborús uszítás sem a hajdani békeapostoloktól: hanem mélyen emberi jellemvonás. — És ez a tömegköltészet éppoly kevésbé szubjektív, mint objektív (a kiválóak áthasonlásának is a főoka ebben rejlik); felemás költészet, amilyen maga a tömeg.

A különböző társadalmi rétegeket is, a szocialistákat, nacionalistákat, csak a háború volt képes együvé gyűrni. Még pedig nem az annyit hangoztatott „jobb belátás” által, hanem: szuggesztió által. Ami kezdődött előbb a hírlapok tendenciózus cikkeivel, azután a katonabandák marsaival az utcán és folytatódott nem kis mértékben a versekkel, köztük a népdalokkal és a félhivatalos népdalokkal, mert ilyenek is vannak e háború specialitásaként. Természetesen: a hatás ebben kölcsönös; a szuggerált tömeggel és költővel szemben áll a sugalló költő és tömeg.

Fontosak e háborús évek költői termékei e szempontból is. Az irodalom szempontjából pedig a főkérdés az, amire később keresünk feleletet: ebből a tömegköltészetből van-e, aki kiemelkedik és mint emelkedik ki erős agy és erős lélek, kire a szuggesztió nem hat, avagy ha hat is, nem oly ködös szürkeséggel, mint a többségre és a tömegré.

S amint nem várunk nagy dolgot ettől a háborús tömegköltészettől (igazán nagyra csak magányos lélek képes!): rögtön úgy tekinthetjük, mint elég jóra való költői munkásságot, amelyben szerepelhetnek kis és nagy vitézségi érdemek, természetesen ügyes, érdemetlen tolakodók mellén is, — csak Hindenburgja nincs

a mai háborús költészetnek, aki mindenek fölött kiválna.

És az ösmertebb nevű költőkön kívül nem kevésbé megfigyelésre méltók azok is, akiknek a neveit eddig nem láttuk versek alatt. A már beérkezettek végre is egy más légkörben nőttek fel. A béke légkörében. Minden éghajlatnak pedig más még a növényzete is. A törökkel háborúskodó világ teremtette meg Balassa Bálintot, éppúgy, mint akár a XIX. század végének a nyugalma Reviczky Gyulát. Mint reagáltak már most a háború szelére azok, akiknek a lelki nyugalma ez a háború irányította a költészet felé? Sajnos, itt sem látunk egyebet; ámde még érthetőbb, ha e fiatalokat a háborús tömeghangulat mágneses ereje még könnyebben magához rántotta. Úgyhogy azt kell hinnünk, a látszatnak ellentmondóan: ha nincs háború, azok a költői „egyéniségek”, akik a háború révén jutottak szóhoz, mint ahogy a háborúban minden épkéz-láb ember alkalmas, jobban kifejlődhetnek volna, ha szárnyat később bontottak volna is, mint így.

Nem szabad azonban felednünk azt sem, hogy ma sokkal nehezebb kiválni a költők tömegéből, mint akár a 48-as években. És pedig nemcsak azért, mivel a verstechnika titkai egyre jobban feltárultak. A költészet nemcsak technika, bár ma sokszor azt kell hinnünk. De a gondolatok, az eszmék a népszerűségben már szinte károsan túltengett s befolyásoló és befolyásolható boulevard-sajtó útján ma sokkal könnyebben átjutnak a levegőbe, a közhangulatba, a nép költői és a tömegköltők közé. mint régebben. Úgy,

hogy az „eszmék” mintegy kikészítve készen kínálják magukat. Még a nagyobb elmék is gondolataik népszerűsítésére az újabb kor kizárólagos tulajdonaként mindennél szívesebben egyszerű, érthető szavakkal a népszerű, olcsó újságokat keresik fel, amelyek, ha nem zárják ki a költészetet, akkor tisztán pártszempontból kezelik. De a legtöbb költő is ma nem az újságok költője! vezércikkek továbbítója? Ám éppen e kettő együtt teszi, a verstechnika tökéletesbülése és az eszméknek (már olyanoknak, amilyeneknek) megléte, gyorsabb és nagyobb elterjedése, hogy ma a tucatköltők különbek, mint régebben.

Petőfit a körülötte zsibongó hadtól oly mérhetetlen távolság választotta el, hogy ma szinte alig tudjuk elképzelni ezt a távolságot a mai átlagköltőktől felfelé a tökéletesbülés útján. Ha nincs is Petőfink, vannak azért többen különbek, mint a Petőfi körüli epigonok. De az idők, s talán jobban mondva: az ezután jövő idők komolysága esetleg még mindig kitöltheti ezt a felfelé való távolságot is. Mert elvégre a mai békés, egész más lelki alkatú nemzedéknek éppúgy hozzá kell idomulnia, nem külsőségekben, a mai komoly napok levegőjéhez, ahogy nem kellett hozzá szoknia Petőfinek és a többieknek az akkori forrongó időkhöz.

Nem kis fontosságú kérdés és sokban hozzásegít az egész háborús költészet alap tónusának megértéséhez: melyik hang maradt meg bennünk az első hetek szétvetésig fűtött izgalmából. A Szózat, a Hymnus! Alig volt nap, hogy ne hallottuk volna. De beidegző-

dött-e az akkori hangokból egy akkord is az emlékünke! Avagy egy pillanat eseménye, mely kísérte? Alig. Nem is szólván arról, hogy e költeményekhez lelkünkben annyi áhítatos emlék fűződik, hogy nem egyszer szinte sértő kontrasztot találtunk a katonabandás marsok, a rikoltozó tömeg és Vörösmarty, Kölcsey ihletett szavai között. De eme hangokat is nem elnyomta-e, nem túlharsogta-e egy más hang, mely monoton ütemeivel éjjel-nappal fülünkbe zúgott, a lelkünkre ült, álmunkból felvert:

Vesszen Szerbia,
Vesszen Szerbia.

Megállj, megállj kutya Szerbia,
Majd ad neked a monarchia.

Ez lenne a lázas napok első bensőséges költői termése! Mintha nekünk, harcokon nevelkedett nemzetnek nem is lenne harci dalunk, mely minden nehéz alkalomkor egyformán aktuális? Ebben kellene keresni a sorsdöntő órák izgalmának első rögtönös dalrafakasztó hangulatát? És ha az első két sor valamely népi költő lelkéből könnyen fakadhatott is, azt már kétlem, hogy a Szerbiára magyar fiú csapta volna rímnek éppen a monarchiát.

Így indult a háborús költészet. Kétségtelen, ezek voltak az első hangjai. És bármennyire is harsogok voltak ez első költői megnyilvánulások, már magában a. fenyegetődzés a monarchiával sem vall a régi népdalokban tükröződő magyar lélek virtuskodására, mely egyedül a maga erejével hősieskedik. Bármily

lelkesedést voltunk is hajlandók látni három év előtt az akkori napok utcai költészetében, most visszagondolva rájuk, mélyebb léleknek s mélyebb teremtő lélek jelenlétének a nyomát sem találhatjuk semmiben.

Nem egyszer álltunk csoportosulások előtt nagyobb tereken, kis utcákban, még éjféλι időben is. Középutt ifjú költő lelkesített, szavalt, óh, zsebéből elővett papírlapról, Petőfi pózban. Lobogók lobogtak, lampionok ragyogtak, a tömeg gyűlt, a versnek vége volt, s a költőt nem egy helyen láttuk, oh, kocsival hajtatni el más helyre; de a versekből egy sornak sem leljük a nyomát emléünkben, ám most is a fülünkbe zúg a zúgó élj énré rázendülő „Vesszen Szerbia.”

De nagyobb kár volt a háborús költészet alaphangulatára, hogy az első napok lelkiismeretlen szónoklatai, könnyelműen szórt jelszavai, bárgyú versei a katonai indulók hangjai mellett felizgatni csak felizgatták a fantáziát, anélkül azonban, hogy a közeli események vitelével állandóvá tudták volna tenni ezt az olyan-amilyen lelkes hangulatot. Ezért van, hogy a háború első napjaiból nem lett, nem nőtt ki, nem maradt ránk más harci dal, mint ez a sokáig folyton hangzó „Vesszen Szerbia.” Ami talán arra jó volt, hogy az első menetvonatok elé kevesebb zokogással vessék magukat az anyák, a hitvesek, de arra kevésbe, hogy az irodalom, a népköltészet büszkélkedjék vele.

Hiszen harci dalnak harci dal az is, még pedig az egyik legelső háborús dal — azért is említjük e helyen — amelyet a háború kitörésekor az öregségben is csodálatos képességekkel megáldott ünnepelt

költőnk, Lévay József írt. Ki régi harcos, daliás és átküzdött napokra emlékezve, megírja az egyik első harci dalt. De ez inkább az irodalomé, mint az élő költészeté és a népé; a kritikus pedig leteszi előtte tisztelettel a bíráló tollat.

Ám mégis mintha ekkor, az első napokban lett volna aránylag legőszintébb a háborús költészetünk. Vad, nyers, nem gondolkodó, nem válogatós őszinteség, ha vezethető volt is, tombolt a lelkekben. Ha el is viharzott gyorsan gondolkodás és nyom nélkül. Hogy pedig mennyire fontos eleme a költészetnek az őszinteség, azt talán a mai idők hadiköltészete mutatja meg a legjobban. Mintha a való okoknak, való érzelmeknek ugyanaz a leplezése, titkolása, más színben feltüntetése volna a költészetben is, mint nem egyszer a hadi jelentésekben és a hírlapokban, amelyeknek mindenekre való nagy, legalább annyira káros, mint hasznos hatása különösen szembetűnő a mai időkben. A szubjektív lírai költészetben a költő tetszeleghet magának képzelt vagy álérzések magára erőszakoltóságában az olvasó előtt, az olvasó kevésbé ellenőrizheti, s a költő ezért hathat is rá. De máskép van ez a hadiköltészetben. Itt nem annyira szubjektív, mint inkább akár előre megsejtett, akár levegőben levő vagy titkos, de mindenképp általános érzések és gondolatok formába öntéséről van szó. És a közönség, mivel jórészt a saját gondolatait, érzéseit keresi a költői munkában, természetesen a költő lelkén át tisztultabb, művészebb formában: ellenőrizheti a költői termékeknek az őszinteségét. A hamis, erőltetett hangra

rögtön ráismer. Ezért van, hogy ennek a hadiköltészetnek, kivált az úgynevezett „hazafias ódáknak”, nemcsak nálunk, hanem szövetségeseinknél és ellenségeinknél is nincs tartósabb hatásuk. Hiába szavalgatnak belőlük jótékony matinékon, a szó a tapssal együtt elhal.

Mélyen és találóan írja Verhaeren, aki pedig annyit gyűlölködött verseiben, kevésbé tragikus halála előtt egy barátjához intézett s egy svájci lapban is megjelent levelében: Az egész világon nem a közvetlenség szava hallatszott... Belefáradtam a küzdelembe. Az egész világ befáradt...

És azon se csodálkozzunk, ha ma már egészen el posványosodik ez a költészet. Vájjon írt volna-e még harci dalokat Petőfi, ha tovább él és ha három évig húzódik el a szabadságharc? Nehéz ezen elgondolkozni is. De lélektanilag is teljesen érthető mindez. A mi eddigi háborúink, melyekben lélekkel vettünk részt, melyeknek igaz, mély nyomuk volt, rövidebb ideig tartottak. A hosszú harc eldurvítja az idegeket, az emberben mindjobban életre kelti az állatot, elvadítja az embert nem dicsekvésre méltó ösztöneiben, s nemhogy a lélekben lappangó szépet életre hozni s a szép alkotást szomjúhozni segítené (a kivételek nem ide tartoznak), de még a szép élvezésétől is elszoktat. S elszoktat lassankint a léleknek egyetlen éltető elemétől is: az őszinteségtől.

Igazi nemes harci dalokat nem találunk, de nem is szabad azt keresni ebben a háborús költészetben, ami nem lehet benne. Harci dala, riadója nincs. De

az nem is lehet. A riadót ma a behívóparancs nemcsak elég jól pótolja, de fölöslegessé is tette. A harci dalos lelkesedést pedig ugyancsak kellően helyettesítheti a kénytelen-kelletlen minden enyhítés után is még elég durva és goromba fegyelem. És így van végig. Egy, mindent kifejező verse sem lehet a háborúnak, mert oly hosszú ideje tart, oly végtelenül sok idegszálát rezegtet meg mindenkiben, hogy egy egységes kifejezésben nem is adhat hangot. A rövid ideig tartó 48-as szabadságharc szülhetett harci riadókat; de a szomorú, melancholikus hangulatok változatosságában az akkori verstermés azért aligha van fölötte a mainak. Hogy ebben temérdek a rossz vers, az még nem olyan baj, csak világosodjon rájuk, hogy rossz; a fő, hogy legyen egy-két jó, annyi pedig van, amint majd látni fogjuk.

És nem szabad felednünk azt sem, hogy már magában a harci daloknak a természete is ellenkezik a XX. század költészeti felfogásával. Ez a költészet a formáknak, a csiszolgatásoknak, az új formakereséseknek, a cizeláltságoknak, a szavaknak, a szójátékoknak a költészete. Ez a költészet befelé néző, aprólékos lelki hangulatokban édelgő, eszmélkedő, ha eszme nélkül is. Ennek a költészetnek az egész teremtése ellenkezik a harci dalok létrejöttével; a szenvedélyes, pillanatszülte, azonnal formába ömlő, eszméket, a harc eszméjét, készen nyert, szavakat kevésbé kereső harci költészettel.

Eddig rendesen összeesett az irodalomnak és a nemzetnek egy-egy hősie, avagy csak átalakító

korszaka. Az irodalomnak és a politikai nemzetnek egy-egy korszakos megfiatalodása nemcsak egy időben, de többnyire egyazon könyveken, eszméken nevelődött fiatalság által ment végbe. Hol az irodalom segítette a nemzeti újjászületésnek, hol pedig a nemzeti mozgalmak adtak ösztönzést az irodalomnak. Ezúttal azonban nem egészen így történt. Egész a közelmúltig irodalmunk a 48-as és a bele kapcsolódó 60-as évek irodalmának a hagyományaiban terpeszkedett. Az a fiatalság pedig, amely a közelmúltban a költészetbe s az egész irodalomba kétségbevonhatatlanul új levegőt hozott, új erőt öntött, s az akkori évektől teljesen különböző acélos légnyomású mai időkben minden valószínűség szerint teljesen másképp fejlődött és alakult volna ki s faji széthúzások és lelki aprólékosságok helyett talán egy alig elképzelhető nagyvonalúságot hozott volna: ma már nem fiatalság. A forradalmi ereje már elviharzott. Hosszú tíz-tizenöt év járt el azóta már, hogy lezajlott ez az irodalmi forrongás; akik abban részt vettek, azok ma már túl vannak azon a koron, amely a harci költészet felajzására leginkább alkalmas.

A harci költészet mindenkor a fiatalság privilégiuma volt. Ámde a mai fiatalok köréből sem igen vártunk harci költőt. A kis utánzók sohasem harcos lelkek. S különösen nem lehettek azok az utánzók, akik értelmetlen zagyaságaikkal még mestereik eredményét is szinte kompromittálták. Amaz egészen fiatalok pedig, akik a harctéren válhattak volna költővé, harci költővé, mint ahogy ott lettek egyszerre komoly,

hazát védő férfiak? A végtelenbe nyúló háborús évek alatt, a szülői, testvéri könnyek, féltő karok közül, s a csatatéren, vagy annyi esetben itthoni összeroppanásoktól apát, fájdalomtól anyát vesztett s legtöbbször anyagilag is tönkredült családi körből, a legforróbb becézgetések gyermeki boldog idején, kitépett ifjúból — alig válhat harci költő. Van persze kivétel itt is, mikor az ifjú mindent feledten a lelkesedés extázisában megy és az öreg korú apa is a fia után, vagy a fia előtt már, de ezek kivételek és inkább a háború legelején estek meg, s legtöbbször a háttérükben lemondás, keserűség és a lelkesedésnek egyéb ál indító-okai is megtalálhatók, amik mind együtt sem tehetnek senkit harci költővé.

De a mai teljesen megváltozott viszonyok között nem is okvetlen szükséges harci vagy akár köznapi értelemben vett hazafias költészetnek lenni. És nem tudom megérteni egyeseknek azon buzgalmát, hogy harci költészetre mutathassanak rá: gyenge és tehetéstelen poétákat tesznek meg nagy harci költőknek. A harcok tárgyán kívül még van érzelem, sőt a harcok és minden, ami a háborúval együtt jár, adhatják meg igazán ez érzelmek kimélyítésére a legbőségebb alkalmat. De az irodalomnak ebben az elmélyülésében mindig a szenvedés és a halál költészetére tudunk csak gondolni. És amint az egyéni költészet a szenvedések hatása alatt mélyül, az egész nemzet, az egész világ szenvedése alatt az egész irodalom is csak mélyülhet nemcsak a szenvedés és a halál érzéseiben, de valamennyi érzelemben.

Ám ekkor nem szabad úgy nézni a háborús költészetet, mint a háborús nemzetnevelés egyik hősi eszközét, ahogy sokan teszik; mint harcokra buzdítót, mint lelkesítőt, amelynek segítségével védhetjük mindig a jelent. Épp ez a hosszú viaskodás mutatja, hogy ma a háborús költészetnek más a szerepe és nincs az a szerepe a háborúban sem, s nem is lehet többé, mint ami régebben a végvári vitézek életében volt, avagy még nem is olyan régen, mikor Bem Petőfi versét sok ezer példányban nyomatta ki buzdítóul a katonák számára. Akkor a győzelmekhez hozzátartozott a lelkesedést előmozdító harci dal, ma, hiába, fontosabb a sok-sok ágyú, mely a leglelkesebb, legvitézebb tömegekkel is képes már messziről végezni.

Már Jókai is, a harcokban bennélő, akit pedig bőven megihletett a harc, úgy találja később, hogy „a háború hajdan igen szép költői tárgy volt.” Csak volt! „Eljöttek a költők... s énekeltek róluk (a harcolókról, az elesettekről) lelkesült dalokat. Most praktikus időket élünk... Szegény Homér! milyen rosszul járnának égi alakjaid, ha új Iliászba akarnák magukat ártani. Ha Trója ostrománál a had istene, egy lándzsától találva, akkorát ordított, mint tízezer ember, mit mondana most egy százhatvan fontos bombához, mely goromba süvöltéssel ront az egeken keresztül s nem kérdi, hogy van-e ott valaki? Az emberek különb mennyi követet találtak fel, mint Jupiteréi; a találmányok százada megbuktatta a költők századát. A háború nem költészet tárgya többé...”

A hazafiságon és a lelkesedésen kívül, ha ma győ-

zünk, aminthogy győzni fogunk, a sikerben minden-
nél döntőbb tényezőként szerepelt a szervezettség, a
fegyelem és a többi ilyen prózai tulajdonság, amiket
német szövetségeseinktől is bőven tanulhattunk. A
legszebb hazafias, harci dalok özöne sem pótolta volna
az egy Hindenburgot is. Az ő vezetése és az ágyúk
tömegének a tudata minden harci versnél lelkesítőbb
honvédeink előtt. Épp ezért is a háborús versekben
bármennyit kapjunk még felőlük, nem szabad egyebet
keresni, mint egyedül — költészetet. És ha ebből talál-
hatni valamit: még mindig nem kis gyarapodást lel-
het irodalmunk, amit még a háborúnak is köszönhet.

V.

A háború költészete.

Mindannak a bizonyítására, amit eddig elmondotunk és ami még ezen kívül jellemzi a háborús költészetet, s egyes ítéletek ellensúlyozására is, lássunk néhány példát a háborús költészet egy-két ösmertebb, vagy ha kevésbé is ösmert, de mindenkép jellegzetes képviselőjének verseiből. (Figyelemmel kísértük a háború minden művészi, költői megnyilatkozását. A háborús költészet rengetegében — a kötetek oly tömege fekszik előttünk, hogy még címük idézése is bajos, de fölösleges is — jó útmutatóul használhattuk Vajda Gyula, Szabolcska Mihály és Gyulai Ágost anthológiáját. Átnéztük azonkívül a Nemzeti Múzeum háborús gyűjteményének külön is a népdal s úgynevezett ponyva gyűjteményét és a táborigazgatók költői termését is.) Előbb a műköltészetet, aztán a népköltészetet vizsgáljuk, bár amiknek az igazolására a példákat idézzük, majdnem egyformán vonatkozhatnak a mű- és a népköltészetre. A mai hábo-

rús költészetnek egyik érdekes jellemzője, hogy a kettő között a határvonalat annyira, mint eddig, megvonni nem lehet. Ma a műköltő ugyanazon helyzetben, ugyanazon körülmények között él, kivált, ha katona, és ugyanazokat érzi is, miket a nép. A háború mindent egyformák”), kivételeket nem tűrő hatása teszi ezt, annyira, amint talán még noha. nem történt. Csak a hang és a kifejezés más a kettő között. Ma a műköltő és köztük bárki egyszerű litterátus könnyebben eltalálhatja a nép hangját, mint a múltban, mert az érzéseit érzi, és ha eltalálja, akár népdalnak is tekinthetők a műköltészet nem egy termékét.

Hogy a mai költő mennyire nem a valóságot látja, avagy csak képzelet is, hanem egy-egy, a mai valóságnak megfelelő régebbi verssort vagy napi újságcikket, amihez utána költ, amit elront: íme tisztán mutatja egy-két példa:

Kiss Menyhért csatadala az oláh betörés hírére:

Trombita harsog, dob pereg,
Indul az öreg és gyerek
Veszélyben Erdély drága földje.
Előre!

Az út hegy völgyes és nehéz,
Erdeje sűrű, csupa vész,
A mócot kiüzzük belőle
Előre.

De elég e két strófa. Azt hiszem, jaj lett volna nekünk, ha keserű fájdalomunknak, vérünknek a felkorbácsolása a megtorlásra, a bosszúra, ha öklünk vad ökölbesorítása erőnk megmutatására az ily csata-

dalok bűvös hatására várt volna. Esztétikailag, kritikával ne is nyúljunk e versezethez, mely nyomban fülünkbe csendíti Petőfi harci dalát:

Trombita harsog, dob pereg ...
Kész a csatára a sereg.
Előre!

Nem tudhatjuk, vajjon tudatosan-e vagy akaratlanul vette át a költő Petőfi csatadalának első sorát szórói-szóra; és ha ilyesmik ellen sok szót vesztegetni nem is érdemes, talán nem hiábavaló rámutatni, mint lehet ma különösen kihasználni, elrontani nagy költőink verseit.

Ez a mai harci költészet színvonala. Ezeknek a költőknek az ilyen verseit szavalják ma a vigadóknak és zenésítik meg. A jövő kritikusa mai tájékozónk nélkül talán még ezt a költészetet fogadhatná el „népszerűsége” alapján jellemzőül a korra és az ízlésre.

Úgy fest ez a mai harci költészet, mint a páncélruha a múzeumi kócbabákon. Sem hús, sem vér, sem élet alattuk; ha rázod, szavalod, zörögnek; ha csendben hagyod, remélhető, belepí a por őket végleg.

És mi másképp hangzik ez a vers ma., még akkor is, ha eredeti lenne, mint Petőfié az ő idejében. A mai költészet, mikor kölcsön vett szavakhoz fordul kölcsön vett eszméinek a kifejezéseie, elfelejti, hogy a javaknak is meg van a maguk *valutája*. A szavaknak is éppúgy változik a súlya, jelentése, értéke az egyes korokban, mint akár az aranyaknak. A szavak különböző korok különböző levegőjében másképp hatnak, másképp csillognak, ahogy a tűznek más-más színe van

több vagy kevesebb oxigénnel telített levegőben. Petőfi szavai megannyi kis égő lángok voltak, melyek az akkori levegőben sziporkáztak, szívhez találtak, gyújtottak.

A mi korunk az előző század eredményeinek aprópénzre váltásában merült ki. Az egyik legnagyobb óriás, Petőfi, még nem volt teljesen szét-szedve. Népi vonatkozásait, népiességét az 50—60-as évek békés ideje sajátította ki. Árvalányhaját, fokost viselt a lélek is. Ezek a lelketlen, sallangosságban, ürességben elmerült epigonok, akik Petőfihez dörgölődve Petőfihez gondoltak felérni: ma megtalálták utódait, rokonaikat azokban, kiknek ez a szörnyű világháború jó alkalom volt, hogy Petőfi költészetének még épen hagyott részét, hatalmas, lelket rázó harci költészetét, harci eszméit szedjék szét, váltsák aprópénzre.

Régebben, akár Kisfaludy Károly idejében is, már maga a hazafiság költővé tehetett valakit. Ma már nem. S, hál' Istennek, büszkélkedhetünk annyira az egész világ előtt katonáinkkal, hogy szabadjon ne büszkélkednünk, magunk előtt sem eme harci költészetünkkel. Teljesen, s ma eléggé ki sem fejezhetően méltányolunk minden kis hazafias érzést, de azzal mindenekelőtt tisztában kell lennünk, hogy a hazafias érzés, az újságcikkek versbeszedése még magában sohasem volt költészet, S mikor milliók pusztulnak el hazafias érzésükben, igen meggondolandó, vájjon számba vegyük-e azoknak az egyre szaporodó sorát, kik itthoni jól ápolt, biztos hazafiságuk címén minden igazi költői lélek nélkül követelnek helyet a világ-

háború irodalmában. S Önkéntelenül Arany János sorai jutnak eszünkbe.

Mennyi szájhős, mennyi lárma!

Ám azért érthető, hogy most egyszerre még talán vétek is lett volna gáncsolni e mindenkori lármázókat. Ha ég a ház, nem lehet elfojtani a kiabálást. Még jól is esik kiabálni a vészben, különösen, ha azt hisszük, hogy magunkban, egyedül vagyunk. A tűznek ugyan nem árt ez, de nem is oltja el, nem is segít rajta. Így engedhettek ők most szabad folyást keblök érzeményeinek, annyira, mint még soha. De hogy abban a hősi erő kifejtésben, melyben minden gondolatunkkal, minden érzésünkkel, minden erőnkkel és cselekedetünkkel oda kellett hatnunk, hogy elérjük azt az eredményt, amire már ma is mégis nyugodtan nézhetünk: hogy ebben volt-e szerepe ennek a harci költészetnek, kétkem. De ha volt is, érdemét a háború könyvelje el s ne az irodalom.

S mindig valami kesernyés kétség is ébred bennünk a költő őszintesége s költői hevének mélysége felől az ily tüzes dalok olvasásakor; különösen ha oly példára gondolunk, midőn a költő püspöki felköszöntőkön edzette lantjának húrjait oly szívóssá, sokoldalúvá és hajlékonyá. De vájjon lehet-e ugyanaz a költői lélek számára: egy ünnepi alkalom és az oláh betörés.

Itt említjük fel háborús költészetünknek egyik legvisszatetszőbb vonását. Sokan ma hazafiasságukat, ünnepi ódáikat, nem kiméivé velük a felsőbb, legfel-

sőbb köröket sem, nemcsak feltűnésre használják fel, de kis élelmességgel életszekerük rúdjának az irányítására is. (Oh szegény harci pegazus!) Bizonyítják ezt a ma feltűnően cifrábnál cifrább ízléstelen dedikációk, nem a szegény elesett hősokhöz, oh, éppen nem azokhoz... Előljárt ebben egy hadnagy költő, ki bekötözött, sánta lábával, egyik kezében bottal, a másikban karddal le is fényképezte magát kötete elé. Sokat szavaltak tőle, sok könnyű feltűnést keltett, névtelen ódájával is, melyben Tisza Istvánt védte meg egy elátkozó verssel szemben... Szegény Szepessy László, már elesett. Ugyancsak tipikus képviselője volt ő is a már előbb említett háborús költészeti tüneteknek. Íme pár sor tőle, mely Petőfi „Tiszteljétek a közkatonákat” című versét variálja:

Generális, az ezredes,
 A kapitány, a tizedes
 Könnyen beszél, vígabban él
 Csillagjának a fényinél.
 Csillagjai közlegénynek
 Csak egy pár szép szemben égneek . . .
 Legszebb szó a földtekén,
 Legnagyobb cím: a közlegény.

A lépten-nyomon előbukkanó idegen sorok, szóösszetételek, máshonnan való hangulatok mutatják legjobban, mennyire nincs szilárd talaj háborús költőinknek a lába alatt. Azaz inkább: a talaj a lábuk alatt szilárd, csak lábukat megtámasztani van szükségük folyton — rettenetesen szomorú hasonlat ma — mankóra. Ezért nincs semmi melegség, közvetlenség,

átéltség a versekben. Ezért bombasztikus, keresett, affektált, szentimentális a legtöbb.

A harci, katona-költészetnek ez a színvonala jellemzi háborús költészetünknek a lojális részét is, amely különben is szokatlanul kicsendül egész irodalmunkból. (Talán csak Tóth Árpád érces ódája Az ifjú Caesarhoz az egyetlen kivétel). Mátyás királyunk tündöklő, csodálatos kora óta összesen talán csak két olyan háborús mozgalmunk volt, melyben a költészet a harci vággyal, harcidicsőséggel teljesen egybefonódott. A Rákóczi-kor és a 48-49-es évek szabadságharca. Különben sem irodalmunk, sem költőink nem lelkesedtek sohasem a háború eszméjéért, sem a háborúkért, melyekben idők folyamán résztvettünk. Mikor ifjú királyunk annyi reményt kelt maga iránt: szabad kimondani, hogy ennek az uralkodóház és a nemzet majd mindig ellentétes érzelmei voltak az okai. De mily érdekes és mennyire a komolyság, érettség jele: amint költészetünk távol maradt a dinasztikus háborúktól, éppúgy korholta mindig az olcsó hazafiaskodásokat is. Kazinczy, Csokonai, Arany elég példái nyújtanak erre.

A lojális költészet is csak egy korban virult, gróf Ráday, gróf Gvadányi idejében, mikor a költők az arisztokrácia, az udvar és a papság köréből kerültek ki. De az ő ódáik is mily színtelenek, lélektelenek, mily fanyarok egyéb munkáikhoz képest. S tudjuk, Arany János is, mikor ünnepi ódát kívántak a nemzetől, — A walesi bárdokat írta meg. Furcsa nemzet volt a magyar mindig. Egyformán vitézkedő, egyfor-

mán daloló. A vitézkedés testi virtusának szolt: a dalolás mindig eszményi, érzésbeli ideálokkal táplálkozó lelkéből fakadt. És ezt a kettőt, ha kellett, mindig szót tudta választani. Hányszor volt hős, vitéz, csodálatraméltóan vitéz a magyar, hány háborúban, megmutatta erejét, virtuskodott, vitézkedett, ha már benne volt (hányszor hallunk, hányszor olvasunk ma is ilyesmikről), de a dalolás, a lélekből s nem atavisztikus érzésekből jövő dalolás — az mindig más volt neki. Mennyire volt vitám et sanguinem Mária Terézia díszes, pompálkodó hadseregének idejében, de a magyar hozzátette: — sed cantum non. És az irodalmat ez érdekli első sorban. — íme egy határtalanul gyenge, de jellemző példa ebből a mai bő termésből is; Pap Zoltán írta, megzenésítve elő is adták a Petőfi-Társaságban.

Magyarok Istene!
Hallgasd meg hű népedet:
Áldassék a király!
Védje, óvja szent kezed!
A legelső magyar ember
(Íme itt meg Vörösmarty sora szórúl-szóra.)
A te szent apostolod!
Ránk is száll az áldás akkor,
Amikor őt pártolod.

Hogy mennyire tétovázón ingadozó, jobbra-balra dűledező ez a háborús költészet: érdekesen példázza a reminiszcenciáknak, a hatásoknak az összefolyása, összekeverése is. A költő ilyenkor bizonyára azt hiszi: eredeti. Pedig tarkasága: csak irodalmi harlekinos-

kodás. És ez a legbántóbb. A kurucköltészet és Ady hatása együtt. Például:

A hűvös ég dereng fölöttem,
A hűvös holdfény karol át!
Fegyver cikázik messze ködben —
S most megköszönni idejöttem
Az arcod békés mosolyát
Az arcod békés mosolyát

Hull, hull piros vér, barna sárra,
Hull, hull zöld erdő harmatára,
És hóval lepi be a tél
És hóval lepi be a tél.

(Mindszenti István: Szerenád. Gyulai A. Anthológiájából.)

És hogy a hatásoknak ily ízetlen összekeverése is mennyire általános, íme még egy példa, mely az előbbihez hasonlóan mutatja Ady „Az utolsó mosoly”-ának és a híres kuruc „Őszi harmat után”-nak közös zagyvalékát.

Kék hegyek ölében
Zöld erdők tövében
Lelnek rám a hajnalok, —
Hajnal hasadásban
Alkonyb orulásb an
Egyszer szépen meghalok,
Egyszer szépen meghalok.
(Adynál: Milyen szép halott leszek.)

Az utolsó két sor:

Mosolyog majd egy halott,
Mosolyog majd egy halott.
(Adynál: Mosoly lesz az ajkamon.)

Ez a szomorkás vers a „Hadbéli ének” vitézi címet

nyerte Darvas Jánostól. Gyulai Á. Anthológiájából való, amelyben pedig a gyűjtő előszava szerint a legjobb versek vannak együtt. Szükségtelen a kurucnótát és az Ady verset is egészében idézni. Csak helyes nyomra kívánjuk vezetni ítélete megalkotásában az olvasót, ki így könnyen tájékozódhat; úgy hogy fölöslegesnek is gondoljuk minden véleményünket, bármennyire kívánnánk is, a példák egész sorával igazolni.

Egy másik Gyulai Ágostbeli költő Petőfihez fohászkodik: „Csókos, vágyódó lelked küldd el; érezzük csókját mi öregült ifjú magyarok.” Ne legyenek kíváncsiak e harci költők, kiket mindenféle csók érhetett, csak a múzsa csókja nem, Petőfi lelkének eljövételére; e felemás ifjú magyarok bizony öregültek, lomhább a lelkük is, semhogy fennen szárnyalhatna; csak legalább ne hinnék, hogy ma muszáj háborús verseket írni, hogy a hazát csak így lehet szeretni; és ne hinnék a Gyulai Ágostok sem, hogy ezeket a legkiválóbb verseket az utókor számára anthológiában meg kell menteni. És legalább ne tulajdonítanak e költők oly szörnyű jelentőséget maguknak. És csak a jövő ne irányozódna a mai hírek és hírességek után.

Wlassics Tibor már harmadik kiadásban megjelent háborús verskötetéről, melyet az Orsz. Hadsegélyző Bizottság is jónak látott 400 példányban szétküldözni, olvassuk nemrégiben, hogy Mohamed szultán is kegyesen elfogadni méltóztatott házi könyvtára számára, amint már előbb más koronás és hercegi fők is. S lehet, hogy Mohamed szultán is igaz gyönyörű-

séget talál e költeményekben. De ha mi megütközünk a háborús irodalom ily feltűnő különleges műveletén, az nem túl szigorúság tőlünk. Amíg egy szerző az asztalfiókjá számára írja gyenge verseit, vagy ha ki is adja, csak egy szűk kör számára, nem lehet ellene szigorúbb ellenvetés, mint a szórakozások egyik legkülönb neme ellen: de ha oly fontosságot tulajdonít elméje szüleményeinek, hogy nemzetek végzetes összecsapása idején császári udvaroknak is megküldi és az így kiutalt kegyes elfogadásoknak hírlapokban való közzétételével is keresi a feltűnést, akkor kényszerít arra, hogy a háborús költészet ez ugyancsak egyik legtipikusabb és lehangosabb képviselőjének a kötetében elsőnek elhelyezett, nyilván a szerzőtől is magára legjellemzőbbnek tartott verséből, a Szövetségi himnuszból idézzünk elrettentő például:

Áldd meg Uram, mi imádott jó öreg Királyunk!
 Bölcsessége vezesse még soká a kormányunk,
 Gondoskodó szeretettel gyámolítsa népét,
 Boldogsággal szemlélhesse Trónja szerzett fényét!
 Áldd meg Isten a németek daliás Császáraját,
 Seregeink Vezér Urát (!), Királyunk hű Társát,
 Nagy nemzete diadalát mielőbb megérje,
 Uralkodjék messze időn magasztos személye!

És a legendák, balladák! Ily hosszú háború folyamán, mikor a legnagyobb tömegek élnek együtt, tehát óriási képzeleterő fonódik egybe: valóban temérdek kis-nagy esemény kaphat fantasztikus színt és tükröződhet mint legenda vagy ballada a költő képzeletében. A tömeg, mint a gyermeki képzelet, primitív

sajátosságainál fogva, képekben fantáziál, szavakban hallucinál. Különösen, a háború elején olvashattunk érdekes eseteket a megduzzasztott fantáziák és a felizgatott hallucinációk képekbe lecsapódó tüneteiről. A minden képzeletet fölülmúló áruló jelek, hangok, színek nagy része is bizonyára a lélek ilyenén háborús működésének az eredménye. De ez a mindent képekben látás épp a népi lélek állandó alaptulajdonságánál fogva nemcsak a népköltészetnek a jellemzője, mely ma csak nyert a jelentőségében, hanem épp oly mértékben forrása ma fokozottan a műköltészet legendáinak és balladáinak is. Ám a háború ilyenén termékei még az előbb idézett verseknél is mesterkéltébbek, kaptaszerűbbek. A fantázia és a valóság össze szövődésének megannyi változatossága helyett egy-egy harctéri fotográfiának vagy nagyobb eredetiség jeléül, annak az ellenkező értelmének a kommentálása kerekedik ki a költő lelkében, hősi pózokban vagy még inkább kabarédalszerűen. Ösmerjük jól ama harctéri fotográfiákat, melyekben az ágyúgolyók rommá teszik az egész falut, egyedül a keresztre feszített Krisztus-szobor áll épen a pusztulás közepette. A költő megfordítja a képet: nincs összelöve semmi, nincs rom, pusztulás, ám minden golyó Krisztust találta.

S hét sebe hétszer vért ereszt,
És meggyalázva, összetörve
— Egy ép szilánk sincs tán belőle,
Oda van végkép a kereszt.

Szabolcska Mihály.)

Másutt szegény honvéd legény anzikszot irdo-

gál; fázik, paplant kér tábori kártyáin pityergő kol-
 dus szegény édes anyjától. De szegény anyjának
 egy párnája sincsen. Elmegy hát a templomba, hol
 „arany paplan csüngött ott az oltárképen.”(?) És szé-
 pen elemelte. De már észre is vették és rögtön kalod-
 dába tették. S miközben rimáncodik a szegény asz-
 szony, „megcsengett a mennyei csengő, angyal-zene-
 karban ecceribe csend lett”, s imigyen halljuk szent
 szűz Mária hangját:

Péter! aggy egy paklanyt Lidi né' fiának,

Lidi né' fiának . . .!

(Emőd Tamás)

Talán felment az olvasó, hogy részletezzük,
 mennyi hamisság, mennyi erőltettség, mennyi ízet-
 lenség van e versben is. Pedig ezek a legösmertebb
 szerzőktől vagy a legjobb versek közül valók; de hol
 vannak ezek mögött még például a tipikusan óda- és
 legendaköltők mindenfelé szavalt legendái?

S a mai háborús költői lélek fogékonyságának a
 szegénységét mi sem mutatja jobban, mint hogy szá-
 mára azon a határon túl, ahol nem talál eseményt,
 érzést, hangulatot, képet vagy legalább egy szót, amit
 példának vehetne maga elé, azontúl megszűnik a költé-
 szet. S most nem a költői lélek finom, láthatatlan rez-
 géseire gondolunk, hanem mindeneket megrázó ese-
 ményekre, amikre azonban példa még nem volt sem
 a messze múlt történetében, sem a költészetben. Például:
 az oláh betörés szül harci riadókat, láttunk egy
 idézetet is rá, mert riadókra van példa, de már az
 erdélyi menekülésnek s a vele összefüggő példanélküli
 rettenetesen szomorú, vigasztalan eseményeknek nincs

semmi hangja a költészetben. Pedig itt az átélés közvetlensége is megvolna. És az átélés nem is csupán háborús, hanem, mellette társadalmi és emberi is.

Mert kinek nem maródott volna bele a lelkébe egész életére egy-egy kép mind e nyomorúságból, ha másképp nem, amint gyorsvonata kényelmes pamlagán merengve az ablakon keresztül tekintete perceken át rámeredt a szomszéd sín páron dökögő rémlátványra: amint fedetlen ázott vagonokban állatokkal összezsúfolt gyermekek, asszonyok, aggok utaznak a kétségbeesés felé, zavaros tekintetükben már alig valami nyomával a léleknek, a hitnek, az életnek. Avagy mindez és a többi példa nélkül való „kép” nem lenne költő tollára, „művész ecsetére vagy vésőjére méltó? Avagy sohasem lesz teljesen eldönthető: mi a magyarázata a mai háborús művészetek meddőségének? Az események szenzációiban-e avagy a művész lelkében a hibái Mert az az egy bizonyos: ha vannak események s mindenekfölött érzések és eszmék, melyek egy kort igazán megráznak, átjárnak, megtermékenyítenek, azok nemcsak a fiút nevelik, nemcsak az unokával születnek együtt, de a természet gondoskodik, hogy azok még abban a teremtő korban halhatatlan formában meg is örökíttessenek. Avagy e háborúban, az irodalom részén csak a haditudósítók találnának jól fizetett ügyes témákra! (Bár itt is akad egy-egy művészi munka, mint amilyen első sorban dr. Berend Miklós Harctéri naplója.) Hiszen igaz, a régi énekmondók szerepéből sokat átvettek a haditudósítók. Nekik nem kell várni ok szépen hangzó rímekre, mivel tisztük

éppen a minél gyorsabb tudósításban áll. De viszont éppen ebben van az, ami meg is különböztetné őket a költőktől, vagy akár így: a háborús költőktől. Akiktől nem haditudósítást várunk, nem a valóságnak rögtönös megrögzítését, hanem a rímek nyugalmában született lelki élményt, melynek nem a felszínes eleven-sége a fontos, hanem a csöndes mélysége.

Keresem azt a költeményt, mely pár sorban vagy hosszú oldalakon bár, a megnyilatkozás erejével tárja fel. azt a döbbenetet, mely száz és százezer életnek erőszakos megsemmisülésében rejlik. Mikor boldog gyermekek éneklik mámoros keserűséggel: „ne sírjatok..., visszajövök még hozzátok, valaha, valaha, vagy *soha*.” A döbbenetet, amely benne van ebben az utolsó kis szóban; az ily fiatal életek elmúlásában, amely után többé élet nem jön — *soha*. De benne van az életek alkonyának háború okozta kínos megrövidítésében is, mikor a remélt pihenés éveit többé nem adja vissza semmi — *soha*. És az anyák, hitvesek, arák könnyében is, amelyet nem szárít fel többé semmi — *soha*. S benne abban a rettenetes vérvesztésben is, a nemzet kárára, amelynek nagyságát *soha* vissza nem térő életek, évek múltán megmérni nem lehet — *soha*.

És ha találunk egy-egy igaz hangot, az oly erőtlen és úgy hangzik valahogy: mint a furulyaszó a viharban. S ha még egy-egy igaz versszakra is akadunk: alig fődözhetni fel benne az igazi művészetnek, az igazi ihletésnek azt az egyetlen bizonyítékát, ami a vers teljes, kicsengő, kerek egészében nyilvánul, visszattetsző szó. disszonáns hang, fel szisszen est kiváltó

érzés nélkül. Ezekre százával idézhetnénk neves szerzőktől is.

És a háborús semmitmondás idegessége jól megfigyelhető a stíluson is, amit általában magára ölt a mai háborús alkotó lélek. Ha jobban szemügyre vesszük az egyes verseket, szinte megtévesztettnek hisszük magunkat abban az ítéletünkben, hogy a versek technikája mennyire haladt. Ilyenkor látjuk, hogy ez a technika milyen lélekhíjas, külsőséges. Hogy a legügyesebb forma is csak merev váz, ha gondolat, érzés nem tölti meg szépséggel; élettelen test, ha a lélek benső tűzű motorja nem segíti röpiteni a fáradt szárnyakat.

A szavak, a gondolat, a stílus harmóniáját alig leljük meg valahol. Soha a versekben annyi szódagály, mint ma. A szavak nem simulnak az érzéshez. Harsognak, pattognak, de nem a lélek feszítő melegétől. Szórakétázás, ami azonban nem szalad a levegőbe, hogy ott sziporkázzék, hanem lent pattog szét. Oh a szavak csodálatos lények, élhetnek, lélezhetnek magukban ; színt, ragyogást áraszthatnak ki önmagukból, mint valami önfényt; de ezek a háborús szavak így egymás mellett, ily tömegben talán még inkább, mint egyenkint, akár mint akarnak elkápráztatni, nem hevítik a képzelmet, nem nyugtatják meg a lelket, hidegen hagynak minden érzéket.

A fantázia szegénységével rendszerint együttjáró stílusbeli ürességre jellemző, hogy egyes ma kínálkozó kifejezések szinte járványszerűek háborús költészetünkben. Például: a költő rájön, hogy ma népek

halnak, pusztulnak el. Gondolattársítás útján nem nagy elmevesztéssel észébe jut az is, hogy a halálnak az ellentéte a születés, így aztán most ilyenformán variál, szépít, színezi:

A földön át zúg véres fergeteg,
Halnak, születnek népek, nemzetek.
 Van még egy sugár, álom és tavasz:
 Te vagy az,... te vagy az . . .

(Kiss Menyhért Vincének.)

Vagy másutt:

Csodás időszak hajnalában állunk.
Népek szüleinek és haldokolnak.

(Bányai K., Gyulai AM teológiájából.)

Nyilván megfeledezvén arról, „sugár, álom és tavasz” közben, hogy ma, igen, pusztulnak népek, nemzetek, de hogy szülessenek is, az már aligha igaz; hogy ez így együtt, különösen ma, csúnya szóvirág.

És a rímek. A rímek valóban legtöbbször kifogástalanok. De soha annyi kínrím, mint ma, ami a lélek ihletésnélküli erőlködésének világos jele. Idézet sem kellene, annyi akad; csak kérjük az olvasót, ma külön is gondolkozzék egy-egy kifogástalannak látszó rím mellett. A mai üres versekben sokszorosan kínoznak, s látni fogja, hogy a rímek mögött nemcsak gondolat nincs, hanem a szavak is csupán értelmetlen szószaporítások a rím kedvéért. Íme egy szép példány:

Elmentek húszan és meghaltak húszan,
 És mi van ebben? Magyarok mentek.
 Most vér a váltság s patakzik dúsan,
 Nem húsznak, száznak, — százezereknek,
 Magyar fiúknak, magyar ereknek.

(Szabolcska M. Anthológiájából.)

Talán itt térhetünk ki egy pillanatra, mint a háborús furcsaságok netovábbjára, a „Ma” című folyóirat futurista költői csoportjának háborús verseire. Bájuk azonban komoly szót vesztegetni fölösleges. Itt az esztétikai kritikának nincs keresni valója. Egy példa eléggé megmutatja:

Unalom,
 az Unalom, hörpintette le őket a gránáttól szétbukfencező
 12-öt
 és a főhadnagy, kinek gégejébe mintha saját hepciás pároscomb-
 ja szaladt volna bele nádísípnak ...

De elég mindebből ennyi. E sok nem gyönyörköd-tető látványtól inkább áttérünk arra az egypár kivételre, kik mindezzel szemben némileg megvigasztalhatnak, akiken megnyugodhat a tekintetünk. Talán csak hárman vannak. Gyóni Géza, Babits Mihály, Kozma Andor. Kettőt közülök — Gyónit és Babitsot — lelkükhöz, különböző okokból, egyformán méltatlan zaj vesz körül állandóan. A messze Szibériában olyan megrázóan szerencsétlen véget ért szegény Gyóni Gézát legalább nem bántotta és nem bánja többé e zaj, ami, ha más forrásból ered is, sokszorosan visszacsap sértően Babitsra. Mintha valakivel az itthon levők közül is, akiktől pedig éppen nincs távol az atra cura, akarná a sors megszenvetetni mindazt, amit szegény Gyóni szenvedett távol a háború alatt. Hogy mennyire méltatlanul, éppen Babitssal, csak el kell olvasni Recitativ című kötetének néhány (de hisz nem a mennyiség a

döntő!) háborús versét, és lehetetlen nem látni, mennyire, mily érzékenyen átérzi minden idegszálával a háborút s mily igaz, őszinte, mély hangok csendülnek fel mindig mély lírájából. Talán leginkább ő az, akihez semmikép nem férközött hozzá a háború megannyi sablon érzése, sablon hangulata, sablon színei, sablon képei. Az itthoni csatazajból erősen kicsendülnek az ő mélyen tiszta emberi érzései. Elfordul a csatater borzalmaitól, a kultúra átkától, de már Aristophanes is írta: „nem kedves a harc nekem”; s a békéről írja egyik legszebb versét is, mely emlékünke hozza ugyancsak Aristophanesnek oly csodálatos szavait, amikkel a békét köszönti: „Oh drága királyné, isteni nő, Mennyei Béke!”... Ebben a versében Babits Mihály hatalmas érzésekkel szinte a monumentálisság határát közelíti meg. Íme néhány sor belőle:

De ha szétszakad ajkam, akkor is,
magyar dal március évadán,
szélnek tör a véres ének!
Én nem a győztest énekelem,
nem a nép-gépet, a vak hőst,

hanem azt, aki lesz, akárki,
ki először mondja ki azt a szót,
ki először el meri mondani,
kiáltani, bátor, bátor,
azt a varázsszót, százezerek
várta, lélekzetadó szent
embermegváltó, visszaadó,
nemzetmegmentő, kapunyitó,
szabadító drága szót!
hogy elég! hogy elég! elég volt!

Hogy béke, béke!
 béke! béke már!
 Legyen vége már!
 Aki alszik, aludjon,
 aki él, az éljen,
 a szegény hős pihenjen,
 szegény nép reméljen.
 Szóljanak a harangok,
 szóljon alleluja!
 mire jön új március
 viruljunk ki újra!
 egyik rész a munkára,
 másik temetésre,
 adjon isten bort, búzát,
 bort a feledésre!...

Aki halott, megbocsát,
 ragyog az ég sátra,
 Testvérek, ha túl leszünk,
 sohse nézünk hátra!
 Ki a bűnös, ne kérjük,
 ültessünk virágot,
 szeressük és megértjük
 az egész világot:
 egyik rész a munkára,
 másik temetésre:
 adjon Isten bort, búzát,
 bort a feledésre!

Gyóni Gézáról két szembenálló irodalmi párt két különböző hitet vall. Az egyik szerint a háború Petőfije, a másik szerint nem is költő. Az igazság bizonyára itt is valahol a középütt van. Becsületes tehetségű költő, de se nem mély, se nem eredeti. Bizonyosság

rá, ahol ösmert csapáson jár, ahol van előtte példa, a harci költészetben, ott jelét adja erős költői tehetségének. Ott szép, igaz hangokat hallat. De amikor nem kapcsolhatja bele érzéseit ösmert érzésekbe, szavait ösmert szavakba, amikor szavait, érzéseit kevésbé öntheti ösmert formákba, — úgy ahogy eddig is beszélünk már a háborús költészet e közös jellemző sajátosságáról, — amikor lelkében ösmert hangoknak az utánzongése kevésbé támadhat: elerőtlenedik, elbágyad, unalmas lesz. Példa reá a második háborús kötete, melyet fogságában írt. A harci kürtből szép hangokat csal ki; de előtte ösmeretlen sok húrú hangszerrel nem tud bánni. Szinte fáj ilyenkor a tehetségének vergődését látni. Hadi fogolyköltészet még nem volt; önkéntes száműzetés például a kurucoké is, igen, de erőszakos és ily óriási méretű, mikor egész népek esnek rabságba, nem. Mennyi előttünk alig sejtett titkos érzést, titkos gondolatot, százezrek soha nem érzett érzéseit, gondolatait várhattuk volna Szibéria kegyetlen fogoly telepeiről felénk szállani; de csak azt látjuk Gyóni második kötetében, amint itthon is elgondolható köznapi érzések között formák, klisék, hangok után kapkod, mígnem elerőtlenedik és visszahull magába, szürke versei közé. Ha ugyan lelki elborulásának tragikus árnya nem borongott már ekkor versekért vergődő kietlen éjszakái fölött.

Mindenesetre azért ő a háborúnak legérdekesebb, legsajátosabb költői jelensége. Ha verseit ma kevésbé szavalják, az éppoly kevésbé mutatja értékének csökkenését, mint ahogy a háború elején nem bizonyította

dicsőségét az érte elhangzott sok lárma és a sok szavalás.

Hogy azonban par excellence a mai idők harci költője lenne: az inkább erőszakolt, mint megokolt ítélet. Hisz przemysli versei közül is talán éppen azok a legszebbek, melyekben családi érzései húzódnak remegve a költészet melegéhez a véresős, gránátbúgásos éjtszakában, mikor „minden jó lélek dicséri az Urat.” Ha pedig a háború énekesének a megkülönböztető címét függetlenítjük a háborúban való tényleges részvételtől, ami egyáltalán nem okvetlen szükséges velejárója még a népszerű harci verselésnek sem, mutatja Kutschke példája a német-francia háborúból: akkor a háború énekesének én sokkal inkább Kozma Andort gondolnám.

Kozma Andor krónikái, satírái a háború szenvedései alatt különös meleg, melancholikus reflexet kaptak; valahogy őszintébbek, szebbek lettek. Eddig úgy tűnt ő fel, mint költői kifejezője annak a politikai kornak, mely Deák Ferencsel öntudatos, ami céljainknak akkor inkább megfelelő, határozott utakon tört előre. Melynek mozgalmi oly annyira függetlenül minden külföldi példa járószalagjától, melynek vezetőemberei annyira saját lelkük szavára hallgattak s nem külföldi harsonákra. Amely korszak a legalkalmasabb volt arra, hogy a költői lelket, ha komoly elmélyedése a politikus józanságával párosult: ösztönszerűen a satíra felé hajtsa.

De a satirikus Kozmában a háború alatt eltűnt a pártember minden jellemző sajátosságával. Alig van

nyoma szatíráiban a gúnynak és semmi a nyelvöltögetésnek, a gyűlöletnek, ami annyi költőt ma, s köztük Ábrányi Emilt is, oly gyöngye versek írására (Vindsorbán karácsonyt ünnepelnek), az üres Lissauer silány utánzására ösztönöz. Egyformán van lelkesedő szava a buzdító lelkesedéshez, anélkül, hogy háborús uszító lenne; korholó ostora az itthoni bűnökhöz, aljaságokhoz; babéros szava a nagyokhoz, a hősökhez; pellengéres vesszeje a hitványokkal szemben; felemelkedik az ódáig a magasztos láttán; túlcsap még a szatírán is ellenségeinkről szólván, ha régi érzéseiben megcsalva érzi magát, ha az általánosságok, talán fölöslegesen is, kiélezi szubjektív vallomását: a harc, a szenvedés, a béke egyformán ihletett tolmacsolora talál verseiben. Igaz, hogy nem mindig egyforma erővel, egyforma színvonalon. De gyengébb versei közül is igaz öröm meglelni a szépeket; és itt csak egyre mutatunk rá, arra, melyet a háború egyik legkülönb versének tartunk. Két év előtti karácsonyi krónikája; íme néhány strófa belőle:

És van karácsony erdő,
 A városban ma is még,
 Sok zöld fa közt sűrűn zsong
 És alkuszik ma is nép
 Le messze a Dunáig
 Csak embert látni s fákat.
 Mint van még ennyi ember?
 Mint van még ennyi fa?
 Hisz oly sokat levágtak.

S ma is még milliárdnyi
 örömláng gyúl ki este,

Temérdek boldog arcra
 Piros jókedvet fõstve.
 Kacaj s hymnusz köszönti
 Az eljött üdvösséget.
 Mint van még annyi jókedv?
 Mint van még annyi láng?
 Hisz oly sok már kiégett!

Az örtüznél ma is még
 Fegyvert szorítva állnak
 Jelöltjei a híres
 De véres hőshalálnak.
 Szemben velük temérdek
 Ellen lepi a földet.
 Mint van még ebből ennyi?
 Mért kell még több ölés?
 Hisz oly sokat megöltek!

Kis Jézus jön — s ma is még
 Ilyen Európa képe.
 S ez *Istennek dicsőségi*
 S ez *embereknek béke?*
 Hogy kezdjek én ma is még
 Az ünnepi imába?
 Mint van ma vig karácsony?
 Mért zengjen az ima? —
 Hisz oly sok vész hiába!

De olvasom ma is még
 öreg szép bibliámat,
 Csodás megszületését
 Az isten egy fiának.
 S könnyet fakaszt szememből
 Ama szent Jászol-oltár ...
 Mint van még hit szívemben?
 S szememben annyi könny? —
 Hisz oly sok tova folyt már!

A háborús költői termésnek ily vigasztalóbb versei mellett nem értjük a panaszokat amiatt, hogy egyesek, kik a háború előtt hangosak voltak, a háború jöttén, legalább a háború számára elhallgattak. És pedig azok közül sokan: akik eleddig hivalkodón vallották nem az ideális s tisztaságában bárcsak megvalósítható nemzetköziséget, hanem a legkiáltóbb faji közömböséget, és pedig éppen a mi népünk irányában. Hogy ezek elhallgattak, az kevésbé baj; ez a háború egyik negatív eredménye. Nyilvánvaló lett, ha a nagy nemzetek nemzeti érzése oly hévvel forrt össze a háború alatt: akkor a mi, annyi kis vad nemzetiségi hullámtól ostromolt s most is annyiszor elárult létünknek százszor inkább van szüksége arra az erős faji öntudatra, amit megingatni sem művészi, sem politikai hitvallásból, sem szeszélyből nem szabad. A mai világrengető események problémái nagyobbak, mint a politikai sugalmakkal s mindenféle szerelmekkel telített költészet eszményei. Aki ebben mester, egész természetes, ha ma nem érzi jól magát és elhallgat.

És hogy Ady Endrének sincs méltó szava a mai háborúhoz! Okát kutatni most itt nem tartozik ránk: de a mai Ady oly kevésbé éri fel a régi Ady Endrét, amint hogy az utánczói sem közelítették őt meg soha. Akkor eshetnék panasz, ha Ady Endre régi erejével írná verseit és úgy hallgatott volna el ma. Az az Ady, akinek pedig háború előtti költészetén olyannyira végigcikáz az eljövendő mai idők vészes villogása és sikoltása. Az az Ady, akinek fajával való örökös tusakodásában hogy mennyi volt a szeretet, a féltés;

az elfogultság, a jövőbelátás; az igazság, avagy tévedés; hogy mi volt több a költészetében, a szkepticizmus-e, avagy a hit; a pártlelkű pártos dac-e avagy az eszme: csak talán a nagyon közeli jövő döntheti el. S ha egy-egy háborús versében (Emlékezés egy nyár-éjszakára) akad is régi erőre valló döbbenetesen szép, lélekbevilágító sor, a nemzetével szenvedő Adyt azért egészében sokkal inkább a háború előtt írt verseiben találhatjuk meg.

A kis utánzókról azonban, kikben a szkepticizmus, első pillanatra láthatni, könnyen legyűrte a költői lelket: alig kell ma gondolkozni. Látjuk tisztán ma: a szkepticizmus büntetlenül nem hatalmasodhat el tartósan a költő lelkén sem, s nem termékenyítheti meg soha a lelkeket; sem a cinizmus, mely a költészet nem templomos csöndjéből a közelmúltban is oly mohó, mindeneket elárasztó füsttel szállt fel. Elvégre a költészetnek (és a művészetek között erre a költészet képes legjobban), még a szomorúnak is, vigasztalónak, sőt lelkesítőnek kell lennie; az élet nagy eszméire mutatónak. Kell, hogy fürkésző je legyen az élet nagy talányainak, melyek ott lebegnek kérdőjel alakjában: .minek, miért, — a művészet minden nagy alkotása fölött, legyen az bár az élet örömeinek a hirdetője, avagy bár tolmácsolója az élet minden szenvedésének. De hisz éppen ebben a kérdésben részese leginkább is az alkotó lélek a művészi alkotással magának a teremtésnek, amely maga is csak nagy talány. S nem lehet az igazi művészet soha lelket zavaró, csüggesztő, hitehagyó. Oh, szomorúak nagyon Arany Jánosnak az

50-60-as években írt hatalmas költeményei, szomorúak Tompának nemzetünket kétségbeejtően korholó versei: de a téli fagytól dermedt bimbón ott ragyog az élet nedve, a lélek benső melegétől: „Fiaim, csak énekeljete.” Széchenyi is elég panasszal van tele nemzete iránt; de minden törekvése, tette előtt ott áll lángbetűkkel: a *lesz!*

Annyiak mai hallgatásánál sokkal nagyobb veszteségnek, szomorúságnak tudom, hogy elhallgattak annyi ezren, akiknek a lelkük, nem is sejthetjük, minő pompás világokat hordozhatott magában; akiknek a lelkük tele volt titkok sejtésével, dallal, színnel, képpel; akik elhallgattak, mielőtt szólhattak volna, s bár úgy kívántak volna szólni költők nyelvén, elhallgattak, de úgy, hogy sohasem fognak szólhatni többé. Ezek közül egynek a nevét (hány ezerét nem tudjuk!), mint valami csodálatos szép, siralmas torzóét, szemlének e részének a végén ideírjuk, mert talán mindennél jobban ide is tartozik a neve. Békássy Ferenc. A 22 éves korában elesett ifjúnak nem régiben jelentek meg két kötetben a hátrahagyott írásai. Egyik versében egykedvű rezignációval írja:

Valahol künn az orosz határon
Lesz az utolsó pillanat...

De a mi lelkünkben rezignáció helyett Arany János 1848 novemberében írt „háborús” versének a következő sorai zakatolnak nem szűnő fájdalommal:

Oh zsenge mártýrok, hazám vérvirága,
Korán sírba hulló nemes ifjúsága,
Kiben egy-egy bölcs vész el s megannyi bajnok ...

VI.

A háború és a szenvedés a művészetekben.

Egy-egy szebb, igazabb háborús verset olvashatunk még Kiss Józseftől, Endrődi Sándortól (Viharok fölött), Oláh Gábortól (Halott fiaknak élő anyjai), Falu Tamástól (Elesett katona fölött), Szilágyi Gézától (Anyák), Kosztolányi Dezsőtől (Ádám fiam útravalója), Emőd Tamástól, Szép Ernőtől (Imádság), Peterdi Andortól (Vak vitézek).

De mind e kivételesebb jelenségek nem változtatnak semmit azon az általános képen, melyet alkothatunk a háborús költészetről. Nem változtat semmit az sem, ha a tegnapi, tegnapelőtti háborús handabandázók közül egyesek ma már bűnbánatos, békés hangokat pengetnek. Az elszórt szépségek nem kárpótolnak semmikép azért, amit vártunk volna, ami hiányzik, s aminek az eljövételében olykor még mindig tudunk hinni.

Így egészében ez a háborús költészet, ellentétben a természetével énnen nem szenvedélves hanem

inkább szenvedő. A szenvedés sugall még legtisztább érzéseket, bár halvány, elcsuklott, töredezett szavakban. De ha mind e szenvedést együvé tesszük is, akkor sem hallunk erősebb, mélyebb hangokat. Mintha Beethovent csupa fuvolás, hárfás játszaná. Nem kapjuk meg együtt sem annak a rettenetes szenvedésnek a benyomását, amely lenyűgözve gyászban tartja lelkünket, immár több, mint három év óta. Pedig ez az, amit mindenekelőtt vártunk volna. Mintha az akusztika törvényei megváltoztak volna, mintha milliók suttogása, sóhaja nem adna erősebb hangot, mint az egyé.

Nem tehetünk róla, de lelkünk szerint valahogy azt szerettük volna, ha a háborús költészetről s általában a háborús művészetekről elmondhatjuk, hogy a bennük rejlő alkotó lélek sokszorosan úgy néz a mai szenvedésekre, ahogy Dosztojevszkij tanulója: — *„térdre borulok az emberiség minden szenvedése előtt”*.

A szenvedésnek mindig a legmélyebb hangjai voltak, Sophoklestől kezdve a legújabb időkig, de mikor volt a szenvedésnek, a halál borzalmának dalban, köben, vásznon való monumentális kifejezésére oly végzetesen nagyszerű alkalom, mint ma? Bartholome a halál örök dermesztő félelmetességét a Halottak emlékén, Eodin a fájdalmat, szenvedést, megadást a Calaisi polgároknak csak néhány emberi testbe merévülten szimbolizálja; Goya, Max Klinger a háború borzalmait egy-egy rémes vízióban állítja elénk; Saint-Saëns fülünkbe csendíti a csontvázak borzal-

mas túlvilági muzsikáját; Jób sirámaintól Leopardiig óriási az út, temérdek a hang a szenvedések kifejezésére: de hol van mindettől, mily töredékesség mindez a kő, szín, hang az élet hiábavalóságának, a halál változatosságának, a szenvedések sokaságának ahhoz a szörnyűséges valóságához képest, ami ma belőlünk egy tiszta, gondtalan sóhajt nem enged az ég felé szállani? A jövő századok ezerszer boldogabb utódai miben fogják kereshetni és megtalálhatni ennek a rettenetnek a szóba testesülését, kőbe némulását, színbe, hangba átszellemülését?

A szenvedésnek, a szomorúságnak vannak mindig a legfinomabb húrjai. A fájdalom szüli a legszebb dalt. A szenvedés, ha mély, igaz, mindig tisztább, őszintébb hangot ad, mint az öröm. Az öröm: görögtűz. Szípor-káz, szemet kápráztat. A szenvedés: magnéziumfény. Bevilágít mélyen a lélekbe. A szenvedés a legnagyobb megösmérő. Még a világeseményekre is mindenkor új fényt vet.

És több, mint három év óta az idő áll. Nem volt itt tavasz, nem nyár, sem ős, sem tél. Egybefolyt az idő. A szomorúság idejét éljük.

Az élet mély titkaiba csak szenvedéssel, csak szenvedés árán lehet behatolni. Dobjunk a kútba egy követ. A leesés hangjából, míg feljut, következtethetünk a mélységre. Bocsássuk a szenvedés mérőónját a lélekbe, s megtudhatjuk annak mélységét. A szenvedés hangja, színe nemcsak a művészetek világában tájékoztat bennünket a gondolatok, érzések horizontjai, a kifejezési eszközök skálájának a terjedelme felől,

hanem a történelem megismeréséhez is közelebb segít. A szenvedés épp oly átalakító a történelemben, mint az egyén életében és az irodalomban. És én azt is hiszem, nem a diplomaták, hanem a szenvedés fogja egy új világ felé vezetni a megtévedt emberiséget ebből a káoszból.

De mért oly szegény mégis a szenvedések kifejezésében is ez a költészet! Valahogy úgy gondolom, erős példák után: a szenvedésnek akkor kevés a hangja vagy semmi, ha sokféle szenvedés, sokfelé irányuló, sok mindentől táplálkozó szenvedés van jelen. És akkor szólal meg a szenvedés a költői lélekből a legmeggrázóbb hangokon, ha egyfajta szenvedéssel telik meg a lélek, ha gondolatot, érzést egyfajta szenvedés köt le, legyen az testi vagy lelki. így látjuk ezt már Jóbnál, így Leopardinal, Reviczky-nél. így kötötte le egy gondolat a Rákóczi után búsongó kurucokat.

Ám e hosszú, szörnyű háborúban a szenvedésnek mily tömege, mily sokfélesége zuhant reá váratlanul a költői lélekre. Otthon a családi szenvedések, és melyik családban nincs veszteség az élőkben is a háború miatt. tépelődések a közállapotokba hon miatt, amikre hány-szor volt súlyos alkalom; a testi szeri védések mérhetetlen tömege, kinn a frontokon s nem kevésbé a frontokon belül, hol a lelkekbe mart némán, csendesen vérző sebeket a szenvedés; aztán a gond, az aggodás a nyomorú életért, és talán nem is annyira a saját élet, mint a család miatt, amely fel van dűlva jóvátehetetlenül; a miértnek szörnyű kérdése és még szörnyűségesebb vádja; az itthoni gázságok híre: valóban nincs lehe-

tőség, hogy a szenvedés méltó formába kristályosodhassék.

Babits Mihály nemrégiben megjelent versében így szól a szenvedések e némaságáról:

Oh ne civődj a szegény művésszel,
 hogy néma, bár a szíve meghasad:

Jaj de lelkem nem szilárd sziget,
 hanem hányt hajó e tengeren
 s már is annyi hév vas égetett:
 csupa hólyag fájó tenyerem.
 Nyílt seb bőröm minden pórusa,
 minden új érintés újra kín:
 s vakon zsong a *kínok kórusa*
 idegjeim tépett húrjain.

Öröm vagy szenvedés egyformán lehet dalforrás. Csak egy nem lehet: a diszharmónia. És hol van e mai világban egy szilárd pont, amelyre megnyugvást váróan feltekinthetne a szenvedő lélek! Miben higgyen? Kiben bízson? A lélek örökös izgalmában, hullámzásában mikor esik egy csöndes, mozdulatlan pillanat, amikor az érzés testet öltheti. Ezért is van, hogy a háború költői nagyrészt nem a harctér költői. A *Wacht am Rhein* is egy békés gyáros lelkében született meg. A *kínok kórusá-ból* a harctér költői inkább veszik ki részüket, ezernyi szenvedéstől szertezilált lelkükkel. Az itthoniak finom idegzettel megérezhetik a lövészárkok, a hadiélet szenvedéseit, de a fizikai szenvedésekkel mindenesetre kevesebb szenvedésben van részük. Ezért akadtak mégis mélyebb, iga-

zabb háborús költők, a szenvedésnek mégis igazabb megszólaltatótól éppen az itthoniak között.

De a szenvedésnek a monumentális hangja! Ez talán arra vár: hogy itthon találkozzék teljes tömegben az a szenvedés, ami a háborúból visszatérő katonákkal fog felvonulni, azzal, ami az itthoni milliók lelkébe fojtódott el. A hadsereget le lehet szerelni, de a szenvedést nem. Oh ha ez a két szenvedés hullám összecsap, meg fog remegni a világ, és talán olyan hangok fognak felsikoltani, amilyenek még nem hangzottak el.

Am ha az érzékszerveket még el is kábíthatják egyidőre a szenvedések, mint tompulhat el a művészet a halál rettenetes tömegével szemben! A halállal szemben, amelyről oly zordon bölcseséggel írja a mi Madáchunk:

Miben van olyan nagyszerű költészet,
Rejtélyes mélység, mint benned, halál?

Ha egy-egy töredékes hangot hallunk is a halál mai szörnyű uralmáról, legutóbb Szilágyi Gézától, annak hangja vész a mai háborús költészet egész más kórusában. Avagy ez a tömegköltészet a közhangulatnak akarna hú tükre lenni! Ha egy-egy nagy magányos szellem független ülhet is teljesen korától, a tömegköltészet létrehozói bizonyára nem a kor hangulatától. De mért jajgasson az egekig ez a költészet, mikor maga a közélet sem jajong! Aki sír, az sír; de a sírást elnyomja a mozik, a kávéházak kintorna ja. A lerongyolódott nyomor foszlányait elfödik a selymek drágaságai. Mily tömvék a tömeglakások, de mily

tömvék a színházak is. Egy kis körültekintés, és látni í mily kedve van ma még a nyomornak is mulatni, már a maga sötét módján; keserűségből-e vagy feledésből, ki tudná! Ezalatt pedig a halál ugyancsak szünet nélkül kedvére munkál.

A halálé az élet ma, amint egy nürnbergi régi könyv metszetén különösen borzalmasan szimbolizálva látom. A középkori haláltánc képeken az élet viaskodik a halállal. Ezen a képen nem. Ezen nincs is jelen az élet. A halálnak rémséges öröme árad szét egyszerű kifejezéssel valami fölött; a dús aratáson. Sírdombok között furulyázik a halál. Két csontváz rém, karjaikkal egymásba karolva, kacagva, zörögve, lábaikat hányva táncol. Most fogódzik hozzájuk egy harmadik. Látni a testén: nem rég még élő volt. Vigyorog. De vigyorgásán az élet visszfénye tetszik. A dáridóra nyílik egy új sír. Kél még egy csontváz. Arcán nincs röhej, de karját leple alól már nyújtja fel a tánchoz. Dermesztően borzalmas kép. A táncra perdülő csontvázak örülnek az életnek; avagy a halálnak! A diadalmas halál az úr. Szinte hallik a képről, erről az igazi haláltánc képről: éljen a halál!

A halál gondolata mindenkor a művészetek nagy megtermékenyítője volt. A halálnak talán legnagyobb, legtipikusabb, különös költőjét a száz éves francia-angol háború pusztításai, rettenetei, melyekhez még hozzájárultak a pusztító belháborúk, éhínségek, pestis s mindenféle dögvészek csapásai, teremtették meg Villon személyében. De a halál akkori tömegeihez képest mily tengernyivel több a halál ma; annyi, amennyi

sohasem volt egyszerre még. Az akkori szörnyű, pusztítások, nyomorúságok hogy eltörpülnének ma. Mily rettenetesen nagyszerű alkalom volna ma a tömeghalálnak valami monumentális kifejezésére. Hogy a halál bölcsészeiére és borzalmas rajzolására a halál kielégíthetetlen aratása adta az indítást Villonnak: az bizonyos. Azt azonban bajos eldönteni: hogy az élet kívánatos, szép voltának a festésére a halál borzalmaival szemben a primitívebb idegzete készítette-e, avagy az, hogy a halál borzalmaival szemben mai-akkor ott is jelen volt az élet öröme, dobzódása; a nyomorral szemben a jóllakottság; a halállal, a piszok nyavalyáival szemben a jól ápolt egészség; az üres élesztárakkal szemben a minden jóval teli raktárak; útonútfélén a lerongyolódottsággal szemben szemérmetlen mutogatása a könnyen szerzett bó'ségnek. Amikre különben nem egy helyen céloz is Villon;... les riches et grans Qui sont puissans et ont bleds de troy ans.

De épp Villon költészete is jól mutatja, sok tanulságul a mai háborús költészetre: hogy a primitív lelket a szenvedés, a halál tömegeinek a látása inkább és akkor is tudja inspirálni a művészetben, ha a szenvedést mélyebb eszmék, ideálok és hit nélkül szenvedti is végig. A fejlődés későbbi fokán azonban, régóta már, ideálokat, hitet, eszméket keres a finomultabb, kulturáltabb lélek az ily tömeg pusztítások idején még a szenvedésében is, még a halottak fölött is: vigasztaló szárnyakként, hogy szállhasson a művészeteknek, hiába, étheribb, megbékítőbb világába.

A középkor a halálban a testi, külső egyenlőséget,

a születési különbözőségeket kiegyenlítését látta, amint a haláltánc képek szimbolizálják, melyeken a halál egyformán ráteszi csontváz kezét, a másik kezében homokórát tartva, pénztelen embernek, gazdagnak, szegény ördögnek, nagy úrnak, elítéltnak, bírónak, hitetlennek, püspöknek a vállára. S nagy haladás volt az emberek fantáziájában ez az egyenlőség, ha sírontúli is és ennek a kifejezése. De ez külsőség volt. A primitív lélek megnyugvása. De mint vagyunk ma a halállal, mikor ez a háború oly igen egyenlővé tette az embereket (legalább a hadseregszállítók kivételével) már az életben! A mai izgatott, idegjeiben túlfinomult, az életben művészetet és a művészetben életet kereső agyonművelt lélek zaklatott szemlélete mint érez a tomboló halál közepette?

Békében, mikor a halálról gondolkozunk, rendesen távol van tőlünk. Szinte kacérkodás ez a halállal. Ahogy szépen írja Reviczky Gyula:

Oh hányszor hívtam a halált,
Mihelyt a kedvem búsa vált,
De most, hogy itt ólálkodik,
Nem érzek mást, mint borzadályt.

Ha közel van hozzánk, akkor is inkább másra gondolunk, kevésbé rá. A beteg ember pedig utolsó óráiban fáradt, bágyadtabb — az életnek talán egyetlen jótéteménye! — semhogynem gondolkodni tudna róla. És érezni is a borzalmasságát, az életnek ezt az egyetlen tragikumát, talán valóban csak akkor érezzük teljes zordonságában: ha szeretteink ágyánál jelenik meg a „csontkezű, szívetlen Rémkirály.” (Komjáthy Jenő

szavai.) De most, a harcmezőn erősek, tisztán gondolkozók között jár a halál. S nekik akarva-nem akarva gondolniok kell rá. Fiatalon, épen kell minden percben elkészülniük a megsemmisülésre. Mert minden perc figyelmezteti rá őket. A beteg a hitnek egy kis arany-szálába még mindig belefogódzhatik, de a harctér borzalmi közben miben, kiben legyen a hite a hősnek, a tépelődőnek, a bensejében remegőnek, mikor a pajtása, kinek kacaja még el sem hangzott, hirtelen ezer darabra tépődik mellette. A régi csaták halála nem volt ily félelmes. A régi kézi tusák szenvedő, fárasztó, de egyben idegmerevítőbb és idegzsongítóbb elvézése nem oly borzalmas; csúnyább, de nem oly borzalmas, mint a felhőtlen égből, vagy az anyaföld mélyéből ezer formában ránk törő halál. Az alattomos, az orv. És a harctereknek ez a borzalma belénk idegződik, itthon szenvedőkbe is. Még talán mélyebben, mint a harctéren levőknél. Azok közömbösek lehetnek, mi soha. Még az sem, kinek nincs egyéni gyásza e háborúban. És ha az egyéni fájdalom mindig nagyobb s jobban érződik is, mint a tömeg-fájdalom: de ez a tömeg-fájdalom ma szuggerál.

Csodálatos, hogy mindennek nincs megértő, megfelelő nagyszabású nyoma a művészetekben. Mily nagyszerű hangjai lehetnének ma a csendesen vérző melancholiának is. Az a melancholia, amit a mai költészet mutat, valahogy olyan hatást tesz: mintha szürkés-lilás üvegen át néznénk az eseményeket. Pedig a melancholia meleg. Mennyi melancholia a kurucköltészetben és az ötvenes évekében is, de mennyi szomorú

forróság is. Ma pedig valami kényszeredett, száraz, elcsukló sírás hallszik. Nem tudni, mennyi benne a lélek és mi pusztán könny. Még ha hangosnak tekintjük is e sok panaszló-síró hangot, akkor is csak olyan, mint a tenger zúgása: egyhangú. S habjait nem az átértzett igazi fájdalom sirályai csapdossák, hanemha megalkuvás csúnya kis madarai.

VII.

A képzőművészetek a háborúban.

De mint a háborús költészet, úgy a festészet és a szobrászat sem sietett, amely pedig anyagánál, természeténél fogva nem oly subjektív, mint a lírai költészet, vagy a költészetnek egyéb más faja: kőbe, színbe tömöríteni mindazt, amit alakban, színben ez a háború, már méreteinél és eszközeinél fogva is, hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben nyújt, mint bármely mozgalom eddig a világon.

És talán ennél a pontnál világosodik meg legtisztábban, ami a háborús művészetek megértéséhez sok adalékkal szolgálhat: hogy a művészetek minden ága, ha valóban művészet, egyformán mind, mennyire szubjektív, lírai. Kilépve a lelkünkől éppúgy nem írhatunk verset, ahogy nem faraghatunk szobrot, nem színezhetünk képet, vagy ahogy akár — háborút sem vezethetünk diadalmasan. És ebben van elrejtve minden nagyságnak a magva. Úgy látszik ez a háború a festők, szobrászok lelkébe sem vetítette a maga művészeti

jelentéseit. Pedig akármit fogjuk fel a háborút, ennek éppúgy meg kell hogy legyenek a művészeti jelentései a művészetben, mint ahogy a hadikrónikában a Hoferéknek, a vezérkari jelentéseknek. Már olyannak, amilyenek.

Ma több a camera obscuránk, mint a lencsénk. A valóság képei elmerülnek, anélkül, hogy képpé rögzíthetnének. Pedig a lencse finomsága, nagysága a legfontosabb még a fényképészetben is. Csak nagy lelkek tükrözhetik a nagy eseményeknek művészetileg megfogható elemeit, amik minden eseménynek a mélyén ott rejtőznek avagy a felszínén lebegnek. És itt is megannyi nyílt titok, nyílt kérdés vár megoldásra. Nincsenek nagy szellemeink! Nagy embereink! Nem jelentősek az események művészetileg megfogható elemei! A lélek camera obscurája nincs arányban a szem meglátó, távlatokat kereső, formáló bölcsességével? Avagy felcserélődött e kettőnek a szerepe! A lélek lencséje nem lát meg semmit; vagy amit meglát, az is elmerül a szem mindent szürkésítő, köznapi camera obscurájában! Avagy a lelkeket oly kevésé érintené a ma!

Az bizonyos, a művészetek minden korban mohón nyúltak a háborúk véresen szenzációs témájához. A költészetről, a háborús görögökéről, Aischylosról; Shakspereről, kinek történelmi tragédiáiból oly annyira kihallatszik fenséges zordonsággal korának is minden háborús fegyverzaja, s végig a többiről nem is szólván most; látjuk az egyptomi templomok domborművein; a Philoxenos festménye után készült,

Nagy Sándor csatáját ábrázoló pompéjii mozaik-képen; Leonardo da Vinci csataképen, az Anghiari csatán; láthatjuk végig minden kor minden nagy műalkotásán, a háború rettenetességeit oly borzalmas szépen megérezkítő Goyától, Verescsagintól, a képein annyi józan hűséget s történelmi levegőt árasztó Pettenkofenig: mily fontos, előkelő szerepet játszottak mindig, mint termékenyítő erők a művészetekben a háborúk, a történelemnek e lelegevenebb lapjai, az emberiség nyugodt óralapján e hatalmas időt mutatók, a meg-megálló időnek e heves előbbrevetői.

A háborúk lehetnek múltok, még kis dolgok is a világegyetem számára; de az igazi művészet nem ismer múltó és kis dolgot, mert minden múltóban s még a kisszerűben is keresi és megtalálja az örök emberit. A ma lesújtóban a mindenkori vigasztalót. Hogy a divat ma más? A renaissance mesterei megmutatták: mint lehet a művészetben széppé, ünneppé tenni a háborús, nyomasztó, sötét időket is; mint lehet összeegyeztetni a lélek legmélyebb sugallatára hallgató ihletet a történelem, ez óriási alakító, megadott munkájával; a legtisztább művészetet a programszerűséggel; az aktuális vonatkozást az örök emberivel; a jelen véres, nyomasztó, történelmi pillanatainak megőrzését messze időkre szóló fenségessé; a közönséggel kacérkodó avagy megalkuvó divatosságot a művészet számára minden — nevelő, ható — gyönyörűséggel.

Minő csudásan tudná egy Phidias, egy Bembrandi,

— egész történelmi perspektívájú alkotást nem is várva most, bár egy arcon, egy kis márványban is mennyi mindent meg lehet éreztetni egy egész történelmi korból! — minő csodásan tudná a mai szenvedő, és ezerféle, szörnyűséges öldöklő eszközökhöz mérten szenvedett testet formába vésni, színekbe önteni. A hazagon-doló mosolyt a halál merevségével. Az eget kutató, de a nap ragyogásától nem rezdült szemet, melybe egy pillanat alatt beletört az élet sugara. A tágranyílt ajkat, mely talán a pajtásnak szólt, talán hazafelé kiáltott, talán mindannyiunknak, talán csak azt: anyám, apám, de — talán csak egy gázbomba jött, és többé hangot nem ád. Amint minden vonásra ránehezedik valami keserű muszáj, fájó kényszeredettség és a még fájóbb miért.

De mit kapunk ma a háborús festészettől, szobrászattól! Láthattuk legutóbb is a sajtóhadiszállás második reprezentáló műkiállításán a Nemzeti Szalonban. A színpadi dekorációkon, szimbólumos allegóriákon valóban túl van ez a művészet, de amit nyújt, az legnagyobb részt oly gyenge kísérletezés, hogy mellette szinte büszkén tekinthet magára a háborús költészet. A képek között járva, nem érezünk meg semmit a mai kataklizmából, nem csap felénk sehonnan sem a világtörténelem szele. A képek, a tájak, az arcok hidegek, de nem a szenvedés, a halál, a pusztulás dermesztő lehelletétől, hanem a lélek ürességétől. Az újabb festészeti irányok túlzásai megbosszulták magukat. A színek, színhatások még csak megjárják, de alig valami a ma oly nagy, hatalmas, küzdő ember-

ből, az érzéseiből és gondolataiból, amik lelkében lapangva is kisugárzódnak és ott lebegnek a vérzivataros, gránátrobbanásos, az eddig minden háborúban békés, csöndes eget és a föld és vizek mélyét is pokollá változtató csataterек borzalmai fölött.

A művésznek nem lehet témát előírni, de nem is a tárgy a döntő a művészetekben, hanem az alkotó lélek; és ma, amikor oly hatalmasak az események, az eseményeket mozgató eszközök, s a mögöttük lapangó érzések és gondolatok is: ma kétszeresen érezni a monumentalitásból régen kivetkőzött, főképp csak aprólékosságokban elmerülő művészet határozatlanságát. Sőt ma érezhetni meg igazán, mikor a művészet mintha magába roskadva törpülne el a monumentalitások mellett. Elég legyen csak egy képre utalni: a gorlicei áttörésre (Laske Oszkár). Soha szármalmasabb hebegést, mint ez az alig másfél négyzetméternyi területű kép, mely a világtörténelem egyik legnagyobb eseményét, a mai évek sorsfordulatót akarja megörökíteni. Az egész egy komikus békaegérharc benyomását teszi, amint a kis apró emberek egymással szembe rohannak az ökörnyal-drótakadályok felé. Egy képen sincs az eseményeknek magasabb áttekintése; sehol az élet magyarázata az eseményekben és az eseményeken kívül. Sehol a lélek nemesebb rezgései: aggodalom, részvét, vigasztalás, szenvedés; semmi a szív, a lélek remegéseiből. Annyi hanyagság a vonalakban, színekben, egész munkákban; gondatlanság a gondolatokban, ami mindig a léleknek felszínes, könnyű erkölcsösségére mutat. A legtöbb kép-

ről beszélni sem lehet, ha művészetre gondolunk. Sablon, színpocséklás. Még Mednyánszky és Vaszary sem közelítik meg a háborús képeikkel régi munkáikat. Ám érdekes, hogy a szobrok, melyek alkotásánál a művészethíjas különcködés kevésbé érvényesülhet, most is, mint a háború előtt már, majd mindenütt, sokkal inkább megfelelnek a művészet követelményeinek. Igaz, hogy viszont alig is nyújtanak valamit a háborúból.

A képzőművészetekre ugyan egy egész új renaissance köszöntött be a háború folyamán, a háborús vagyoni felhalmozódásokkal, de nem a termelés minőségét, hanem a kereslet nagyságát illetőleg. A művészi alkotások létrejöttére, különösen a képzőművészetben, mindig befolyása, sőt fontos szerepe volt a kor vagyoni helyzetének. A mai hirtelen nőtt óriási magánvagyonok már láthatni, mint éreztetik hatásukat. A művészeteknek egyik ága sem annyira, mint a képzőművészet, mindig alkalmazkodott a fogyasztók Ízléséhez, kívánalmaihoz. És ma a fogyasztóknak oly mérvű és oly szokatlan, nagy fordulása történt: hogy talán ebben is kereshetni a mai művészetek milyenségének az okát. Az udvar, a főurak, az egyház, a mecénások már régen-régen felhagytak vezető szerepükkel a művészetek pártolásában és így az irányításában is. Mászal vannak elfoglalva, kivált ma. A politikától a hadseregszállításig és vissza a kis önző érdekeknek annyi kényelmes útja vezet, hogy letérni róla, ha pihenőül is, ugyan mi lehetne az ma, amiért érdemes volna? A középosztálynak a jobb módú, vagyonosabb része pe-

dig, mely hagyományos, öröklött és szerzett ízlésénél fogva jóideje főpártolója a művészeteknek, ma az egész középosztállyal együtt teljesen a tönk szélére jutott.

Megmaradt tehát a mindenféle módokon szerzett, mondhatjuk így: a műveletlen vagyonnak a majdnem egyedül való uralma. A hadseregszállítók ízlése és műveltsége. Amely ízlés és műveltség aztán hihetetlen gátjaszakadással öntötte el az élet minden megnyilvánulását. S az oly nagy és oly könnyen szerzett vagyon önfeledt birtokosa valóban nem is sajnálja a pénzét és pártol. De hogyan? Új képeket, új iparművészeti tárgyakat kevésbé vásárol, kevésbé is rendel, hogy ízléstelenségét leplezze. Tudja jól, hogy mi telik a lelkéből, de őszinteségét ravaszkodással palástolja. (Mi lesz, ha majd nem fogja!) És így annál nagyobb számban veszi válogatás nélkül a régi képeket, régi bútorokat, ha mindjárt hamisítottak is. Csak tanúskodjanak hallgatólagosan „művészi ízléséről.”

A régi világok omladozó recsegése jöttén sokszorosán kínos látvány ez a görcsös kapaszkodás az előítéletekbe. Régi képekben, régi bútorokban az ősöknek, az ősbibb műveltség rétegeinek ez a minden alap nélküli való sejtetése. De a régi képek, régi bútorok nem beszélnek, és még adót sem kell értük fizetni, s még nyereséggel túl is adhatni rajtuk.

Komoly statisztikai adatok mutatják, mennyire így van mindez és mennyire még inkább az irodalmi termékekben is. Az új könyvek közül a könnyű értékűek kelnek el a leggyorsabban, a Golem színvona-

júak, versekben, regényekben egyaránt, Színpadokon is a hasonlóak vonzzák a közönséget. Vagy a könyvek közül a nagyon régi antiquar példányok, a legnagyobb áron is, melyeknek van szép bőrkötésük, de — amelyeket nem kell elolvasni. De a komoly könyvek egyáltalán nem, vagy csak alig fogynak.

Sokkal szomorúbb és károsabb, hogy a művészeteknek, legalább nagy részben, a mai élvezők ízléséhez kell akarva, nem akarva alkalmazkodniuk, semmint vigasztaló lenne, hogy a művészetek közönsége megnövekedett. A mai világfelfordulásnak a mélyebb művészeti hatása, már csak ezért is, és e pontnál is hinni lehet, hogy valószínűleg egy-két generáció után fog csak mutatkozni. Amikor a ma ízlés nélkül összevásárolt képek, könyvek az utódokat, ízlésüket fejlesztve, mégis csak meg fogják termékenyíteni, remélhetőleg anélkül, hogy ugyanakkor nyomban elbujtatták ezeket a vagyonokat a művészetek elől. Amikre annyi feladat vár a háborúval kapcsolatban már ma, de még inkább több és több a háború után. Hogy csak e helyen a tömegfogyasztásra szánt műveket említsük: ott vannak a felperzselt falvak lakóházai, rokkanttelepek, kórházak, síremlékek, amelyek nem lehetnek léleknélküli köznapiak, és életünk annyi minden formába kívánczó mai élménye és emléke, amiknek háborús szomorúságát a művészet van hivatva némiképp enyhíteni.

És mily jellemző, hogy a zene, mely a legszellemibb, a legfogékonyabb, a legérzékenyebb minden lelki élmény kifejezésére, ma legkevésébbet nyújt a há-

ború érzelmi és eszmei világából; bizonyára mindazon okból, mindazok igazolására is, amiket eddig elmondottunk. Az a zene, amely pedig végigkíséri életünket, a bölcsőtől, az altatódaltól kezdve, a sírig, a circumdederuntig; de amely sehol oly nagy szerephez nem jut, mint a háborúban, ha másként nem, mint a hangok beláthatatlan terjedelmű szinfoniája: a szenvedőkből és a szenvedést okozó eszközökből előtörve, az eget ostromolva a milliók pusztulásánál. Az a zene, mely oly nagyszerű hangokban buzogott elő Beethoven lelkéből az akkori háborús időkben. „A hősi harcok visszfényében ragyogtatva — Romain Holland szavaival — Beethoven alakját, azzal az erővel és tisztasággal, amellyel a nagy események a magányos nagy lelkekben lobognak, anélkül, hogy a benyomásokat gyöngítené a valósággal való érintkezés.” Az a zene, mely Chopin lelkéből zokogott fel oly halhatatlan formában, mikor Varsó bevételének a híre lesújtotta és „zongorájára bízta (ahogy egyik levelében elpanaszolja) szörnyű fájdalmát és kétségbeesését.” Az a zene oly néma ma, amely, mint Liszt Ferenc Héroïde funèbre-je is mutatja, leginkább teremődött a fájdalomnak felmagasztosító kifejezésére. A fájdaloméra, melyet a háború a végtelenbe növel, mikor „minden győzelmi ujjongásba belevegyíti mindenha mindenhol, mint valami bús kíséretet, — ahogy oly szépen írja Liszt Ferenc e műve előszavában — a haldoklók sóhaját, a rettenet kiáltását, az ima és átkozódások hangjait, az elcsukló zokogások és örök-válás búcsú szavát. Hisz az ember is mintha az

újjongást, az ünnepi külsőt is csak azért öltene magára, hogy elrejtse a gyászfátyolt, mely láthatatlanul is ott fog lebegni örökké a porló hantok fölött... A csatákban a lobogók, bármily színűek legyenek, hősi vértől, kiapadhatatlan könnyektől ázottan lobognak. De jön a művészet és a hősök sírjára tündöklő fátyolt borít, aranyos dicsfényt von a halottak, haladók körül, hogy sorsuk irigylésre méltónak tűnjék fel az élők előtt.”

Ez a zene ma gyenge kis kabarés dalokon és még gyengébb királyhimnuszokon kívül alig egy-két komolyabb alkotással siet kivenni a részét ebből a glorifikálásból, vigasztalásból és megbékítésből, mely a művészetek mindenekelőtt való, s talán leginkább zenei, hivatása. A legösmertebb Hubay Jenőnek Szinfonia 1914-1915. című műve. (Kívüle talán csak Major Gyula írt „Háborús Szinfóniát”) Tárgyát közelebről meghatározzák a megszokott beosztásoknak megfelelő felírások. I. A nagy elhatározás. II. A táborban. III. Merengés. Álomképek. IV. Harc. Győzelem. A mű végén felcsendülnek a Wacht am Éhein, a Gotterhalte és végül a Hymnus akkordjai. És ezzel a szövetségi érzelmek — ekkor a török, bolgár még nem volt a szövetségesünk — kielégülést is nyerhetnek. És a zenészeknek is tetszhetik és a zeneirodalom gyarapodásának is tekinthetik, de már magában a felírások mutatják, hogy ugyanúgy, amint a költészet vizsgálásánál láttuk, annyira közösmert zenei és tárgyi motívumokból van megalkotva: hogy lehet szép, alkalmian hazafias, de — a mai szörnyűséges világrendéshez, ha

a beethoveni mértékből engedünk is, alig-alig van valami köze is.

Ám gondolhatja talán valaki, hogy ezekből a ma „élvezhető” irodalmi, képtárakbeli, zenei töredékes benyomásokból később fog megteremtődni a monumentális művészi termék. Igen; de, ha el is tekintünk attól, hogy három év nagy, elég idő minden ihletés megtermékenyítésére, nem szabad elfelednünk: Beethoven zenéjének egy akkordjában, Michelangelo ugyancsak háborúszülte Medici-síremléke Éjszakájának egy kis részecskéjében is éppúgy meglelhetni a monumentalitást, mint egészükben. E hatalmas szobormű, alkotója szavaival, mondhatja: „Oh oly kedves az álom, s oly jó márványból lenni, míg rajtunk e szégyen és gyalázat („I danno e la vergogna”; oh háború!); nem látni ma semmit, nem érezni ma semmit a legnagyobb boldogság: oh, ne ébressz fel tehát, halkán beszélj”: —deime a zseni magasztos és alacsony, lelket edző és lelket bontó, békés és háborús napokban egyaránt könnyíthet lelke fájdalmán, egyaránt öntheti vallomásait művészi formába, egyaránt a legcsudálatosabban, ha — valóban zseni. Amikkel azonban ma ajándékoz meg bennünket a művészet, akár késznek vesszük azokat, akár eljövendő, békésebb idők számára leszűrődő nagy alkotások töredékes benyomásainak: azok a legkedvezőbb esetben sem mutatnak egyebet, mint jó középszerűséget.

És valószínű is, hogy a jövő századok a mait a középszerűségek századának fogják nevezni. Nehéz még azzal a megszokott elmélettel is büszkélkedni: mintha

a technika vívmányai és a szervezés hatalmas ereje jellemeznék a mai időket, s kárpótolnának az előző korok nagyszerű kultúrai eredményeivel szemben. Repülőgépek? A mai technika legcsodásabb alkotásai! Igen. De vajjon nagy dolognak nem nagyobb dolog volt-e Leonardo da Vincinek négyszáz év előtt a repülőgépekről rajzolni, mint megalkotni azt ma, mikor a mérnöki iskolázottság, s a gyárak és a technika hosszú lassú fejlődése készen nyújtott, kínált fel minden egyes darabot a megszerkesztés, az összeállítás lehetőségére.

Szervezés? Vajjon nem volt-e nagyobb dolog 48-ban kétszázezer honvédet felfegyverezni, mint ma kétmilliót? És a szervezésben a tettek emberei? Hindenburg valóban óriásivá nőtt. De vajjon ha Görgeinek áll rendelkezésére hat millió jól felfegyverzett ember az oroszokkal szemben: nem jut-e dicsőbb szerep neki, és nem lett volna-e talán már akkor egész más Európa arculata? És a kultúrán is többet pusztított ez a technika és szervezettség ma a háborúban, mintsem örülni lehetne a fejlődöttségének. Hacsak abban nem fogjuk hasznát látni, hogy: amint mindennek az értékét akkor érezzük inkább, s minden pótolhatatlant akkor becsülünk és szorítunk jobban a lelkünkhöz, ha a semmibe visszahullni készül: a kultúrának s benne az emberi értékeknek is mai rettenetes pusztulása talán mindenél erősebben fog figyelmeztetni a kultúra és az élet értékére és nagy megbecsülésére. És erre korunk előző, mindenképp iránt való közömbössége miatt talán még szükség is volt.

VIII.

A háború előtti népköltészet.

Szemlénk végére hagytuk a népköltészet áttekintését. Nemcsak azért a végére, mert itt találjuk aránylag a legtöbb szépséget, sőt néhány sorban a legki fejezhető bb monumentalitást, hanem mert a legtöbb tanúságot is itt leljük fel együtt arra, amit eddig elmondtunk; arra, mint hatott a háború a népiélekre s a népiélekben rejtőző széles, mély teremtő alaprétegre; mint kapcsolódik a háború a népen, a népköltészetben, a műköltészetben át bele az egész művészetbe.

A népköltészetben tükröződik az a bizonyos nemzeti jelleg a legtisztábban, amit irodalomtörténetíróink alig mulasztanak el bármikor is hangsúlyozni, amit lehet időnkint másnak föltüntetni, mint amilyenek valóban tükröződik a népköltészetben; amit belemagyarázásokkal, rossz- vagy jószándékból bár, félreérteni lehet, de meghamisítani nem.

Talán semmiből sem szól úgy felénk korunkint a

nemzet lelkiismerete, mint a népköltészetnek abból a részéből, mely nemzeti motívumokból táplálkozik. A népköltészetből, mely a léleknek egy öntudatlan fohásza, érezni meg egy kor történelmi levegőjét a legigazabban, olyannak, amilyen. És ebben a népköltészet általában megbízhatóbb, mint a műköltészet. Úgy is tapinthatjuk mindenkor, mint a nemzet ütőerét. A műköltészetben meghamisíthatják a valódi érzést személyi és egyéb mindenféle érdekek, de a nép jó érzése mindig megtalálja megnyilvánulásában a helyes utat, a helyes hangot. A nép (nem egyes kisebb számú tömeg, hanem az egész) amint kevésbé befolyásolható érzéseiben, csalahatatlan is az események megérzésében és egyenes kifejezésében. Az egyes zártabb tömeg már nem így; látjuk ma az életben és láttuk a tömeg-műköltészet vizsgálásánál is, mint volt befolyásolható szuggesztio által, ami hamis frázisokban sugározódott szerte szakadatlan láncolatban a kis vidéki lapok vezércikkeitől egészen fel az uralkodói pohárköszöntőig, minden nemzetnél és majdnem ugyanazon szavakkal.

És amint a nép jelleme nem változik semmiféle mozgalmakkal, úgy dalainak az alaphangulata sem; s amint a dalok szállnak szájról-szájra, ez az alaphangulat is öröklődik egy-egy verssorban, kifejezésben, szóban, nemzedékről nemzedékre; figyelmeztetve, emlékeztetve az elmúlt időkre, elmúlt idők hangulatával megtermékenyítik az új népdalokat, át meg átszöve azokat, egész hangulatukat, mint ragyogó szálak a munka közben színesedő álmokkal együtt a keleti szőnyeget. És éppen ebben a mindenkori nagy együtt-

érzésben van a nép jellem állandóságának az igazsága, és ez az igazság bizonyít a népköltészet nagy kor magyarázó ereje mellett. S hogy a költői *őszinte* érzékenység mennyire népi alapsajátosság, a lélek mélyén rejtőző majdnem tudattalan réteg, melyet, éppen a népet jellemzően, erős lelki izgalom könnyen hoz mozgásba: azt legjobban mutatja a háborús idők mindenkori népdaltermése.

Mily csudálatos gazdagsággal búgnak föl a dalok a nemzet lelkéből Rákóczi idején. S egy pillanatra meg kell nyitni a lelkünket e daloknak és az utána jövőknek az elmúlt boldog béke végéig, hogy megértsük a mai háborús népköltészet milyenségét. A kurucnóták oly híven tükrözik a kor hangulatát, hogy nyomon kísérhetjük az egész kurucmozgalmat a dalokból, melyeknek még az idejét is könnyen megállapíthatjuk az érzéseikből; Rákóczi eljövételének okaitól kezdve a tárogatók bús elcsendesedéséig. Hogyisne! Egy fejedelem, a magyarság hagyományos érzéseiben ezért is már messziről tündöklő, aki magában testesíti a nemzet, a nép, minden egyesnek a vágyait, álmait, gondjait, törekvéseit, keserű időkben elnyomott panaszait, mindet; erejét, hitét, egész lelkét, harci kedvét, küzdelmét egy jobb életért; akkor, amikor már-már hitéből, isteni és nemzeti hitéből kifosztva zokogó sírással sírhatott a magyar, mert szemét bekötve idegen nép vezette, az napnyugati sas karma közé kapta és gyöngö testét erőssen marczongatta! ; akkor, amikor — más dalok szavaival — beborult országunk sok keserű gyásszal, mert egyfelől a német rontotta, másfelől po-

gány rác pusztította s elhordta még jószágunkat s marháinkat is! Hogyisne! Egy fejedelem, aki nemcsak megértette, de lelkéből lelkedzettnek is vette a vitézi nótákat, vidám katonadalokat, mikor felcsendültek azok lobogva szilaj harcok közben, vervén Tyukody pajtással a labancot a másvilágra, hogy az isten békeséget adjon a hazára; mikor elméláztak csendesebben, győzelmek után égő városok tövében; hol bor, áldomás mellett, előkerülhetett a tarisznya: — zsendely pattog, hull a nád, süthetünk ma szalonnát; amik még akkor is hangoztak, erdők fáí között visszhangozva., amikor már megsötétedtek a fényes napok és jobb volt a darvakkal vagy más madarakkal elbujdosni messzire, kietlen messzeségbe, elhagyva mindent, csak az igazságot nem; amikor már más, mélységes fájdalommal zokogó dalok zokogtak a fejedelemmel együtt bujdosók között:

Ne hagyd héjába könnyhullásom,
 Nem sok tőled én kívánságom;
 Csakhogy szánjad édes hazám, tőled válásom,
 Csakhogy szánjad édes hazám, tőled válásom.

Ezekben a tiszta, őszinte időkben keletkeztek azok a népdalok is, melyek oly mélyen belevésődtek a néplelekbe, hogy századok hangulatrétegei alól is egyre előtörnek, és sem a népi élekből kitörülni, sem a népdalokban nyomukat veszteni többé nem lehetett. Népköltészetünk mindenkori megértéséhez emlékünke idézhetjük e sorokat és bátran is tehetjük idők fordulása tanúságául ; mikor oly szoros fegyverbarátságban vagyunk a németekkel, s a szövetségen kívül is oly-

annyira hozzájuk fűz három nehéz évnek minden jobb belátása: félre nem érthetnek.

De hiába, a hagyomány azt tartja, századokon át időnkint felcsendült a havasok tövében:

Rajtunk tenger — a fegyver:
 Mert a német köztünk hever,
 Akit ér:
 Addig vér,
 Míglen neki mindent nem ígér...
 Alig vagyon országunkban
 Miatta kenyér.
 Nézz reánk, Úr! a mennyből . . .
 Ments meg kérünk ily csúf
 Ellenségtűi!
 Ki a híres magyaroknak
 Véréből épül.
 Ne hagyd ily dühös inségtül,
 Rút ellenségtűi —
 Némettűi,
 Gyaláztatni, mocskoltatni
 Az irigyektül.

És amint voltak idők, mikor újságszólamokká váltak a Rákóczi ajkára adott Fölséges nagy Isten kezdetű fölséges kurucdal egyes sorai — „Oh te átkozott Bécs! sok károkat tettél,” — úgy vált szállóigévé nemcsak a népdalok, hanem az egész nemzet számára ebből a korból egy másik kis vers, több mint kétszáz éves már, melynek szerzőségét ugyancsak Rákóczinak tulajdonítja a hagyomány: az a bizonyos „Ne higgy magyar!” kezdetű.

Oh nem a nemzet vallotta a magáénak a fejede-

lem ügyét, ahogy nem egy tanulmányban olvashatjuk, hanem a fejedelem tudta, érezte a magáénak a nemzet ügyét, igazságát Mintha ez más lenne! így lehetett csak egy: a népköltészet, a nemzet, a fejedelem. így lehetett egy: a lelkesedés, a szeretet és a vigasztalan búsongás. így lehetett a népköltészet tele közhangulatokkal és nemzeti érzésekkel, amelyek valóban a nemzeté is voltak és a fejedelemé is. És ezért van, hogy amint a nép idők múlásán mindjobban látta, hogy nemzeti ideáljai, vágyai, álmái mind messzebbre esnek a megvalósulástól, — kis nemzetek közös átka! — népdalai is mindinkább egyéni érzésekkel, egyéni fájdalommal, egyéni sorsának szerelmi és egyéb apró-cseprő törődéseivel teltek meg.

Egyszer volt még csak, e kurucidők után mintegy másfél századra, midőn hasonló szilaj harci kedvvel, hasonló hittel, aztán nem kevesebb fájdalommal és szenvedéssel volt tele a népköltészet: midőn hasonlókép ugyanazok a hatalmas érzések rázták meg a népköltészetet, mint amelyek a nemzet lelkén viharoztak végig. Midőn a nép a dalokból merített lelkesedést s a dalokba sírta bele a fájdmát, amik előbb tele tűzzel, majd zokogással hangoztak szerte mindenütt, ha más-kép nem, négy fal között, még akkor is, mikor Perczel Móric már rég nem ugratta a lovát a szerviánok ellen, a nép pedig már alig hitt a szabadulásában, amit úgy várt-várt Kossuth Lajos üzenetével, s minő ironiája a sorsnak, mai ellenségeinknek, az angolnak és a franciának a segítségével. S míg a nép gyűlölete egyre nőtt elnyomója iránt, kinek még a lobogóját is rongy-

nak nevezte dalaiban, s míg a legjobbak eltünedeztek, ki tudja mindről hová, azalatt mélyről zokogott szerte a nóta:

Nyíljon az ég ezerfelé,
Nyíljon az ég ezerfelé.
Boruljon be mindenfelé,
Boruljon be mindenfelé.

Csudálatos két virágzási kora népköltészetünknek, amilyen több nem volt s aminél több talán nem is jut ki egy nemzet életében az irodalomnak. Pedig még csak győzelem és dicsőség sem járt végig a hadak útján. A majtényi sík, Világos után hogy buzogott a költészet! Az álmok letörése mutatta meg a nép előtt még jobban, hogy mik voltak az álmai. S a rémes valóság világította meg még jobban, hogy miért is kellett küzdenie, szenvednie. És szenvedett összeszorított ajakkal, mert: hitt. A szenvedést a hit táplálta; a hit, ami kivált a népköltészetnek mindennél előbbre való éltetője.

S amint a háborúban a dicsőséget nem mindig a győzelem osztogatja, a népköltészet termésének a bősége is független ettől. 49-ben letiportak, és az egész világ mégis minket dicsőített. Mert az erkölcsi nagyság velünk volt. És ez az, amit a népköltészet a legérzékenyebben érez meg és meg kell, talán egyedül kell hogy megérezzen. Az az erkölcsi alap, ami az ember, a család, a nemzet életében, győzve vagy bukva bár, éppoly egyedülvaló, mint a költészetben. Hogy már éppen ily gyászosra fordult időkben virágzott a legdúsabban a népköltészet, azért van: mert ekkor

tört ki a néplélekből a legelemibb erővel, ami benne eladdig elfojtódott; és csupán csak a mi sorsunk, hogy a természeténél fogva vidámabb, gondtalanabb, elvontabb ideálokért lelkesedő népköltészetben is a legigazabb, legmegrázóbb hangok nálunk a szenvedésből fakadtak.

Ami e két kor vitézi és szomorúságos népköltészetén kívül még népköltészet, az úgy hasonlít ama két kor népköltészetéhez: mint a csontos kalabéros, szép selymes lódingos, csillagos forgójú, nynszttal bélelt süvegű, karmazsin csizmás vagy gyönggyel fűdzött bocskora kuruc vitézi öltözet, amelyben oly jó volt, oly szép volt vitézkedve a Csinom Palkót énekelni, amint ez a vitézi öltözet hasonlít a messze későbbi egész mászínű komisz marsadjusztírungboz, amit oly nehéz a magyar legénynek a capistráanggal és német szóval együtt megszokni, avagy a mai szürke ruhához, amiben annyi minden ösmeretlent meg kellett szokni.

És itt e ponton mindjárt rá is tapintottunk az egyik okára, amiért ez a mai katonaélet, amennyire különbözik a régi vitézi élettől, ebben az egész más levegőjű egész más világban miért és mennyire nem alkalmas a vitéz, lelkes katonadalok teremtésére. S mikor megváltozik lassan körülöttünk minden, az egész élet is, miért kívánnánk, hogy éppen az élet legérzékenyebb szerve: a népköltészet maradjon meg változatlan irányban. E két színes, lélekkel teli kor között és az utóbbi után jövőben ezentúl egészen másról szólnak a katonadalok. De én ezt az egész képet sem tudom olyan ragyogónak látni, mint Kozma Andor kü-

lönben igen szép tanulmányában. (A katona a magyar költészetben).

Kevés vidámság, kevés virtuskodás, sok keserűség, sok rezignáció és szomorúság váltakoznak nemcsak a katona-, hanem a szerelmi dalokban is, és közben-közben és ma is egész más okokból, mint ama két szép kor erőszakkal letört, ideáljaiba belefojtott és ideáljait megőrzött világában. És amikor ezekre az okokra egy-egy versidézettel rámutatunk, hogy a mai háborús népköltészet lelkéhez közelebb férhessünk: erősen hangsúlyozzuk már most itt, hogy ez nem politika; annyira távol tőlem minden politika, mindig, nemhogy most ne, amikor a politika zúdította a világra ezt a szerencsétlenséget, hogy szándékainkban egyébre, mint tisztán irodalmi szempontokra senki nem gondolhat.

*

Értetlen nézett mindig a magyar legény az erőszakos katonafogdosás, a verbuválás, kényszersorozás régebbi nemeire. Vérében zsong az emléke, hogy szilaj, verekedni tudó s a. vitézi névre ugyancsak nem méltatlan kuruc elődei mennyire szökdöstek, mennyire búsongtak Thököly idejében már, mikor a spanyol örökösödési háborúban idegen földekre vitték őket harcba. Bár oly messze soha, mint ma.

És ha a hely, az ok változott is, de a néplélek kitérőseinek a hangulata a költészetben nem. Hol Vence, hol Galícia, hol Milano, hol Bosznia, hol Königrätz ellen fakad ki nótájában a magyar legény. Sehogy sem, sehogy sem megy a fejébe, miért viszik

el, azaz miért vitték el az elmúlt háborúskodások idején idegen földekre. „Újvároson van egy rongyos csárda, Ottan iszik egy legény bújába. Igyál pajtás, igyál utoljára, Holnap visznek nagy Itáliába, Holnap visznek nagy Itáliába.” Másik nótájában annak örül úgy, hogy elhagyhatja Velencét. „Isten hozzád Venecia városa! Már én többet nem leszek a lakosa!” Fáj külön-külön minden legénynek is az idegen földön kiömlött magyar vér. „Magentánál történt egy napon csata, Hol sok ezer magyar vére kiomla, ... Már énnekem nem kell többé szerető, Szeretőm lesz nékem már a temető, Virágzik a vicenzai temető, Temessenek engem belé legelsőbb.” Ám korántsem politikai, vagy egyéb hasonló érzelmi okok, például Kosuth, Garibaldi emlékek miatt, van e nagy húzózkodás messze földek idegen harcai ellen; hanem valahogy a magyar legénynek, az ő erős, józan, egészséges eszének jobb tetszik az idegen érdekekért omlott hősi halálnál az élet, mely szebb neki a magyar hazában, mint bárhol másutt; nem tetszik neki a léha élet, bujdosás, mikor itthon hasznos fia lehet a hazának, íme, hogy hangzik mindez megható népdal-sorokban. „Kedves rózsám, már én haza érkeztem, Külföldeken sok bujdosást végeztem, Bujdosója voltam a nagy világnak, De most leszek honfia a hazámnak.” „Hej, sok magyar most vérét kiontotta, Kit eltalált a francia golyója...” Isten hozzád már Mán-tova örökre Most indulok kedves honom keblibe

édes anyánál, Nincs szebb élet a szép magyar hazánál” Avagy találni-e messzi földön szebb, költőibb kifejezést a haza-húzásnak, az idegentől idegenkedésnek, mint az a jól ösmert négy soros dal, mely ugyan csak az olasz harcok idején termett. „Nagy Abonyban csak két torony látszik. De Majlandban harminckettő látszik; Inkább nézem az abonyi kettőt. Mint Majlandban azt a harminckettőt.”

S talán mindennél jobban az váltotta ki ezeket az érzéseket, hogy már békében, abban az időben, idegen földekre vitték a legényeket hosszú évekre katonai kiképzés céljából, de talán még inkább elkeserítő politikai okokból. És már egyedül ez annyi gyűlöletes emléket ébresztett minden távoli idegen ellen, hogy egész természetes, ha a háborúk aztán c keserű hangulatokat még csak növelték. Annyira, hogy nemcsak dalolással, hanem mindinkább nagy Ívásokkal, nagy mulatozásokkal is segít, próbál a lelkén könnyíteni a katonafiú.

Íme, mennyi poézis és mennyi érthető valóság e két kis erről beszélő dalban. „Fakó lovam térdig áll a sárba. A gazdája mulat a csárdába. Mulass gazdám, mulass utoljára, Holnap visznek idegen országba.” „Lányok, lányok, piros pántlikások! Piros helyett gyászost használjatok. Mert engemet visznek más országba. Az átkozott nagy Németországba. Három álló évig ottan leszek. Talán onnan soha meg nem térek...” Más szín, más változás; de változni csak a helynevek és a szavak változnak. A Galíciába marsolók ajkán például ily nóta fakadt: „Ha felülök

szürke paripámra, Bevághatok Lengyelországába, Visszanézek szép magyar hazámra, Könnyem csordul piros két orcámra.” Bármerre is vigyék, a félútról mindig visszanéz a kedves haza felé, s látja a nagy hegyeket, amint őt siratják, s lehetetlen megatottság, megértés nélkül olvasni, amint, számtalan változatban írja magáról: „Arccal vagyok leborulva, Hazám felé fordulva.” Königgrätzről énekelvén, még csak tehetetlen belenyugvással kéri anyját „ha elgyün kend, Königgratznál keressen kend. Ott leszek egy nagy fa alatt, Idegen föld hantja alatt”, de már később, mikor Boszniába viszik, keserű átkok szabadulnak lelkéből. „Átkozott légy Bo savakor szag örökre! Csak még *egyszer* kijöhetnek belőle!” Másutt „Boszna mező vérrel vagon befestve, Még a jajszó sem hallik ki belőle. Sűjedjen el Boszna mező örökre ...” „Mikor telik már be ez a temető?...” Mielőtt elmegy, megírja a levelét szülőjének, s fekete spanyolviaszt üt rá, mert előre tudja „a' lesz nekem legutóssó levelem.”

S magával való tusakodásai közben az anyját kérdi dalaiban egyre: „Mért szült kend a világra, kilenc fontos ágyúgolyó számárai” (Akkor még csak kilenc fontos!) A katonaságnak már csak a gondolatára is sírva fakad az anya és bizony a legény fia is. (És hányszor látjuk ina, hogy bizony lehetséges, de mennyire, az ilyesmi is.) „Sírhat az az édesanya, Kinek katona a fia. Mindig van annak halottja, Éjjel-nappal sirathatja, Sirathatja”. A legény elboruló szemében pedig összefoly nemcsak az anya, az apa, a kedves képe, az elveszett szabadság gondolata, de a „búza,

búza, be szép tiszta búza” lelkéhez nőtt aranyos sárgája is, melyet most „ki fog learatni?”. Egyszerre kél eleven életre a lelkében, mikor el kell menni: a közös haza, a kis vályogos ház, az öreg szülő, az eke, az ökör, az egész elmúlt élet, és — az egész ösmeretlen jövő, az erdőn, mezőn, tengereken való ezerszer kegyetlen rideg meghalás... „Hazámtól s házamtól messzire távozni, Öreg szülőimtől sírva elbúcsúzni ... Ki fog eltemetni?... Ki fog megsiratni!” Hisz oly végtelenül különbözik mindaz, ami rá vár, mindattól, ami mögötte van, nemcsak belső dolgokban, hanem külsőségekben is. „Eddig vala gondom a mezei szántás, Erdőkön, mezőkön füvek lekaszálás”.

Ne essék csodálkozás tehát, ha így szól aztán a dal: „Katonának vagyok írva, Ki van a két szemem sírva.” Az anyának és a fiának e kettős fájdalomából fakadhatott ezekben az elmúlt időkben az a nyolc soros megrázó erejű vers, amelynél többet mondó, kifejezőbb alig van a népköltészetben. Az anya önátkozó fájdalomában, s a kilencfontos ágyúgolyó számára szült fiú sorsában rejltő kettős tragikum foly egybe.

Verje meg az Isten
Azt az édes anyát,
Aki katonának
Neveli a fiát.

Hűsz évig neveli
Világ pompájába',
Azután temeti
Holtig tartó gyászba!

És oh, nem a régi és mindenkori vitézség hanyat-

lása szól e dalokból. Ma, amikor az egész világ csodálja a magyar katona mindeneket felülmúló hősiességét, — amely természetesen minden más nemzetbeli katona vitézségénél nekünk nagyobbnak tűnik fel és drágábbnak, — ezt nem kell külön kiemelnünk. Bár tudnunk kell, hogy minden nemzet bizonyára ugyanezt mondja a maga katonájáról, s talán több-kevesebb joggal is. A magyar, bárhova állították, ha már valahová állították harcolni, vitéz volt mindig és harcolt. De valahogy idegennek érezte magát az újabb idők katonai felfogásaival, szellemével, céljaival, harcaival szemben. Annyira, hogy szinte fél, remeg a katonafogdosástól, a kényszerorozástól, amik előjelei voltak a későbbi sorozóbizottságoknak. Valahogy azért, amiért már a XVII. században így énekelt egy szomorú nóta: „Mondják nehéz az katonakenyér, *Mert nem tudja kiér' Fejét próbára veti...*” Az még szép világ volt, mikor a falu végén muzsikáltak s úgy hívták a legényt verbunkos katonának. S ha meg is bánta rendesen, hogy szerelmi vagy egyéb más titkos szívbeli okból felcsapott, de mégis volt benne valami romantika. És legalább Önként ment. De ettől eltekintve, általában valami nagy muszájt érez mindig az egész katonáskodásban. „Édes rózsám, tőled is el kell válnom. Muszájképpen kell a császárt szolgálnom.” Másutt: „Elmennék én katonának, Csak kötéllel ne fognának, Ugyan kinek volna kedve Gyöngyéletre erőltetve.” Ennél a muszájnál mennyivel jobban tetszett még a verbuválás is; szembe is állítja nem egy dalában az újabb és

a régi katonaeletet. „Katonává lettem, De nem kevélységből: Szolgálom a császárt Nagy kénytelenségből.”

És ebből az egész hangulatból folyik, hogy még a szigorúságban is folyton, nem is mindig ok nélkül, igazságtalanságot keres és lát a nép. „A gazdagnak öt-hat fia: nem bántják, A szegénynek ha egy van is: elfogják, Utána megy apja, anyja: siratják, Kérik pénzért az uraktól: nem adják.” Szegénységét kétszeres tehernek érzi a katonáskodásban. „Katonaság nem uraság, Verje meg a Szentháromság! Szegénységet besorozzák, Uraságot otthon hagyják.” De éles szemével még ennél is többet meglát s imígy foglalja ezt józan ésszel humoros sorokba: „Papot illet a szentírás, Szegény legényt katonaház.”

Valahogy taposó malomnak tekintette a nép a katonaságot, aminek egyhangú nyikorgása elfojtotta lelkében a netán csírázó pompázatosabb hangokat. És a krónika tud olyan háborúkról is, amikor nemcsak vitézi dal nem volt, de még — a magunk vereségét is kívántuk... Bántotta közben a magyar *legényt*, hogy az ilyen katonáskodása még a kedvesének sem volt ínyére. „Hajdú volnál szeretnélek, Katona vagy, nem szeretlek.” A hajdú szóval akarván kifejezni a dal mindazt a színességet ruhában, lélekben; melegséget, közvetlenséget, romantikát, magyar érdekekért való vitézséget, amit a messze régi katonáskodás fogalmában maga elé képzelt. És ha a szabadság gondolatával foglalkozott, a maga sorsa helyett legszívesebben inkább más, elnyomott nemzetek sorsával foglalkozó dalaiba szötte bele a maga erről való érzelmeit, hitét.

E dalok lelke, hiába, azt súgja, hogy a nép dinasztikus, hatalmi háborúkért nem tudott sohasem lelkesedni; töprengő lelkének gondolatai ólomsúlyként nehezednek költészete szárnyaira. Pedig láttuk, mily csudálatos, egekig szárnyaló, pompázatos, harcias tud lenni a költészete, amint mindent feláldozó, mindent megbíróan vitéz a lelkülete is, csak^azt tudja, mi az — „kiért fejét próbára veti.”

De ha ezt nem tudja, békében, háborúban egyformán a költészetén s a lelkén egy sötét, minden szárnyalást fojtogató érzés uralkodik el, amit ez a négy soros kis régi népdal fejez ki legszebben:

Felszántatom a király udvarát,
Belevetem az ország bánatát.
Hadd lássa meg a király felsége,
Mi terem a magyarok szívébe .

Ámde itt még nem volt megállás, nemcsak a katonadalok hangjában, de az ezeket termő katonalélekben sem. Ezt a néplelket, a közben többször is hozzájutott némi demokratikus eredményektől, a könnyebben való földszerzéstől, a némi politikai jogoktól, és a kor szellemétől is önérzetében megerősödött néplelket érte aztán csak még inkább megsebezve az újabb kor egyre ridegebb, önzőbb, katonaskodási szelleme, formája és célja, amelybe még nehezebben, még kevésbé tudott egész lényével behelyezkedni.

Két okból. Az egyik, amelyre már fentebb céloztunk, de az egymásra következés és hatás magyarázásának a sorrendjében csak most térhetünk rá: a német szó. És vitézi dalok helyett egy okkal most még inkább

egyhangú változatlanságban, a mély, tompa, fájdalmas hangokban is alig változatos s még keserűbb, a régi katonadaloktól egészen különböző s egészen más értelemben való „katonadalok” fakadnak a nép lelkéből, íme egy-két példa: „Mikor mondják: reksót, hapták, abmasir, Szegény magyar bakának a szíve sír. Mért nem mondja magyarul, hogy mit akar: Szívesebben cselekedné a magyar.” „Bakáéknál, jaj, de rosszul dolgoznak, Németül kell tanulni a magyarnak: Pedig a német szó Nem magyarnak való, Nem magyarnak való. Ezernyolcszáznegyvennyolcban nem így volt, Mikor még a Kossuth apánk vezér volt. Azt mondták a vezérek: Előre legények! Futott is ám a német.” „Magas a kaszárnya, Magas a kaszárnya Teteje, teteje, teteje, — Német baka sétál Előtte, előtte, előtte. Bár csak egy kis magyar szót is hallanék”... Káromkodós kedv csendül a következő dalból, amiben már együtt szólal meg a másik keserősége is. „Visznek engem katonának, Ne te ne! A németek kutyájának, Ne te ne! Borjú nyomja a vállamat, Más öleli a rózsámat, Ne te, ne te, ne te ne!”

És ez a német szellem kikapcsolja még a király fogalmát is a dalból, egy-két eset kivételével, mint a fentebb idézett dal is, melyben a bánatát panaszolja el. Ezt a királynak teszi. Egyébként a császárral foglalkozik folyton. Egyaránt a legény, mikor arra gondol, hogy „Megizenem a császárnak magyarul, Hogy ne bánjon a magyarral cudarul;” és egyformán az anya, aki, mikor egyik huszár fiát siratja és azzal vigasztalják, van még otthon három árvája, menjen haza,

nevelje fel azokat, így felel zordon, dacos szavakkal: „Nem megyek én, nem nevelek több árvát, Nem adok én a császárnak több huszárt.”

A másik ok pedig, ami miatt színes, harcias és mondhatjuk: hazafias lelkű katonaköltészet virágzása a talaj nem lehetett alkalmas: a házassági akadály. A nép egyszerű, szegény fiára a leghátrányosabb a mai katonáskodás rendszere minden törvényével együtt; legéletereőbb korában kell elmennie katonának, hosszú három évre, — ámbár látjuk ma, a kiképzésre nem kell annyi idő és háború esetén úgymindenki katoná; de a leghátrányosabb benne, hogy nem nőülhet, (még ha megengedik is az újabb törvények,) míg le nem jár a három év, az a három, amikor, de még előbb is, a legény leginkább van ráutalva, rákényszerítve a viszonyai miatt, hogy nőüljön, családot alapítson s berendezkedjen az egész életére, amely átlagban úgy is rövidebb, mint a városi és a jobb viszonyok között élő népé.

A katonáskodó legénynek erről a keserűségéről is mindennél jellemzőbben beszélnek a szomorú nótái. „Felkötöm a rézsarkantyúm, Már én innen elmegyek, Édes-kedves kis angyalom A jó Isten áldjon meg! Adjon az ég oly szeretőt, Aki téged el is vesz, Mert mikor én házasodom, Isten tudja, mikor lesz.” Az őszinte neki keserű hetyke nembánomsággal vegyül össze néhol. „El köll mennem katonának három esztendőre, Itt köll hagyni a rózsámat legszebb idejére; Nem baj rózsám, semmi, így köll ennek lenni, A mi édes szerelmeneknek végének köll lenni.” Sajnálja a

göndör haját, mikor levágják a kaszárnyában, — a szeretője könnye öntözte; sajnálja a szabadságát, sajnálja az elhagyott faluját, de mindennél jobban sajnálja, hogy „A rózsámat el köll felejtetni.” Hisz oly hosszú, oly végtelen hosszú az a három év. Mikor elmegy, még csak vigasztalja könnyű szívvel azt a barna kis lányt. „Barna kis lány, ne sirassál engemet: Három évig úgy sem leszek a tied.” De azután lelkében egyre jobban azon töpreng, mi lett azalatt a hosszú három év alatt a kedvesével. Várt-e rá? „Hej a bunda, az a bunda, a bunda — Mikor ketten melegedtünk alatta; Hej istenem! minek is jut eszembe, — Tán azóta menyecske lett belőle!” Mennyi költői szépség ez egyszerű sorokban. Mennyi lelki finomság, kétkedés. Vájjon jól választotta-e meg a szeretőjét! Még a katonáskodás előtt. Vagy mért nem választott jobban! Folyton gyötrő szerelmi kérdések marcangolják a lelkét. „Ha még egyszer halvány csillag lehetnék, A világon jobban szerte nézhetnék, Választanék olyan igaz szeretőt, Ki elvárja ezt a három esztendőt.” Ha vasat vernek a lábára, kezére, ha lecsukják az egyesbe, nem fáj az úgy, mint az egész katonaéletnek ez a talán legszubbjektívebb, legkínosabb érzése. „Ha én áztat tudtam volna előre, Hogy keserű Ferenc Jóska kenyere: Elbujdostam volna Még tízéves koromba, Hogy ne talált volna A behívó cédula... Kilen napra letettek az egyesbe, Vasat vertek a lábomra, kezemre. Szorítja kezemet, még jobban a szívemet: Más öleli, sejhaj! a kedves szeretőmet!” S ha duhajkodóbb pillanataiban meg is nyugszik ebben, sőt a leg-

kedvesebb pajtására bízza is kedvesét: „El kell menni katonának messzire, Itt kell hagynom szeretőmet, nincs kire. Terád hagyom, legkedvesebb pajtásom, Éljed vele világotat, nem bánom,” — a valójában azonban úgy tűnik fel neki az egész idő, mintha kicsiny gyermek lett volna, mikor elment, „Bimbuó vuótam, mikor katona lettem”, s mire visszatérhet, lassan „elhervad, mint ősszel a falevél.” És ha a szavakban bájos naivitás is, mennyi igazság, bár túlzott, a gondolatban! Ugyanígy e sorokban is: „Jaj Istenem, fáj annak a legénynek, Akit húszéves korában elvisznek: Rózsabimbót virágjában elviszik; Elhervasztják, aztán hazaeresztik.” S alig képzelhető egyszerűbb, szebb, költőibb kifejezése ennek a szerelmi nosztalgának, mint az a nóta, melyben az idegen földön töltött ^hosszú, nehéz katonaévek kényszeredett szerelmei közben sír haza a lélek. „Hogy kell nekem Lembergbe elmenni! Hogy kell nekem lengyel lányt szeretni! Ha ölelem, fájnak az karjaim, Ha csókolom, folynak az könnyeim.”

Íme ez a két ok: a német szó és a házassági akadály: a népköltészet nagy kerékkötői. A katonáskodás második legkeserűbb emléke a népiei ékre ez utóbbiban volt keresendő és ebből a keserűségből fakadt a katona népdalok másik forrása.

Íme, ez a néhány idézet tükrözta híven a „hazafias” katonadalokat; ezekben a dalokban él őszintén a nép lelke; ez a hű képe a népköltészetben a „hazafias” katonasorsnak; egészen más, mint az a, nem tudni miért, mi okból, de egyformán hamis, erősza-

kolt beállítás, ami az irodalmi könyvekbe, a tanulmányokba, milyen a Kozma Andoré is, és a köztudatba átment. Ha a kelletténél talán több is volt az idézetünk, éppen azért is volt, hogy teljesen meggyőzőek lehessünk. És beszélhettünk minderről nyugodtan, annál is inkább, mivel ifjú királyunk megértő bölcs tapintata s a magára eszmélő világ kevésbé tapintatos valóságai új, megértőbb idők tisztító szelét hozzák felénk.

IX.

A háború népköltészete.

Erre a népi él ékre, az ilyen népdaloktól zsongó néplélekre, az ilyen népköltészetre csapott le most máiváratlanul a háború. Minő változásokat, minő hatásokat, minő népköltészeti eredményeket láthatunk azokon a természetes szálakon és természetes hatásokon kívül, amiket mindenki könnyen átképzelt a mai háborús néplélekbe, népköltészetbe, az egész alkotó lélekbe a vázolt előzmények és az eddig elmondottak után. Ha hosszasabban időztünk e népköltési termékek tárgyalásánál: ezzel csak könnyen érthető okból a háborús népköltészetre vonatkozó munkánkat rövidítettük meg.

És mennyi finom szubjektív érzékenység, mennyi okos lélektani igazság, mennyi helyes történelmi érzék, és mindenekfölött mennyi tanulság e dalokban a jövőre: csak elhagyva az elfogultságokat, meg kell nyitni előttük őszintén a fülünket, a szívünket, az értelmünket. És az égzengető mozsarak már régen

elhangzottak, a diplomataknak, e szörnyű idők végzetes statisztáinak a neveire is rég nem fog már emlékezni senki, s az elfolyt vezércikkekre, szónoklatokra se lesz már senki kíváncsi: amikor még mindig a népdalok hazugság nélküli tiszta csengésében s mai csendességében fogják keresni és megtalálni az utolsó évtizedek és a mai nehéz évek sok mindenben igaz valóságát.

*

A. háborús népköltészet, bár erre is vonatkozik a nagy része annak, amit a műköltészetről elmondotunk, korántsem mutatja azt a hamis, visszataszító képet, amit a műköltészet, kevés kivétellel, egészében feltüntet. Legjellemzőbb sajátossága, hogy a műköltészetnél is inkább merevül a múltba.

A népköltészetben mindig egybefonódtak az új dalok a régiekkel. De a háborús maiban még az ehhez szükséges hajlékonyság is alig van meg. Egy-egy régi földrajzi hely, egy-egy régi hős nevének a helyére a ma szereplőt teszi, egy-egy szón árnyalatkülönbséggel változtat, de látni ezen az egyáltalán nem teremtő munkán is a gyámoltalanság, féltékenység nyomát. Alig esik, hogy egy régi népdalt gazdagabb, színesebb formába öntene, avagy új sorokkal megtoldana. Teljesen új népdalra pedig, mely minden szavával, egész hangjával a háborúból lelkedzett volna, nem lehet akadni, legalább szépre nem. Ami új ma: az egyedül néhány háborús kifejezés. De új motívum, új eszme egyáltalán nincs a mai népköltészetben, amely, látni fogjuk a példákon, még idegenebbül érzi magát a

háború levegőjében, még kevésbé találja fel magát ma, mint a műköltészet.

S ha mégis sokkal különbnek tartjuk, mint a műköltészetet, azért van, s ha szép, azért szép, mert előtte szép volt a népköltészet. És jórészt az a szép benne, ami már előtte szép volt a népköltészetben. A népköltészetben oly csodálatos erő van, annyi szépség, hogy azt akarva sem lehet elrontani. A népköltészet tisztább, emberibb, általánosságok felé hajlóbb, hamiság nélkül való hangjai megcsendülnek, de tipikus világháborús vonatkozás alig van bennük. Éppúgy írhatták volna régen, mint ahogy a régieket dalolhatnak ma; ahogy jobbra csakis ezeket dalolják. A kabaré-dalnokok és a százsámra termő pesti és elpestiesedett ponyvaköltők ugyan eléggé buzgólkodnak, de az ő munkálkodásukat természetesen nem soroljuk a népköltészet körébe. Amint hogy a népi lélek tiszta víztükrét sem tudják zavarossá tenni. Benne látszik, ebben az átlátszó víztükörben mindaz az érzés, ami a népet foglalkoztatja, ma sokkal inkább, mint békében, de megközelítőleg sem rajzolódik elénk abban a mértékben, ahogy azok a lélekben ma zakatolnak.

Láttuk a dalokban is, mik voltak a háború előtt ezek az érzések. De ma? Mennyivel súlyosabb a magyar fiúnak ma a német szó, mint a felelőtlen, tréfás, békés katonavilágban; ma messze idegen országokban, kint a frontokon, ahol a felpántlikázott, felvirágozott magyar lobogót is be kell szépen csavarni... Szerelmi emlékek! Félelmetes a lelki életére gondolni is annak

a magyar bakának, aki a háború elején a harmadik évét szolgálta ki, ha ugyan még van belőle?, s most a hetedik katonai évébe jut bele. Ha visszakerül épen, harminc is elmúlt talán. Megrokkant, megrövidült a szenvedésektől még rövidebbé való élet és szerelmi emlékek! Minő háborgása lehet itt a léleknek. És hol vannak a harctér egyéb, fizikai szenvedései, az oly óriásiak, amilyenekre példa nem volt, mióta a világ forog „keserű levében”. Amikről tudunk harctéri riportokból, személyes elbeszélésekből, de mindennél jobban azokból a néma vallomásokból, amiket a megtépett arcok vonásai közölnek velünk, és kiolvashatunk a karja-lábavesztett húsz éves fiúk és ősz öregek tekintetéből, aminél csak a kiégett szemek üregei beszédesebbek és borzalmasabbak. De dal? Kívánságnak is mily kegyetlen.

A népköltésnek gyengébb, érzékenyebb szeizmográfja ily fokon már nem mutatja a lélek kilengéseit, Virágzó tavaszkor a Ménesi-úti rokkanttelep mellett láttam tavaly egy húsz éves fiút. Mindkét lába tőből levágva. Kezében kis, négylábú mankók. Féllábú pajtások serege körülötte. S ő, a legnyomorultabb, — az almafák virágoztak — kezét kitarva, hol az egyik csonkon állva, hol a másikon, testével félköröket írva le, táncolt. A középkor rémes haláltáncképei ezerszer rémesebben öröklődtek át ebbe a szenvedéstáncba. Szörnyű örökség. De dal? Ne legyünk kíváncsiak a lelkek titkaira.

Dal azonban mégis van. Ki ne hallott volna? Kivált mikor indul a menetszázad. Könnyebb így a

mars, a tüdő is jobban tágul, mikor kopog a csizma, s nehéz a hátizsák. De mindennél jobban kell egy kis nóta érzésfojtogatónak is ilyenkor, mikor az egyik pajtásnak a karján az anyja sír, a másiknak a karján a felesége és a kis gyermeke sír. És kell nóta, még hangosabb, mikor indul a felgallyazott vonat, ki tudja, hová; és elmaradnak a kedvesek, ki tudja, meddig. Van tehát dal. Ha másképp nem, parancsszóra! De ne vágjunk a mélyére! És kell nóta a harctéren is. Egy kis lólekriogatónak. Az ellenség előtt is. Ősi virtusmuto-
gatóshoz ... És telik — a múltból. Előveszi a legény a legegyszerűbbet, a legkönnyebbet; nem kutat az emlékezetében a szebbek, a ragyogóbbak, a kifejezőbbek után sem; oly mindegy az, csak dalolni lehessen, és ne kelljen gondolkozni. Olykor egy kicsit fúr-farag rajta, amint jön a sorja; de ez sem fontos.

És nem is szabad e tekintetben a népköltészetben oly szigorúnak lenni, mint akár a műköltészetben. Az eredetiség fogalmáról különben is, különösen Emerson meghatározása óta elég tiszta képet alkothatni. Minden költő, a legnagyobb talán leginkább, költői reminiszcenciákból táplálkozik. De aztán a többit, ami a veleje, azt a lelkéből adja hozzá. A kontár költő csak reminiszcenciákból él. Ezért van, hogy a közepességben a közepes műköltészetnél mindig különb a közepes népköltészet. Mert a nép fantáziája mindenkor is körülbelül egyforma mértékkel termékenyült meg a reminiszcenciáktól és a belső sugallat mozgó új idők új érzéseitől. A mai évek népdalaiban is egész rendjén volna tehát, ha megtaláljuk mindazt a han-

got, egy hangulatban, egy hasonlatban, egy szófűzésben, olykor csak egy-egy jellemző szóban, ami eddigi népdalainkban és a néphez eljutott dalainkban élt; — hisz még mindig volna elég, ami tisztán a nép teremtő érzéseire várna, amit a kor lelke a nép lelkén átszűrve hozzátéhetné.

De amint nem fogadhattuk el a különböző hatásokon és frázisokon felépült háborús műköltészetet kiválónak: nem vallhatunk egyet a mai háborús népköltészet majdnem egyhangú dicséretével sem. Ám a dicséret, ami a háborús népköltészetnek szól a gyűjtők, a kritikusok, az irodalmárok részéről, az nem is illetheti ezt, hanem csak az elmúlt idők népköltészetének a meghamisításból megmentett egy kis jámbor töredékét. Mert a mai háborús népköltészet nem egy-egy szót, sort, hangulatot vett vagy alakított át a múltból, hanem a mai háborús népköltészet legnagyobb részében majdnem szórói-szóra: a korábbi idők népköltészete.

Amit ma énekelnek, amit a gyűjtők elénk adnak, az majdnem mind fellelhető a régebbi gyűjteményekben. Ami pedig ezenkívül van, az oly kevés és értékben is oly jelentéktelen, hogy bátran elmondhatjuk a mai műköltészethez hasonlóan a mai népköltészetről is, hogy: a háború a már meglevőt alig gazdagította valamivel, hogy a népköltészetben sem hozta meg azt, amit várni lehetett volna, de amit, épp a népköltészet benső természete miatt, bizonyos okoknál fogva nem is hozhatott meg.

Az igazán rendkívüli idők mindent átalakíta-

nak; a mai napok mindent meghagytak eredeti mi-voltukban, csak megnövelték vagy összezsugorították, már azt, amit; a gonoszságokat, a szenvedéseket megnövelték, bárha a vágyakat is egy új világ után. De a művészetekbe, amelyek mindig a kiváltságosak belső lelki mozgalmából és nem általános külső hatásoktól mélyülnek el, még a népnél is: vajmi kevés változást hoztak. Egy-két példával tisztán megvilágítva láthatjuk ezt a népköltészetben is. (Természetesen, felemlíteni is fölösleges, a gyűjtőket nem terheli felelősség; ők kritika nélkül jegyzik fel azt, amit hallanak. — Az idézett dalok Zilahy Lajosnak a Magyar Figyelőben, Kertész Istvánnak a Nyugatban közölt és Molnár Ferencnek az Egy haditudósító emlékeiben s Gömöri Jenőnek külön kiadott gyűjtéseiből valók.)

A háború elejének a hangulatát adná ez a kis népdal, melyben van valami az első napok mámorából, a magyar katona hettykeségéből, virtuskodásából: „Ferenc József azt adta ki parancsba, Ágyúszóval ébresszenek hajnalba. Szól az ágyú, ropognak a fegyverek, Most tudni meg, mit ér egy magyar gyerek.” (Zilahy L. gyűjt.) Igen ám, csakhogy ugyanez a nóta meg van már a Magyar Remekírók népköltési kötetében is; egy-két szó kivételével — a „most tudni meg” helyett „most válik el” — ugyanúgy. — Ez a következő nóta, úgy látszik, abban az időben keletkezhetett, mikor a háború elején erős, friss iramban benyomultunk Oroszországba. Az előbbi virtuskodásban még a jó itthoni hang, emitt már érzik az idegen föld, mely egyszeriben felkelti az elhagyott hazára való

fájdalmas gondolatokat. Kedves, szép nóta: „Ha felülök pejkó paripámra, Bevágatok hej Oroszországba, Visszanézek szép magyar hazámra, Könnyem csordul két piros orcámra” (Zilahy L. gyűjt). De ez is megvan szórói-szóra a Remekírók kötetében, csak Oroszország helyett Lengyelország áll a szövegben. Szépen kifejezi a katona-legénynek szerelmi hűségét a katonaéletben is a következő kis dal: „Marsadjusz-tirungban járok egész nap, Mindkét vállam feltöri a cakumpak. De a szivem nem töri fel semmi sem, Haptákban is érted dobog kedvesem” (Zilahy L. gyűjt.). Itt nygán már két kifejezés felkelti rögtön a gyanút a háborúban születés ellen; „járok egész nap”, „haptákban”: e szavak valahogy a békés idők hangulatát ébresztik fel, és a gyanút igazolja is a Remekírók kötetete, amelyben megtalálható e dal kevés változattal. Az egész változat: „járok” helyet „állok”, „mindkét vállam” helyett „gyenge vállam”, a „haptákban” helyett „mundérban” áll.

Hamisítatlan háborús nótának tetszik azonban, már csak a kifejezései miatt is, a következő nóta: „Édes anyám, mért hozott a világra, Tán a saprel vagy a gránát számára! Mer a saprel vagy a gránát eltalál, — Azt se mondom, kend vót az édes anyám!” (Zilahy L. gyűjt.) De itt meg a baka gyerekek az eszében (ha ugyan nem a gyűjtőnek!) egy régi szomorú katona nóta járt, melynek csak egy sorát kellett jobban átigazítania a háború kedvéért. „Édes anyám, mér szült kend a világra, Kilenc fontos ágyúgolyó számára! Kilencfontos ágyúgolyó eltalál, Azt se mon-

dom, hogy kend volt az édes anyám”. (Remekírók köteté.) Ez talán már nem tiszta átvétel. Ez már a népköltés útja. De mily csekély rajta a háború munkája. Csak a kifejezés módosult a mai napokhoz; a hang, a hangulat a régi. Holott minden reminiscenciából létrejött költői termék inkább szavakat, kifejezéseket vesz kölcsön, mint hangulatot. A régi szavak új hangot üthetnek meg, új hangulatot kelthetnek a lélekben; míg ha megfordítva történik a teremtés ilyen munkája, a szavak műhelyére vár a feladat, hogy a régi hangulat köré új szálakkal, új színekkel egész új világ szövődjék. Ám az említett példa, egy a sok közül, mely mégis nem szószerinti átvétel, hanem háborús átdolgozás és a legjobbak közül való: még a népdalok teremtésének is a legprimitívebb módját mutatja.

Sok nótát énekelnek a legények, sőt a falubeli leányok is, amelyekben azokat gyászolják, kiket a háborúba visznek. Ezek későbbi terméseknek látszanak, midőn az első mámoron már túl voltunk, a falvakban talán leghamarább, de a lélek még nem vált közömbössé az eladdig ösmeretlen kórházvonalak tömeges látásától, a halottak, sebesültek nagy számától. „A gőzösnek mind a hat ablaka Fekete fátyollal van bevonva. Gyászolja a magyar legényeket, Háborúba viszik szegényeket.” (Zilahy L. gyűjt.) Szinte el sem hihetni, hogy ezek sem a háború szülöttei. S alig van nóta a mai háborús gyűjtések között, amelyik rögtön emlékezetből elő ne kerestetné valamelyik régebbi népköltési gyűjtemény ösmert oldalát. Ez az utóbbi

nóta is például éppúgy megvan a Kisfaludy Társaság Népköltési gyűjteményének VII. kötetében, mint akár az édes anya fájdmát sirató az a kis dal, ugyancsak ott az I. kötetben, amelyet Gömöri Jenő közöl háborús füzetében. „Szárnya, szárnya, Szárnya a madárnak, Fáj a szíve sok édes anyának. Fáj a szíve sok édes anyának, Sej hogy a fiát Viszik katonának”. — Mennyi csöndes melancholia e kis dalban is: „Sej, minek varrják nekem a gócsgatyát, Ha a nevein katonának írnák? Ha meglőnek, jó lesz a sebemre, Sej ha meghalok, eltemetnek benne.” (Zilahy L. gyűjtése.) Az első két sor kis változatával ez is megvan a Népkölt. Gyűjt. III. kötetében.

Érdekes, hogy egy-egy hosszabb nóta különböző vidékeken énekelt nótákból van összetéve. A különböző vidékekről bevonuló katonák ugyan könnyen megcsinálhatják ezt, de a mi gyanúnk inkább az, hogy ezek összeszerkesztésében a népköltészetet és a népet ösmerő valamely diák vagy más lateiner katonaember keze működik közre. Aki összeválogatja a különböző vidékekről összeillő nótákat, amelyekről gondolja, hogy a nép szája ízének valók és énekelni kezdi, — a legények pedig utána. Hiszen a dalok szállhatnak vidékekről messze vidékekre, átalakulhatnak, vegyülhetnek is; különböző századok egymástól messze énekelhetnek egyazon, érzések szárnyán gyorsan szálló új nótát; de a nép mindig inkább költ, alakít, változtat, semmint szerkeszt. Az ilyen nyilvánvaló szerkesztés kevésbé vall népi lélekre.

Molnár Ferenc gyűjtésében láthatjuk ezt a folya-

matot egy szép példán. Masírozó nóta, így kezdődik: „Az éjszaka Jaj de rosszat álmodtam, Ferenc Jóskát Tiszta fehérben láttam. Fényes kardot Kötött az oldalára, El kell menni Fiaim a csatába.” A következő három versszaknak semmi értelmi vagy bár költői kapcsolata nincs az elsővel, melyet a Magyar Remek-írók kötetében is megtalálhatni. És ezt a három strófát is csupán a sebesülés gondolata, köti össze. Az egyikben a százados úr sebesül meg a lábán, a másodikban barna kis lány visz a kosarában orvosságot a kezén megsebesült babájának, a harmadikban a költői érzés emelkedéseképpen meghal egy honvédbaka Szerbiában és a sírjára az anyja helyett egy szerb kis lány borul rá. Magyarítani sem kell, mennyire összefüggéstelen a szerkesztés; és az egyes versszakok meg is találhatók különböző vidékek nótáiban a Népkölt. Gyűjteményben. Ezt a gyanúkat, az idegen kéz szerepét illetőleg, megerősíti ugyancsak Molnár Ferenc gyűjtésében egy másik hosszabb „Huszár nóta.” Igen szép. „... Már az ágyúk is szólanak, Apró fegyverek ropognak, Fejem fölött Kard megfordul, Piros vérem a hazáért Földre csordul. Törzsorvos úr arra kérem, Hogyha folyik piros vérem, Kösse be a, mossa ki a Sebeimet, Hogyha lehet, mentse meg az életemet.” Mennyire a mai időkből valónak tetszik, pedig a Népkölt. Gyűjt. VII. kötetében majdnem szórói-szóra megvan. Ehhez a nótához megjegyzi Molnár Ferenc: a negyedik strófáját tavaly, a satanovi ütközet után kezdték énekelni. Ezt a hat sort gondolnám az egész háborús népköltészetben a legszebbnek, a legkifejezőbbnek; mikor írtuk

már, hogy ma is a népköltészetben találunk legtöbb monumentalitást, leginkább erre az egy strófára céloztunk. Mennyire benne van a mai háborúnak, a mai tömeges pusztításnak minden borzalma. Ez a pár szó valóban mai, ilyet nem is írhattak régen:

Asztalos csinálj koporsót.
Egy egész ezrednek valót,
Lángbetűvel, vérbetűvel
Írjad eztet:
Itt nyugszik az első honvéd
Huszárezred.

Ez lenne talán a háborús népköltészet legszebb nótája, ha — valóban új és valóban népi termés lenne. De az előző strófák egyszerű, naiv, kedves soraitól, az egész népi képzelettől annyira elüt minden egyszerűsége mellett is ennek a ver s szaknak, különösen a harmadik sorának pathetikus, a népi kifejezésektől oly annyira különböző hangja, hogy, ha Molnár Ferenc nem is tenné ama megjegyzését, akkor is arra kellene gondolnunk, hogy ez a néhány sor a háború és a nóta egybefolyó hangulatában egy idegen verselőnek régi igazi vagy bár hamis népdalból átalakított, szerenésés hozzátoldása. És így kevesebb lelkesedéssel újra csak azt láthatjuk, hogy ami a régi népköltészethez egy többlet, még pedig tipikusan háborúsat jelentene: az alig-alig népköltészet. Hogy a háború a léleknek, legalább a művészi hatások befogadására kész alkotó rétegét a népnél sem hozta mozgásba, még ha vitatható lenne is például ennek a kis dalnak is a népiessége. aminek különben való jelentéktelenségét épp a háború

és a népköltészet” egymásra hatásából érdemes volt vizsgálni.

Egyébként korábbi mű- és népköltészetünknek már elég világosan feltüntetett melancholiája borul háborús népköltészetünknek arra a részére is, mely ha hangban, gondolatban egy is a korábbi népköltéssel, de kifejezéseiben legalább a mostani háború szülöttének látszik. „Ha elkezdem napjaimat számlálni, Hány-szor kell még fedezékben hálni, Eszembe jut reggel, délben, este, El van az én szívem keseredve”. (Zilahy L. gyűjt.) Vitézkedésnek, hetykeségnek úgyszólván sehol semmi nyoma. Egy-egy kedvesebb vezérének, Szurmaynak, de különösen a rajongásig szeretett József főhercegnek a nevét régi-új verseibe beleszővi a nép, legtöbbit azonban talán még Hindenburg nevével találkozunk. Az egész háború földrengető dübörgését legkifejezőbben az ő neve körül találni meg a nótákban, természetesen népi naiv felfogással. Megüzeni a magyar katona a varsói bírónak, hogy márványkőből rakassa ki az utat, mert „Jön Hindenburg, nyikorog a csizmája.”

Vitézkedésnek leginkább még egy helyen lehet a nyomát keresni, a tábori lapok költészetében. Első sorban is a przemysl-i Tábori Újságban. A legtöbb versnek ugyan a szerzője is meg van nevezve, de mivel a szerzők, a nevük alá írt címük után ítélve, egy-két kivétellel a nép egyszerű fiai közül kerülnek ki, — „törzslovas”-ok, „árkász”-ok, „örvezető”-k, „fegyvermesteriek, rangnélküli honvédek, — azért a munkáik bátran ide is sorozhatók. Itt valóban van hazafiasko-

dás, harci vers, harcra tüzelés. Ezek valóban háborús népversek. És ha meggondoljuk, hogy a körülzárt vár őrségének a kitartásában, türelmében, csodálatos hősiességében mennyi részük volt e kis versfaragmányoknak is; ha meggondoljuk, hogy mennyire kellett e kis nóták is, hogy végigszenvedhessék, már azok, akik megmaradtak, azokat a szenvedéseket, miknél nagyobbakról a világ nem tud: akkor megértéssel és határtalan áhítattal fogunk nézni rájuk mindig, de csak úgy — mint a háború legártatlanabb, legigénytelenebb ereklyéire. Mert ha hazafias érzésünket fel is melegítik e dalok: a népköltészet, az irodalom gyarapodásának semmi kép sem tekinthető. Annyira magukon viselik a mindenféle körülmények alkalmiszülte erőszakosságát, annyira léleknélküli csinálmányok (de hol is volt akkor a lélek e szörnyű helyen, e szörnyű napokban?), annyira frázisos ürességek, hogy idézésük is céltalan és fölösleges.

A körülzárt vár rémes valósága, a bombák, gránátok égzengése mellett úgy hatnak e kétségtelenül és talán egyedüli háborús versek, mint kisvárosi színpadokon a konyhaeszközökkel, cintányérokkel előidézett ágyúhangok. Mohón, lelkesedéssel olvastam át őket; ha valahol, itt meg kell találnom, legalább egy sorban, egy kifejezésben a háború hamisítatlan, költészetbe sűrített minden igazi hangját, valami őszintén háborúsat, valami gyámoltalanul is szépet, ami kárpótolja sok mindenért a költészetet. De teljesen hiába.

A háborús népköltészet életrevalóbsága sokkal inkább nyilvánul meg a tréfás, kedélyes dalokban, még

ha nem is tekinthetők egészen háborúsaknak. Kedves és többféle változatát (1. a Nyugatban is Kertész J. gyűjtését) dalolják minden különösebb hozzátoldás nélkül annak a régi népdalnak, melyben a kapitány úr a bakától a babáját kéri, a gallérjára csillagot ígérve, de a baka visszafelel, a babáját nem adja, csillagot ne adjon, úgyis a babája szemében ragyog az ő csillaga. — Csiklandósabb már a változás azon a régi népdalon, melyben a magyar legény a császárnak magának szeretné megmondani, hogy lányokat is sorozzon be huszárnak. De a császár visszaír: nem illik a csákó a lány fejébe, „mer — ahogy ma dalolják — a lánynak harminchárom szoknya kell, harminchárom szoknya mellé legalább egy baka kell.” (Zilahy L. gyűjt.) Az ily tréfás dalokban van még legtöbb szellem, eredetiség.

Azt a régi kedves együgyű dalt például, melyben az ezredes úr kiadja a parancsot, hogy minden honvéd baka kapjon bakkancsot, ezzel a két, ugyancsak régi dalokból átalakított strófával megtoldva olvashatjuk: „A csizmámat ki akartam cseréni, Hej, de beláttam, magamnak kék viselni. Mert rövid vót a csizmámnak a szára, A szára, hej, de a szára, — Ihaj köpök én a muszka király nyakára. Ha bemének a vizitációra, cióra, de cióra, Letolom a gatyámat a pallóra, pallóra, de pallóra, Összevissza rángatják a kezemet, kezemet, de kezemet, Nyajja ki a szerb király a ... ” (Kertész J. gyűjt, a Nyugatban.) Túl szabad szájú, túl vastag, de azért nem durva; és ez a határ az, amelyen túl nem is megy a népköltészet az ellenséggel való tréfálkodásban.

Talán ebben van a háborús népköltészetnek egyik legnagyobb érdeme. Abban, hogy sehol semmiben, még az ellenséggel szemben sem gyűlölködő. Nem követi a műköltészetet, amely a régi Kutschkét és modern utódait utánozva, annyi helyen oly kellemetlenül gyűlölködő. Kutschke elevenre tapintott, mikor a gyűlölködésben kereste az igazságot. És Kutschke nem volt költő; s neki, mint németnek, talán még igaza is volt. De költő szítsa a gyűlöletet! Mily végtelenül költőietlen szerep! Mennyivel egészségesebb, költőibb, nemzetibb és történelmileg is helyesebb érzék vezeti népünket. Nem követi a vezércikkek, a hivatalos és nem hivatalos demagógok, a bármi érdekű hadseregszállítók uszításait.

Foglalkozni is csupán, ellenségeink közül, az oroszsal és a szerbvel foglalkozik. Itt vannak keserű emlékei, de haragjának régi méltóbb tárgya fölé alig nyomulnak ezek nagyobb erővel.

Egy nemzet sohasem tagadja meg magát; vezessék báj- félre vagy tévesszék meg, de kiforgatni magából nem hagyja magát. Láttuk a dalokban is, mi volt századokon át gyűlölködésének tárgya. De ebben valahogy megbékült. Igaz, hogy költői hangját sem adja például a némettel való őszinte rokonszenvének sein. Megtanulta bámulni az erejét, kitartását, szervezettőségét, mindazt, amiben a világ mindig bámulni fogja, megtanult hálásnak lenni iránta, — bár ugyanakkor a mieinknek is mennyi hála jár határainktól messzi távoli; —nehéz évek bajtársi összeforrottságában megérthetett a magyar sok mindent: de valahogy mégis

látni lehet, olyan a német mellett egész lelki mivoltával, mint a tokaji aszú kristályos billikomban a habzó sörrel teli müncheni agyagkorsó mellett.

Nincs szövetségi dal. De nincs gyűlölködő dal sem. S mért is gyűlölje a népünk akár a franciát, az angolt, vagy bár az oroszot, akikkel idegen földeken szembe kényszerítik, mikor amellet, hogy világfelfogás s lelki alkat dolgában nem is oly messze esik tőlük, közvetlen ügye is alig akadt velük.

Vannak még, mondhatjuk így: politizáló háborús népdalok is; de ezeken érzik meg talán leginkább a nem háborús levegő. Például azon is, amit Zilahy közöl. „Őfelsége Budapestre utazott, Három honvéd bakával találkozott, Kérdi tőlük Ferenc Jóska, mi újság, — Nagy az adó, nem bírja Magyarország.” Mennyire nem háborús nóta! Mennyi hamisság benne ma! Bizony ezekben az években még az adó volt a legkevésbé fájdalmas, legkevésbé keserű szívbéli ügye a magyarnak. Nem is a mai idők termése. Az ötvenes években énekelték talán először, Kossuth Lajosnak panaszkodva el, hogy „Hány forint az adója a magyarnak.” De dalolták később is sokat. Őfelsége zsandárokkal találkozik, s tőlük kérdi, mi az újság? Akkor az utolsó sor így szólt: „Nagy az adó, gyászba' van Magyarország”.

Épp ilyen politizáló nóta az is, de sokkal jellemzőbb a háborúra, melyet a Nemzeti Múzeum háborús gyűjteményébe küldtek be a harctérről, azzal a megjegyzéssel, hogy ismeretlen huszárok a dallam és a szöveg szerzői, s legújabban éneklik a lövészárkokban. „Kossuth Lajos pejkólova megérdemli a zabot. Két-

szer járta, kétszer járta körül Magyarországot. Ha még egyszer, ha még egyszer körüljárhatta volna, Hej a magyar, hej a magyar osztrák-magyar nem volna.” De bizony ez sem új háborús dal. A szavak ismétlésének az elhagyásával szórói-szóra megvan a Remekírók népköltési gyűjteményében is.

Ámde a leghamisabban és legfagyosabban azok a nóták hangzanak ma, melyekben Ferenc József nevét halljuk régi 48-as nóták Kossuth Lajosának a helyén. Ezek úgy hatnak, mint a vásári huszárképek, rögtön felismerni rajtuk a hamis ráragasztott fejet. Teljesen élettelenek.

Voltaképen ma csak egy hangot találhatni meg fokozottabb mértékben, mint a régi nótákban: a duhajkodó, káromkodó, trágárkodó ki csattanásokat. De ezeket nem közlik a háborús népköltési gyűjtemények; és valóban nem is közölhetők. Ezekben van élet. Ha nem is háborús élet. De a népi duhajkodás fokozottságán legalább megismerni tisztán a háború nyomát, amely minden ilyesmire ma, eddig még nem tapasztalt nagy alkaloniszerző. Igaz, hogy gondolat, de még érzés is semmi sincs e dalokban; de ezek a dalok nem is akarnak gondolkozni, érezni. Mint a gőzkazánok biztosítószelvényén sístereg ki a fölösleges gőz: ezekben a dalokban könnyít a lélek minden ki nem mondható gondolatán, minden elviselhetetlen fájdalmán. Valami artikulálatlan lélekszabadulás van e dalokban. A trágárkodás mélyén, ha jól belenézel, ott a keserűség. A jól-eső duhajkodásban van valami abból a hangból is, ami a „Fribeisz Gyula nagy naptára” kezdetű nótában volt,

melyet az ötvenes években énekeltek. Érthetetlenek. De én inkább azt hiszem, egész világ van érzéseivel együtt beléjük temetkezve.

Látjuk tehát mindezek után, hogy a népköltészet is mennyire nem találja magát ebben a háborúban. De mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a régi népköltészet horizontján túl nincs számára világ. Pedig a mai világesemények magaslatáról mennyivel szélesebb a néplélek látóhatára is. A régi hangokon túl, azonban alig hallani, látni valamit is, amiben igazán gyarapodott volna a népköltészet. Pedig mennyi alkalom új érzések kifejezésére! Itt sincs sehol szó például az oláh betörés nyomorúságairól sem. Mennyi keserű, humoros népdal fakadhatott volna a papír-bakancsokról és egyéb kálváriákról is. A régi nótákban hogy büszkélkedik, hogy elnéz a huszár a baka fölött. Most a lövészárkokban neki is együtt kell harcolnia a bakával; — sehol semmi dal róla. Valami különös Hány János sem kellett volna, hogy például akár Potiorek vezér alakját vitézi dalokba öntse; — ha ugyan a mosolyt merevvé nem torzítja a fájdalom görcse.

A szülők reális valóságairól is semmi hang. Eddig csak a fiú ment el katonának; a fiú eshetett el, ha volt háború; a fiúban veszett el a család fenntartója, és: mennyi kesergés a régi dalokban! De ma: a katona fiú sírhat az elesett katona apa fölött; ősz katona apa keresheti a katona fia sírját, ha ugyan nem a fiai sírját; az anya mindkettőét; .nem a kenyér-kereső marad el örökre, hanem egész családok pusz-

tulnak ki örökre, mikor az anya sem éli túl a család utolsó férfitagjának hősi halálát: — csak a nép tudna igaz szavakat találni az anyai és apai szív hősiességének a kifejezésére, hősi dalt írni a „hősi halál”-ról! És ezen innen a hősi életről! De minderről sehol semmi szó. A régi dalokban, hogy örül az az anya, kinek nincs húszesztendő fia. Ám talán lehetne szó ma annyi szomorúság közepett arról a kis örömről is, az anyáéról, amit ma annyi, mindeneknél nagyobb fájdalomban kárpótlásul érezhet, ha ma nem lett katoná a fia, ha mindjárt olyan szomorúságok árán is, amik egész életét megkeserítették.

De ki tudná szálaira bontogatni a néplélek annyi érzést rejtegető mindig titokzatos világát, mely, hiába minden alkalom, ma különösen néma, csendes. S ki lelhetné a pontos okát, amiért ma, a régi okokon túl is, oly meddő a népköltészet dús televénye. Pedig mennyi vér öntözi ma!

A hazafias népdalok jóformán akkor kezdenek létrejönni, élni, a XVII. század második felében, mikor a nép inkább vesz részt a nemzeti mozgalmakban, nemcsak szenvedőleg, hanem érzésben és lelkileg is. Mikor a haza szó a számára nemcsak üres fogalmat, hanem élettartalmat is jelöl. Egy nép mindig annál inkább fejezi ki dalban az érzelmeit valamely esemény fölött, minél inkább részt vett annak az eseménynek az előidézésében. A mai harcterek népe oly távol van az események előidézésétől, hogy azok folyását minden különösebb dalos lelki emóció nélkül szemléli. Rákóczi hadakozó népe, a 48-as idők lelkesedő népe maga volt

az előidéző, mindenben személyes résztvevő, ezért fonja, szövi át meg át a dalokban a maga sorsát a haza sorsával.

Már csak a jelszó is, amivel megindult e háború: „büntető hadjárat”, mindenre alkalmas lehetett, csak népi dalköltészet szítására, táplálására nem. Büntetést végrehajtóról, olyanról, aki daloljon: nem tud a költészet. A kényszer, a muszáj: mindig néma. És lám, mily érdekes: e jelszó nemcsak a költészetre, de a háború kezdetére, a mi szerb háborúnk megindítására sem volt inspiráló. Le is tűnt végleg.

A háborús népköltészetnek mindig főfeltétele: át van-e hatva a nép a háborútól. A hivatalos szövegek ma egyre azt hangoztatják: ezt és ezt a háborús áldozatot viselnie kell a nemzetnek. De hát áldozat-e: ami önként, az egész lélektől áthatva a szívből jön! Vagy szívből jön, de akkor nem áldozat és nincs is szükség a hivatalos szövegekben keresni rá a feleletet. Vagy áldozat, de akkor nem a szívből jön és nem is kell keresni rá a visszhangot a költészetben. És ki hoz ma áldozatot a szerencsétlenek kényszerű véráldozatán kívül! Nem mindenki nyerekedni akar a háborún! Oh, ha valójában mindenkinek áldozat lenne és senkinek, sem haszon!...

A népköltészetnek kell leginkább szárny, hogy repülhessen: ideálok, hit, eszmék; bármily elkopottaknak is tűnjenek fel e szavak. Az, hogy folyton halunk ideálokról beszélni, nem téveszthet meg senkit. A politikusoknak, sőt az írók, művészek egy részének is szinte még kötelessége, ebben az eszmeiségben sivar

világban, folytonosan ideálokat, eszméket hangoztatni; de ez csak oly természetes, mint ahogy az orvosnak legsúlyosabb betegje előtt mosolyogva kell megjelenie, hogy betegjében az élethez hitet keltsen, ami nélkül élet nincs.

A népköltészet számára leginkább kell: a léleknek, testnek egyformán szabadság. Ami pedig ma van a háborúban, bármennyire is okos, célszerű, szükség-szerű parancsa legyen az idők követelményeinek: de ; mégis csak a legkegyetlenebb békó a lelken, a testen. Minden, csak nem ihlető. Hát hiszen az elnyomatás sem szabadság és mégis dúsan virágzott a népköltészet Rákóczi, Kossuth száműzetése után is. De ilyenkor kell éreznie a népnek, hogy ez a nem-szabadság nem önként, békés türelemmel került magára. Nem selyemzsinór az, ami fojt, hanem inkább lánc, aminek „csörgése szóljon, hogy kikért”, ahogy Arany János dalolta a borospohárról az 1850-ik év fürgeteges Szilveszter-estéjén. Nem hangtalan elnémulás, hanem hangos kikíváncozó dalrafakadás.

Minden hősi, hazafias népköltészetben, ahogy említettük is már munkánk elején, kell lenni valakinek, aki a hitet, az eszmét, a küzdés célját megteste-sítse. Aki szellemi, lelki nagyságával ragyogjon a nép előtt. Akiben bízson, akit vakon kövessen, akinek szavát lessé, akinek győzelmében higgyen, akinek bukásán, ha bukik, zokogjon, akit számkivetéséből, ha szemei elől eltűnik, mindig visszavárjon. A népköltészet két elmúlt virágzási kora legalább ezt tanítja.

A népköltészetben épp oly szükséges az eszme meg-

testesítője, az eszme látható jele is, mint a műköltészetben sokkal inkább maga az eszme. Ha az elmúlt korok hazafias népköltészeti terméséből kiragadjuk a főhóst, akit a dalok érzése körülzsong, mindig tisztán magunk előtt látjuk, megértjük az illető kort. De a mai népköltészetnek ki ez a hőse? Nincs senkije, aki megértetné a, késő népi nemzedékkel a mai egész kort. Ki az a hős, akit a hazafias dalok, amik nincsenek vagy alig vannak, körülrajzanak ?

És aki tud arról a sok panaszról is, ami a magyar fiúk szívéből hazafelé száll, azokról az okokról, amik miatt annyi magyar fiúnak mindennél nehezebb a lövészárkok élete: az csak még könnyebben megérti a mai háborús népköltészet milyenségét. Az új szemlélet is, amit a harctér nyújt a nép énekeseinek, merőben ellenkezik azzal a képpel, amit a háborúkról visz magával a harctérre, és még inkább mindazzal a familiáris érzéssel, amivel a lelke, otthonról elindulva, telítve van. És ezeknek az érzéseknek az ihletésre éppen nem alkalmas összeütközésében a nép konzervatív. Konzervatív nemcsak a hagyományokhoz, hanem a frázisokhoz is. S ha a frázisok, az elmúlt békebeliek és a háborús maiak között kell választania: megmarad a régiek mellett. Ne csodálkozzunk tehát, ha ezért sem igen tudja a nép beletalálni magát a háborús népköltészetbe.

Aztán a népköltészetben van valami ősi, ösztönös igazságszeretet, igazságérzés, sőt igazságszolgáltatás. Legyen bár szó a vesztésre ítélt szegénylegényről, hűtlen szeretőről, kegyetlen mostoháról, avagy az

igazságos Mátyásról, a vitéz Lászlóról, vagy akár a regruta élet szenvedéseiről, az idegen kommandóról, a hadiélettről: egyformán igazságos. És szókimondó. Láttuk, milyen őszintén, nyersen mond ki mindent. S bizonyára ma is éppúgy az érzések habján hányódik a néplélek, mint mindenkor. Ámde, ha tudjuk, hogy a parlamentek (nemcsak nálunk) hányszor tanácskoznak zárt ülésekben; hogy a lapokat mennyire megcsonkítja a cenzúra: tudnunk kell, hogy létezik olyan cenzúra is, mely a lelkekre nehezedik rá láthatatlanul. És a nép nem teszi soha, hogy hamis érzésekről daloljon. Ha nem dalolhat lelke szerint, inkább dalol olyanról, amiről szabad. Keserűségeit ezért fojtja jobbra szerelmi dalokba, szerelmi dalait pedig annyiszor nyers durvaságokba. Vagy pedig régi dalokkal csitítgatva lelkét hallgat beszédes némasággal.

Oh nem hazafiatlanság, nem részvétlenség, ha nincs hazafias népdalunk, legalább új és szép nincs. Hisz nincs hazaellenes dalunk sem. És ilyenre ki is gondolhatna, mikor milliók pusztulnak, véreznek a hazáért. De a nép mintha valahogy úgy tekintené ezt az egész háborút, mint amely el fog baj nélkül múlni a hazáról, ha mi bele is pusztulunk. Mint a kis bajok, amik elmúlnak mirólunk; amiket mi szoktunk túlélni. A vértengerből, hiszi, hogy meg fog születni egy szebb, jobb világ. De nem ezért hozta az irtózatot véráldozatot; hanem, ha már elfolyt a teméntelen vér, érzi, hogy kell remélnie az eljövendő új világban.

A veszendő életről, kell, hogy egy jobb világ felé forduljon folyton a szem. Kell legalább ez az utóla-

gos hit az utódokra gondoló élethez. De épp ezért nézi ezt az egész háborús hősiességet azzal a századok nevelte józan szkepticizmussal, mely szépen benne van már Erdélyi János népköltési gyűjteményének egyik dalában:

Szép azt mondják, a hazáért meghalni,
De mégis szebb békességben maradni.

még akkor is, ha

— azért a bátor szívű vitéznek
Mellére gyönyörű érdemcímert kötöznek.

De nemcsak a háború megannyi hivatalos jelszava, hanem mindezek folyamányakép a mai rettenetes világszenvedés sem hatolt le a nép lelke mélyéig. Különbén is a nép mindig inkább az egyéni szenvedéseket érzi, mint az egyetemes csapásokat. A maga kis bajai nyűgözik le a lelkét mindig. Hát még ha azok oly óriásivá nőnek, mint ma! Ma azonban, már csak a harcterek roppant, beláthatatlan terjedelme miatt is, halvány fogalma sem lehet arról az egész világra súlyosodé valódi mértékéről a pusztulásnak, amelyben ő is részes, mint előidéző, ha máskép nem is, a fegyverével, és mint szenvedő, ha máskép nem is, a más fegyverétől. Hiszen ha világosan tudná a nép, valamennyi: talán régóta már kevesebb lenne a mankó, és kevesebb föld jutna részül neki ma az oly szörnyű mennyiségben osztott hat láb hosszú és hat láb mély földekből a halála után; a földből, amiből életében is oly mostohán van része.

És azt hiszem, ebben a pontban tapintottunk rá

a népköltészet színtelenségének, hangtalanságának talán a legvalódibb okára.

Mily gyors erjedésnek indult a népköltészet a múlt század közepe előtt, mikor a nép felszabadult a jogbeli jogtalanságok alól. Egyszerre szabadabban érez és szabadabban fejezi ki a gondolatait. Amint azonban megakadt ez a folyamat a politikai és társadalmi téren: megakadt a népköltészet gazdagodása is. De amellet a néplélek mélyén láthatatlanul nein kevesebb változás ment végbe, mint egyéb téren a szemünk előtt az évtizedek mindent megváltoztató lassú munkája alatt. A korral együtt a nép egész lelki alkata, lelki hangulata is józanabb lett. De ez a népköltészet fejlődésének, újabb szárnyalásának kevésbé lett volna akadálya, és a nép máskép is nézné a „hazáért meghalást”, a „gyönyörű érdemcímert”, és a szenvedést is más lélekkel viselné: ha a nagy miértben legalább egy kis szilárd talajt érezne a lába alatt, reális valóságot, — földet, a sajátját, ami nélkül a mai tömeghalált rettenetes muszájnak érzi, míg annak tudatában talán még a halál és az élet is megszépülne és a dal is megfogható. A népköltészet legalább erre tanít; és a népköltészet útmutatása mellett a háború negyedik évében, a békevágyak fölszabadult és felszabadított áradatában, meg szabad cáfolni ennek a három évnek azt a legrikoltóbb hamisságát is, hogy a nép örömmel ment ebbe a tömeghalálba.

És ebben a józanodásban, én azt hiszem, a népet annál, hogy nincs szavazó joga, érzékenyebben érinti az, hogy nincs földje. A szavazó jogról nem szólnak

a dalok, de a földről igen. Az utóbbiért talán még az elsőről is megfélekedzene. A föld az, ami életet, lelkesít. A népnek más a föld, mint a városi embernek. A nép előtt a saját földjén, a saját házán át vezet az út a haza tisztultabb fogalmához. A nép az ideálokat is többnyire valami reális tükrön át szemléli. Szavazójogért harcolni: ideál, ábránd. Földért: élet, valóság. Hogy mi lesz az eredménye a politikában a mai változásoknak, és annak, ha a nép megkapja mindama jogokat, amiket követel: azon vitatkozzanak a politikusok, majd elválnak; ámde, hogy bármely irányban is, a várva-várt vágyak kielégítésével a nép öntudatának, önérzetének ilyenétén fokozása a népköltészetnek könnyen egy új renaissanceát idézheti elő, ami bennünket most elsősorban érdekel, a harcterekre való hatásáról nem is beszélve: azt bizonyosnak hihetjük. Legalább az elmúlt példák a népköltészetben, minden térre vonatkozólag is, ezt mutatják. Bár lehet, hogy csalódunk. Mert ha még tovább tart a háború, a fronton és itthon is olyannyira még inkább elvadulnak az érzések; s kifelé az érintkezésben és befelé a gondolkozásban olyannyira még inkább eldurvulnak a lélek nemesebb húrjai: hogy amaz új lelki alap, amit a háború vége fog magával hozni, úgy lehet, már minden másra inkább lesz alkalmas, mint daloknak, az élet e leglégiésebb költői termékeinek születésére.

Érdekes, az orosz néplélek háborús viselkedése a költészetben ugyanolyan kopár, mint a mienk; mint minden népé, mely vágyait, nemzeti, faji aspirációit nem tudja kiélni. Gondolatkeltő tanulmányban fejte-

geti a Revue de Paris tavalyi évfolyamában Grégoire Alexinsky „La guerre et les soldats dans la poésie populaire russe” címen, hogy mennyire nem harcias az orosz néplélek, s a háborúban mennyire egy „fájdalmas kényszerúséget” lát, amit legfeljebb a védekezéssel avagy más nemesebb erkölcsi felfogással próbál megmagyarázni. De „a véres hőstettekért való lelkesedés távol van az orosz nép eszétől és szívetől.” S ha harcol is, egész jellemét védekező, nem pedig támadó szellem hatja át; és ezt a támadó szellemet kiközösíti a nép daltermő lelkülete is. „La poésie populaire n'a sans doute pas jugé digne d'elle de chanter la guerre offensive.” És ha, Alexinsky szerint, a történelem olykor ellent is mond ennek a költői felfogásnak: — és ez nemcsak az orosz néplélekre vonatkozhatik, hanem a mienkre és más nemzetbelire is! — annak nem a néplélek változása az oka, hanem azoknak nyomasztó, lenyűgöző akarata, akiknek gondoskodásával időnkint megveri az Isten a nép sorsát...

A fajok, nemzetek mai kavarodásában, messziről idegen szemmel nézve, úgy gondolom, ma talán leginkább még a bolgároknál van meg minden feltétel, ami meglehet arra, hogy e háborúban is színesebb népköltészet fejlődhessen ki.

Az újabb események azonban, a messze keletiek, melyeknek a néplélek mélyéből felviharzott hangjai, hol zavarosan, hol tisztán, de mindenkép sokatmondón és figyelmeztetőn a háború fűriáinak nem szűnő dühödtt dübörgésén át is eljutnak hozzánk; és a köztünk végbemenők, melyek fölött az új idők szárnyán új

reményt, új hitet keltőn szállnak ifjú királyunknak és a történelmi nagyságú Vilmos császárnak a néphez intézett szózatai, békét, több jogot, jobb megélhetést hirdetve annyi áldozat jutalmául: azt sejtetik, hogy azért még talán jöhet idő, amikor nálunk is és más nemzeteknél is valóban új korszak virrad a népköltészetre.

De addig a háborús népköltészetben legfeljebb a „Musikhistorische Zentrale des K. u. k. Kriegsministeriums” szép nevű most szervezett új központnak fog öröme telni, amely „die Soldatenlieder aller Sprachen Österreichs und Ungarns” van hivatva gyűjteni, hogy azokat majd kiadja, bizonyára hadügyminisztériumbeli széptani kritikával, mint „a háború kulturhistóriai emlékművét.”

És ha meggondoljuk, hogy ez a háború, teszem, egy alföldi baka előtt, a képeknek mily változatoságát tárja elő: orosz vadon, tenger, égbenyúló sziklák, merengésre andalító olasz ég, hófergeteg az örök tél régióiban, messze földrészek forró napsütése pálmák tövében; képzelmet hevítő jelenségek, mint repülőgép, léghajó, tengeralattjáró, öldöklő gázok; titokzatos erők, szinte csodák, mint akár a 42-es mozsarak; külső, belső hatások, mint szenvedés, nyomor, sebesültek látása; hangban, színben, és mesére, fantáziára izgatásban a valóság tárgyai és költött események felé, mennyi és mily erős hatások; aztán a csendes tűnődések alkalmá, a pajtáság, együvé tartozás érzése, magábamélyedés, hazagondolás szülőre, családra, kedvesre, hitvesre, gyerekekre, amik mind a népköltészet

virágainak gyökerét öntözik; mennyi szín, amivel a szem, mennyi hang, amivel a fül, mennyi érzés, amivel a szív betelhet; — és mégis semmi, semmi, ami mindennek a megkapóan hatalmas kaleidoszkópszerű mozgalmasságnak csak a legparányibb hatását is mutatná a népköltészetben (s általán a művészetekben): hiába, várnunk kell a népköltészet felfrissülésére addig, míg a világnak ezt az örült mozgását át fogja fűteni, vagy legalább beragyogni, ha távoli és kései reflexfényben is, valami fájdalmas és vigasztaló hit és eszme, nem a diplomaták ajkáról, hanem a néplélek talányos mélyéről.

X.

A művészetek átalakulása

Mi a tapasztalás a háborúból! A politikusok, szociológusok is csak később vonhatják le a komoly tanúságot. Mi a tapasztalás a háború művészetéből? a jelenre és a jövőre vonatkozólag? Láttuk, mennyi az útmutatás már csak a jelenre is. De a háborúnak immár változatlan nyomait az egyre változó időben vizsgálni — bármikor is — nem kevesebb haszonnal járhat. Csak fel kell tárnunk bátran, előítéletek nélkül a szívünket minden érzés előtt, amik művészi formák után vágyakoznak ma is; mindama megszámlálhatatlan és megnevezhetetlen benyomás előtt, a jövő művészetének számára, ami körülöttünk és bennünk forrott ez időkből: és úgy lehet, a tapasztalás némiképp még hasznára fordíthatja az emberiségnek, hogy vállalta, bírta, szenvedte ezeket a rettenetes éveket. S mindaz a sajátos lelki fluidum, ami ma a szenvedéseken, tapasztalásokon keresztül belénk idegződött, úgy lehet, át fog alakulni bennünk egy különleges energiává, amely külön értelemmel, külön

szívvel fogja tovább vinni a művészeteket és az egész emberiséget is.

Bár nem hiszem, hogy igaza lenne Nietzschének abban, hogy a háború a magukat kiélő, elfáradt népeknek szükséges gyógymód: denn es gibt für die Völker-Schwindsucht auch eine Brutalitäts-Kur. Inkább tudok a nagy Kodin tanulmányára gondolni, melyet az American Magazinéiba írt. Ha már meg van a katasztrófa, a véráradat fölött, a lelkeken végigzúgó ciklon elsöpör majd minden silányságot; s minden érzést és minden eszmét hatványozottan fel-emel az eszményibb horizontok és a hazához való nemesebb ragaszkodás felé.

Közben pedig ne féltsük a művészeteket a háborús divatoktól. Ha valami divat már kifejlődött vagy kefejlődik: szörnyű ára van ennek a divatnak; ahogy, ha legnagyobb szenvedéseink árán tökéletesbülünk, szörnyű ár az a tökéletesbülésünkért.

Múló divatok után végre is felül fog kerülni a szenvedéseken tisztult művészet. Legszebben ez az út nálunk talán a prózairodalom egy-két képviselőjénél figyelhető meg. Mennyire mélyült a háború szenvedéseinek a hatása alatt például Herczeg Ferenc, Móricz Zsigmond és részben Molnár Ferenc prózája. Egy-egy munkájuk a háborús novellagyárosok és alkalmi színműírók áldatlan áradatából büszkén kiemelkedik. Herczeg Ferenc az Arany hegedű háborús levegőjében az itthoni portrékban nemcsak arcokat, szereplőket rajzol, a részletekben nemcsak a háború miatt tönkredült életeteket, hanem megéreztet a történelem egészé-

ből is valami őszinte igazat a háború szenvedései alatt tökéletesbedett, komolyabbá vált művészettel. Molnár Ferenc művészete is — és most nem a háborút szolgáló kevésbé rokonszenves írásaira gondolok — ugyanígy, ugyané hatásokon mélyült el, mikor a nép csüggedt szárnyú alkotó fantáziája helyett megteremti merész képzeletű művét, a Fehér felhőt, a magyar katona naiv, ragyogó, szomorú lelkének az apotheozisát, egyszerű, tiszta, maradandó szavakban. De a legszembe-tűnőbb talán Móricz Zsigmondnál e változás, ki nem egy hosszabb novellájában oly szeretettel, gyöngédséggel, oly megértéssel és igazsággal közeledik a magyar népnek a frontokon és a frontok mögött lejátszódó, benső, a hazához, a földhöz és szerelmeihez húzó, fájdalmas életéhez, hogy ez teljesen szokatlan az ő írásmodorában és talán példa nélkül való közvetlen ő előtte is. Mind között talán az ő írásaiból hallik ki leginkább e förtelmes évek minden siráma, jajjá.

E három prózaírónk műveiben együtt, az itthoni, a mesebeli, a harctéri élet rajzában, igazabb, hübb, különb, művészibb képét találjuk meg a háborúnak, mint a művészetek minden többi ágában, a verseket is beleértve, együtt. Ők vigasztalhatnak meg sok előbbi vigasztalan látványért. S rájuk gondolva, külön-külön, s Kaffka Margit és Erdős Renée néhány egyenes, erős háborús írására is, remélni tudjuk, hogy meg fog teremtődni a háborúról a mindent valódi jelentésében, színében feltüntető művészi nagy munka is egy eljövendő „Háború és béke”-ben.

Leszállítottuk álmainkat, lelkünk titkos vágyódá-

sait a hajdani költői kinyilatkoztatásoktól a beteges, ideges, enervált ösztönök, határozatlan sejtelmek, bánatok zavarához, amikhez aztán hozzá alkalmaztuk tudományunkat, politikánkat, hitünket, azaz hitetlenségünket. És az irodalom nem vethet követ a politika csalafintaságaira. A politika évtizedes (évszázados!) titokzatosságai, homályosságai, rejtélyességei — íme találkoztak a művészeteknek ugyané sajátosságaival. Egyre biztosabban rájövünk, hogy el kell ezeknek tűnni a politikában, művészetben egyaránt. A népek boldogításának, de a művészetnek is csak egy útja van: őszinteség, világosság, egyenesség.

Nemcsak a művészetek, a tudomány is a lélek titkainak a méréseire vetette magát. És ha a tudomány tévedhet, amelynek pedig kísérletek, fizikai műszerek állnak rendelkezésére, hogyne tévelyeghetett volna a művészet? De ez a művészet most, nem egyszerre, talán csak lassankint a realitások roppant tömegének láttára, a szenvedések hatása alatt, minden jel szerint, át fog alakulni, nem fog annyira elmerülni a maga lelkiéletének örökös köldöknézésébe; keresni fogja jobban a kapcsolatot, a természetfölötti dolgokban is, a valóság tárgyaival, s talán mohóbban fogja kívánni a monumentalitást érzésben, gondolatban, kifejezésben egyaránt.

Az eszméknek, társadalmi rétegeknek mai talán szükséges harcában, hogy új világ jöjjön létre: amint meg kell hogy találják egymást és előbb magokat az egymás ellen vadított népek, — el fog jönni az a dal, az a művészet is, mely át fogja karolni ezt a szenvedő

magyarságot. Es a benső átalakulásokon kívül nem utolsó szerepe lesz ebben annak a ténynek is: hogy száz és százezer hadifogoly tanulja meg a nyelvét, szokja meg a szokásait, ösmeri meg a lelkületét idegen nemzeteknek. Akikre ma muszáj gyűlölettel nézni, de akik mégis csak mindannyiunkkal együtt egy kultúrának a neveltjei. És a szokások, nyelvek, érzelmek megismerése (ki bánt nálunk rosszul a foglyokkal? legalább a nép köréből senki, hacsak nem a katonaság avagy a vezetői; s a mieinkkel való bánásmódot is talán csak a fantázia színezi ki máskép,) — hozzásegítheti a ma meggyötört nemzeteket egy messzebbnéző, nagyobb szereteten alapuló kultúrához. S ennek az irodalmak, a művészetek fogják bőven a hasznát láthatni.

Láttam valahol egy képet régebben; ha jól emlékszem, a bécsi Belvedere-ben. Napsütéses, tavaszi, ragyogó, derült, üde, pázsitos mezőségekben kis gyermekek vidáman körbe táncot játszanak, öntudatlanul a halál hegedűszójjára. Mert a háttérben egy fa mögött a halál húzza a vonóját halkán hegedűje húrjain. Lehet, hogy így van; a halál muzsikájára járjuk végig mindig életünk minden komoly, víg játékát, ha öntudatlanul is. Azonban mennyire másoknak kell lenniök, ha felnőnek, a mai gyermekeknek, kiknek játékait a mai idők borzalmas halálzenéje kíséri, de tudva, látva, a mankók egyhangú kopogásában, a könnyek csendes patakzásában, mindenben. És mennyire át kell változniök, ha átéli a mai időket, a felnőtteknek, kiknek lelkébe még inkább beleszívódik a halál zenéje, de tudatosan...

A szétszórt és összeverődött emberiség lelkéből, mint tenger zúgása fog feltámadni a vágy: hogy az életért, a szépért, a haladásért, a kultúráért is lehet, sőt kell is véraldozatot hozni, de nem szükséges többé a háború rettenetes moloch ját táplálni oly rettenetes módon. És amint megborzadunk Nürnbergben, Velencében a középkornak, sőt Velence legtündöklőbb korának hihetetlenül raffinait kínzóeszközei előtt: valószínű, hogy messze századok ugyanilyen borzongva, remegve és hitetlenül fognak állani, e hatalmas intőjelek, a technika mai háborús csodái előtt, melyek nem kevesebb szenvedést hoztak a megtévedt emberiségre. És a népköltészetnek egyedül lesz örök érdeme, legalább nálunk, hogy nem lesz mit felmutatnia, semmit sem, e szálnalmas rekvizitumok irodalmi sorában.

De még ez a kifejezetten háborús irodalom is menekülni fog, amint lassankint már is menekül, a háborútól; amint mindannyian is feledni igyekszünk majdan mindazt, ami csak emlékeztet is a háborúra. A könyvvásárlás statisztikája már mutatja: mennyire nem kell a háború az irodalomban, s mennyire nem kell a háborúban a tudomány sem, mely ugyancsak mindenütt kivetkőzve magából a háborút előidézők, a háborúra uszítók közé állt Új korszaka virradt fel ellenben, — a háborús tudományokról nem beszélve — Jókai munkáinak. És az a bizonyos „fantasztikum” is, amivel a reklámok hirdetik szerte az új regényeket, azt a hitet kelti, hogy vissza fog térni az irodalomban a mese, minden művészet legősibb, legcsodálatosabb

forrása, mely nincs alávetve az idők, az életformák változásainak, mely leginkább vigasztaló, örök, halhatatlan.

Hogy a naturalizmus, realizmus hozta-e magával, vagy a mindent átalakító század levegője, avagy a világháborúnak kétségtelenül évtizedek előtt már a levegőben rejtőző, mindent betöltő s mindenre kijózanítóan ható, láthatatlan fagyos atomjai, nem tudhatni; — de nerezidák már jó ideje nem játszanak a vizekben, Pán nem sípolt már régen az erdőkben, s a sárgarózsás bojtár sem éneklé a Hortobágyon a dorozsmai szélmalom nótáját... Igaz, hogy az erdők árnyas fáit kiirtják, vizek csendes mélyét tengeralattjárók szeldesik, a Hortobágyról gyarak zaja veri el a délibábot. S mindez, a városi ipartelepek hatásával együtt, legalább annyira segített elúzni a kiváltságosok lelkéből minden színes romantikát, mint ahogy nemzetközivé egyformásította a tömeget.

De most egyszerre kívánjuk és kívánni fogjuk mindinkább a mesét. Amit ma úgy hívnak: fantasztikum, az a nemes értelemben vett mesének csupán korcs fattyúhajtása. De a modern kor nem meri még a mesét nevéen nevezni, bármennyire érezze is szükségességét. Modern és mese! Hogy férne ez össze! Fantasztikum, az igen; keverve, egy kis engedményként, naturalizmussal. És annál is inkább megfelel ma a „fantasztikum,” mivel nemcsak rokon a mai idők sok fantasztikumot tápláló egész fejlődésével, hanem másrészt alkalmas is arra, hogy elterelje gondolatainkat a mai napok borzalmaitól.

A tiszta mesén át, lépjen bármennyire is túl a valóság határain, mint akár Jókainál, de Michelangelo márványaiban is: fogunk visszatérni az emberhez, nem a művészi és legtöbbször kevésbé művészi mai torzókhoz, amikre írásban, szobrokban, képekben annyi példa van, hanem az emberhez, ki ha meg is vadul néha, de sok szenvedés után — végig egész máig mutatja a történelem — a vadságán kívül is képes nagyra. Érzésben és művészetekben is.

Nemzetünk történelmében a művészetekre s főképp az irodalomra soha még oly fontos feladat nem várt, mint a most jövő időkben. Ha a béke hírek öröms levegője el is feledtet sok mindent, az csak olyan, mint az erővel elkábított ember érzéketlensége. Később a felébredés után érzik csak annál erősebben a fájdalom, a veszteség.

A harcokból hazatérők romokat találnak mindennütt, szerte, a lelkekben leginkább; e végeérhetetlen harcok alatt meg kellett rendülnie a léleknek mindenben, még az Istenben is, mert hiába volt annyi ima, annyi könny; még az államokban is, melyek úgy lettek oltalmazol mindannyiunknak, hogy megtizedeltek, megötödöltek, tönkretettek mindannyiunkat. Ha hazajönnek, akik között annyian lesznek (bizonyára maradtak talán az első százazrekből is), kik hét évet vesztek, az első három békés katonaévvvel együtt, az életükből, ebből a ma százszorosán rövid, szomorú életből; ha hazajönnek a feldúlt szerelem, a megapasztott család, a tönkretett családalapítás, a siralmas új élet körébe; ha hazajönnek: lesz lelkesedés, diadalmámor, lesz vi-

rág, szónoklat, — de ha a mámor könnyű harmatját a szenvedés belső tüze felszívja, ha a hazatérők és az itthoniak felocsúdnak az első örömből, amit éreztek, mikor a soha vissza nem hozható elpusztult kedvesek, a már elfelejtett tiszta fehér kenyér helyett az oly szomorú hosszú háború végén, első lépés gyanánt bár, választójoggal fogadták őket, ami mégis olcsóbb, mint a kenyér és a föld, és alig volt nehezebben adható, mint amily könnyen volt elvehető milliók élete; ha a harcok alatt elfojtott sóhajok felszabadulnak: a lelkeknek micsoda zúgása fog támadni! A halottak nem vádaskodhatnak, azoknak már jó, azoknak már minden mindegy; — de az élők! A mindenekben megrendült lélek hol keressen vigasztalást, hová meneküljön, ha nem a művészetekhez!

A történelem folyása sokszor veti fel bennem azt a gondolatot: hogy a hirtelen jött vészes, nagy események csak a még nagyobb, bár csendesebb események elodázását jelentik. A háború előtt már vészes morajok dübörögtek végig Európa társadalmi, politikai talaja alatt, összevegyültek a szociális és politikai feladatok. És a kérdés feladva, de ma sokszorosan felmagasztosítva, egyszerű: egyrészt élni-lehetőség mindenkinek (ma „hősi halálok!”), és érvényesülés lehetősége a tehetségeknek (ma még csak küzdelmek a legemberibb jogok felé!); másrészt mindez, ha nemzetiségektől megszaggatottan is, de a Kárpátok alatti közös haza, és a magyar nyelv benső erősödésére (ma és még, ki tudja meddig, csak viadalmak a széttépésünk ellen). De hol szunyadnak még a megoldások? Ám ebben a

megoldásban, a háború után, minden eddiginél nagyobb, talán a legnagyobb feladat vár, mert nagyobbak a sorsdöntő események és a kérdések is, az irodalomra, a költészetre, a művészetekre. Fenntartani a hitet, az eszményt az ideálokban, amik minden haladó józanság mellett is, mindig ugyanazok egy nemzet életében; de soha eléggé nem hangoztathatók, mint ahogy ezt a hivatását nálunk az irodalom, a művészet, összeszőődve a nemzet történelmével, minden nehéz időben mindig híven is teljesítette.

És ha sem a keresztyén vallás szeretete, sem a szocializmus közössége, sem egy ember, sem millió ember nem tudta sem megakadályozni a háborút, sem rövidesen elfojtani: a szenvedéseken edzett komolyabb irodalom, művészet, az ezen fejlett és féltett komolyabb kultúra és a kultúrának komolyabb szeretete lesz erre hivatott a jövőben. Ebben lesz a háború után az eljövendő háborús és éppen nem háborús irodalomnak és művészeteknek, minden nemzetnél, messze időkre szóló óriási szerepe, fontossága.

TARTALOM

I. A háború és a művészetek kapcsolata	5
II. A háború előtt „	9
A kiegyezés előtti éveknek és a kiegyezés éveinek költészete. Az idealizmus és a realizmus küzdelme. A társadalom és a költészet átalakulása.	
III. A háború érzelmi légköre és a művészetek-.....	18
Irodalmi pártok. Az első napok mámorja. A politikusok jelszavai és a művészetek. A monumentalitás hiánya a háború eszméiben és a művészetekben. A szociális eszmék és a háború. A nép képzelete és az államhatalom. A hit hiánya a háborúban és a költészetben.	
IV. A háborús költészet alaptónusa	34
A költői tömeghangulat. Tömegköltészet. A szuggerálás jelentősége. Az első napok költészete. A harci dalok természete. A háborús költészet szerepe a múltban és ma.	
V. A háború költészete.....	48
A harci költészet színvonala. Dedikációs, lojális költészet. A legendák, balladák. A stílus. A költői lélek mai szegénysége. Akik megvigasztalhatnak. A kis utánczók. Akik végkép elhallgattak.	
VI. A háború és a szenvedés a művészetekben	75
A kivételesebb jelenségek. — A szenvedés és a művészetek. A háború és a szenvedések sokfélesége. A lélek diszharmoniója. A szenvedések monumentális hangja? A halál és a művészetek. A tömeghalál monumentális kifejezése? A primitív és a kulturált lélek szemlélete a szenvedésekkel és a halál tömegeivel szemben. A harctéri halál és a művészetek. Megalkuvások.	

- VU. A képzőművészetek a háborúban..... 86
 A művészetek szubjektivitása. A háborúk a festészetben.
 A mai háborús festészet színvonala. A háborús vagyoni felhalmozódások és a művészetek. Tömegfogyasztásra szánt művek. – A *zene* a háborúban. Középszerűségek.
- VIII. A háború előtti népköltészet 98
 A népköltészet és a nemzet lelkiismerete. Kurucnóták.
 A szabadságharc népköltészete. Az erkölcsi alap és a népköltészet. A katonaelet megváltozása és a vitézi katonadalok. Messze földek harcai. Katonai kiképzés, politikai okok. Hazahúzás. A néplélek keserűsége. Az újabb katonáskodási szellem és a népköltészet. Idegen célok, idegen szellem. A német szó és a házassági akadály a katonadalokban.
- IX. A háború népköltészete 119
 A háború, és az elmúlt idők népköltészete. A háború előtti és a mai katonaelemek a dalokban. A háborús nóta-teremtés. A tábori lapok költészete. A nép érzései az ellenséggel szemben. A mai népköltészet meddő-sége. A hazafias népdalok és a nemzeti mozgalmak. A népköltészet és az ideálok. A hazafias dalok és a harctéri panaszok. A népköltészet, az egyéni és a világ-szenvedés. A néplélek realizálódása. A nép érzése és a háború a népköltészet útmutatása mellett. A poli-tikai változások és a népköltészet. A háború utáni érzelmi légkör és a dal. Az orosz nép lelkülete és katonadalai. A háború, és a népköltészet jövője.
- X. A művészetek átalakulása 149
 A háborús művészetek útmutatása a jövőre. A háborús regények. A politika és a művészetek sajátosságainak találkozása. A lélek átalakulása. A kiváltságosak lel-kének józanodása és a tömegek nemzetközisége. A fan-tasztikum és a mese az irodalomban. A béke hírek, a néplélek és a művészetek. Az irodalom és a művészetek jövő hivatása.